

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KARŞILAŞTIRMALI EDEBİYAT ANABİLİM DALI
KARŞILAŞTIRMALI EDEBİYAT TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

HENRY RIDER HAGGARD'IN *SHE* VE WILHELM JENSEN'IN *GRADIVA*
ADLI ESERLERİNDE ARKEOLOJİ VE PSİKANALİZ

Nezaket KAZANCI DEDER

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Ufuk GÜNDOĞAN

İZMİR - 2019

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KARŞILAŞTIRMALI EDEBİYAT ANABİLİM DALI
KARŞILAŞTIRMALI EDEBİYAT TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

HENRY RIDER HAGGARD'IN SHE VE WILHELM JENSEN'IN GRADIVA
ADLI ESERLERİNDE ARKEOLOJİ VE PSİKANALİZ

Nezaket KAZANCI DEDER

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Ufuk GÜNDOĞAN

İZMİR – 2019

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : Nezaket KAZANCI DEDER
Öğrenci No : 2016800792
Tez Başlığı : Henry Rider Haggard'ın She ve Wilhelm Jensen'in Gradiva Adlı Eserlerinde Arkeoloji ve Psikanaliz

Savunma Tarihi : 26/07/2019
Danışmanı : Dr.Öğr.Üyesi Ufuk GÜNDOĞAN

JÜRİ ÜYELERİ

<u>Ünvanı, Adı, Soyadı</u>	<u>Üniversitesi</u>
Dr.Öğr.Üyesi Ufuk GÜNDOĞAN	- Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Devrim Çetin GÜVEN	- Dokuz Eylül Üniversitesi
Dr.Öğr.Üyesi Aslı ELGÜN	- Ege Üniversitesi

İmza

Nezaket KAZANCI DEDER tarafından hazırlanmış ve sunulmuş olan bu tez savunmada başarılı bulunarak oy birliği (X) / oy çokluğu () ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Metin ARIKAN
Müdür

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Henry Rider Haggard’ın *She* ve Wilhelm Jensen’ın *Gradiva* Adlı Eserlerinde Arkeoloji ve Psikanaliz” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

30.06.2019

Nezaket KAZANCI DEDER

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Henry Rider Haggard'ın *She* ve Wilhelm Jensen'in *Gradiva* Adlı Eserlerinde

Arkeoloji ve Psikanaliz

Nezaket KAZANCI DEDER

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Karşılaştırmalı Edebiyat Anabilim Dalı

Karşılaştırmalı Edebiyat Tezli Yüksek Lisans Programı

Bu çalışmanın temel amacı, Henry Rider Haggard'ın *She* ve Wilhelm Jensen'in *Gradiva* adlı eserleri üzerinden gerçekleştirilen incelemeyle, arkeoloji ve psikanalizin paralel disiplinler olduğunu göstermektir. Paralellikleri, Batı uygarlığının gelişimiyle beraber aydınlanmacı yaklaşımın bastırdıklarını katman katman ortaya çıkarmalarında yatmaktadır. Bir başka ifadeyle, bireyin ve böylece insanlığın bastırdığı ikelliği barındıran bilinçaltını bilince taşımaktadırlar.

Bu teze ulaşabilmek için birinci bölümde, eril bir güdü olarak ataerkil hiyerarşik oluşumla doğal olanı bastırmanın nedenleri ve gelişimine odaklanılmıştır. Gelişiminin kültür-tarihsel seyri, Batı kültürünün oluşumunda etkili olan düşünce tarihindeki başlıca temsilleri üzerinden ele alınmış ve böylece antik Yunan'dan süregelen aydınlanmacı tutumun 19. yüzyılda bilimsel ve tarihsel gelişmeler nedeniyle buna karşı inancın sarsılmasıyla birlikte oluşan karşıt söylemlerle alaşağı edildiği ortaya koyulmuştur. İkinci bölümde ise, 19. yüzyılın özellikle ikinci yarısının taşıdığı kültürel dinamiklerden yola çıkarak, iki ayrı bilimsel disiplin olarak arkeoloji ve psikanalizin buluştuğu zeminden bahsedilmiştir. Devamında, bunların paralel olduğunu açığa çıkarmak ve bunun izini edebi eserlerde incelemek üzere yöntem olarak esas alınan, bilinçaltının bilince nazaran birincil konumda olduğunu ileri sürerek eril hiyerarşik yapının temelini yıkan bu karşıt söylemlerin psikoloji alanındaki karşılığı olarak, Freudyen psikanaliz ayrıca ele alınmıştır. Buna ek olarak

burada psikanaliz arkeolojiyle benzerliği üzerinden incelenmiştir. Son olarak üçüncü bölümde bu kuramsal yaklaşım ışığında, sırasıyla *She* ve *Gradya* adlı eserlerde okura sunulan ‘rüya âlemleri’ ve ilgili motifler üzerinden bu iki bilimin sentezlenmesiyle ne şekilde hem bireyin hem de Batı uygarlığının bilinçaltının bilince ve böylece geçmişinin şimdiye taşındığı irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Aydınlanma, Gerileme, Bilinçaltı, Tarih Öncesi, Rüya

ABSTRACT

Master's Thesis

Archaeology and Psychoanalysis in Henry Rider Haggard's *She* and Wilhelm Jensen's *Gradiva*

Nezaket KAZANCI DEDER

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Comparative Literature

Master's Program

The main purpose of this thesis is to show with an analysis of the works *She* by Henry Rider Haggard and *Gradiva* by Wilhelm Jensen that archaeology and psychoanalysis are analogically connected disciplines. Their connection is understood to be based on their revealing what the notion of enlightenment suppressed with the development of Western civilization. In other words, they bring the unconscious, which bears the suppressed primitivity of the individual and thus humanity, to the conscious.

On the way to come to this conclusion, the focus of the first chapter maintains on the development and causes of the suppression of nature and the natural in the human being, which is demonstrated to have arisen with the construction of the male hierarchical system. The cultural process of this development is depicted by an analysis of main representatives of Western philosophy, where a shift can be observed in 19th century philosophy, in which the mainstream discourse is undermined with the suggestion that the unconscious is prior to the conscious. The second chapter involves in which way psychoanalysis and archaeology bear the counter discourse of 19th century philosophy and in which way these disciplines are connected. Further, considering it as the reflection of this counter discourse in the field of psychology, Freudian psychoanalysis is being focused on as the main approach to reveal its connection with archaeology and to analyze the literary works. Finally in the last chapter, with this theoretical approach it is revealed how the

unconscious of the individual as well as the Western civilization is carried to the conscious and thus the past to the present with the synthesis of the two disciplines via an examination of the ‘dream worlds’ and relevant motives present in *She* and *Gradya*.

Keywords: Enlightenment, Regression, Unconscious, Prehistory, Dream

**HENRY RIDER HAGGARD’IN *SHE* VE WILHELM JENSEN’IN *GRADIVA*
ADLI ESERLERİNDE ARKEOLOJİ VE PSİKANALİZ**

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	x

GİRİŞ	1
-------	---

BİRİNCİ BÖLÜM
AYDINLANMANIN OLUŞUMU VE DÖNÜŞÜMÜ

1.1. ERİLLİĞİN DİŞİLİKLE MÜCADELESİ veya ANNEDEN KOPUŞ	5
1.2. ERİL MÜCADELENİN DÜŞÜNCE TARİHİNDEKİ SEYRİ	8
1.2.1. Bilincin Efendi Kılındığı Antik Yunan Felsefesi	9
1.2.1.1. Mitostan Logosa veya Kutupluluktan Hiyerarşiye	9
1.2.1.2. Platon ve Aristoteles	11
1.2.2. Yeniçağ Felsefesinde Antik Yunan’ın Alımlanması: Descartes ve Kant	13
1.2.3. Bilinçaltının Efendi Kılındığı Karşıt Felsefe: Schopenhauer ve Nietzsche	16

İKİNCİ BÖLÜM
İLERLEME YOLUNDA GERİLEMeye GÖTÜREN BİLİMLER:
ARKEOLOJİ VE PSİKANALİZ

2.1. İLERLEMENİN GERİLEMeye GÖTÜRDÜĞÜ 19. YÜZYIL	21
2.1.1. Evrim Teorisi	21

2.1.2. Arkeoloji	22
2.2. ARKEOLOJİNİN PSİKANALİZ İLE BULUŞTUĞU NOKTA	24
2.3. FREUDYEN PSİKANALİZE GENEL BİR BAKIŞ	25
2.3.1. Freud'un Kişilik Sistemi	26
2.3.2. Yöntem Olarak Rüya Yorumlaması	31

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİ TEMSİL ÜZERİNDEN BATI EDEBİYATINDA BASTIRILMIŞIN GERİ DÖNÜŞÜ

3.1. <i>SHE</i> 'DE ARKEOLOJİ VE PSİKANALİZ	38
3.1.1. Fantastik Edebiyat veya Rüya	38
3.1.2. Eril ve Dişil Prensip üzerinden Paradigma Değişimi	40
3.1.2.1. Kültür ve Süperegö: Eril İdealin Gelişimi	40
3.1.2.2. Erilliğin Zayıflaması veya Kültürün Regresyonu	44
3.1.3. Holly'nin Rüya Âlemi veya Bastırılmışın Geri Dönüşü	47
3.1.3.1. İnsanlığın 'Ana Rahmi': Afrika	50
3.1.3.2. Dişil Prensibin Alegorisi: Ayesha	52
3.1.3.3. Uygarlıktan İlkelliğe: Kôr Uygarlığı ve Amahagger İnsanları	56
3.2. <i>GRADIVA</i> 'DA ARKEOLOJİ VE PSİKANALİZ	60
3.2.1. Novella olarak <i>Gradiva</i>	60
3.2.2. Eril ve Dişil Prensip Üzerinden Paradigma Değişimi	62
3.2.3. Rüyadan Gerçeğe veya Bastırılmışın Geri Dönüşü	67
SONUÇ	72
KAYNAKÇA	76

KISALTMALAR

bkz.	Bakınız
ev.	Çeviren
Ed.	Editör
Örn.	Örneğın
s.	Sayfa No
ss.	Sayfadan Sayfaya

GİRİŞ

Yok olma korkusu, Batı kültürünün oluşmasını sağlayan en temel unsur olarak ifade edilebilmektedir. Söz konusu yok olmanın ana karşılığı elbette ölümken, toplumsal düzlemde, toplumsal kimliği kaybetmek de bunun bir alt türevi olarak görülebilmektedir. Harold Bloom, “Zihin ölüm evreni üzerinde güç sahibi olabilir mi? Batı ilkesini bir arada tutan birleştirici konseptin bu olduğunu düşünüyorum bazen.”¹, sözleriyle Batı’nın ölüme dair tutumuna oldukça kapsayıcı bir yorum getirmiştir. Eril bir güdü olarak saptanabilen ölümü aşma çabası yolunda en büyük engel doğal döngü olduğu için de, burada baş düşmanın doğa olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu bağlamda, eril kimliğin oluşması ve korunması için, birincil olarak doğanın kontrol altına alınmasıyla birlikte, ikincil olarak doğanın içkin olduğu ne varsa – kadın, beden, barbarlık başta olmak üzere – kontrol altında tutulmasını gerektirmiştir. Bunun hem gereği hem de getirisi, düşünsel düzlemde yaşamın döngüsel gerçeğinin reddedilerek gerilemeden kaçınılması ve buna karşılık doğrusal bir zaman algısının benimsenip ilerlemenin hedef alınması olmuştur. Bu tutumun ise bir yanılsamayı gerektirdiği anlaşılmaktadır. Söz konusu yanılsamanın en temel ifadesinin eril hiyerarşik düzen olduğu görülmektedir. Uygarlığın gelişiminin temelini oluşturan bu düzen, doğanın ve doğal olanın bastırılmasını gerektirmiştir. Mikro kozmik bir yaklaşımla bakıldığında, doğadan kopuşla uygarlığın gelişmesi, insanlığın anneden kopup erginliğe geçmesi olarak yorumlanabilmektedir.

Ne var ki, aydınlanmacı Batı’nın kurduğu bu yapay inşaları oluşturan inançların, kültür tarihi içinde zaman zaman sarsıldığı ve böylece bastırılanların su yüzüne çıktığı gözlemlenebilmektedir. *Fin de siècle* olarak bilinen ve 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarını kapsayan zaman dilimi tam da böylesine bir kriz dönemini ifade etmektedir. Bundan da öte, bu dönemin, yüzyıllar boyunca süregelen Batı geleneğinin ters düz olması nedeniyle, Batı’nın kültür tarihi boyunca geçirdiği en köklü kriz dönemi olduğu gözlemlenebilmektedir. Paradigma değişimi olarak da ifade edilebilen söz konusu krizin doğmasına ise aydınlanmacı tutumun kendisinin neden olduğu anlaşılmaktadır. Bir diğer ifadeyle, ilerleme yolunda esas alınan

¹ Harold Bloom, **Death and Dying**. Ed. Harold Bloom, Infobase Publishing, New York, 2009, s. xvi.

bilimin eril düzenin bastırıklarını su yüzüne çıkarması, normatif yapının sarsılmasında belirleyici bir role sahip olmuştur.

Bu çalışma kapsamında, arkeoloji ve psikanaliz bu bilimler arasından esas alınacak ve ilkinin insanlık tarihi diğerinin ise bireyin tarihi üzerinden bastırılan kültür öncesi dönemi su yüzüne çıkarması bakımından ikisi arasındaki paralellik üzerinde durulacaktır. Hem kuramsal açıdan hem de metinlerin analizinde bu paralelliği açığa çıkarma yolunda yöntem olarak Freudyen psikanaliz esas alınacak ve uygulanacaktır. Daha spesifik bir ifadeyle, birey psikolojisini derinlemesine irdelerek bilinçaltında bastırılanlara ulaşmaya yönelik olan psikanalizin, özünde insanlığın bilinçaltına, dolayısıyla tarih öncesine, ışık tuttuğu göz önünde bulundurularak, arkeoloji metinlerde sunulan sembolik ifadeler üzerinden psikanalitik bir yorumlamayla irdelenecektir. Kısaca, arkeolojiyle arasındaki bağlantı psikanalitik rüya yorumlama yöntemiyle sağlanacak ve burada Freud'un *Rüyaların Yorumu* adlı kitabından faydalanılacaktır.

Bu çalışmanın zeminini sağlayan kuramsal yaklaşımı daha iyi kavrayabilmek adına burada ufak bir parantez açmakta fayda var. Günümüzde en genel anlamıyla insanlık tarihine dair çalışmaları olan kuramcılar göz önünde bulundurulduğunda, arkeoloji kavramıyla ilk etapta bağdaştırılan bir isim olarak Michel Foucault göze çarpmaktadır. Post yapısalcı olarak bilinen Foucault, bu bağlamda *Bilginin Arkeolojisi*² adlı kitabıyla anılmaktadır. Temel olarak, çalışmalarıyla postmodern bir yaklaşımla kültürün hâkim ideolojik yapı taşlarını insanlık tarihini yanlış aksettiriyormuş olarak yaftalayarak 'öteki'nin gözünden yeniden deşmeye ve değerlendirmeye çabaladığı, kısaca tarihin süreksiz ve parçalı olduğunu iddia ettiği yorumunda bulunulabilmektedir. Ne var ki burada yürütülecek çalışmada Foucault'nun sunduğu yaklaşımın izinden gidilmeyecektir çünkü bu, ne doğrusal ne de parçalı ama döngüsel bir zaman anlayışının ortaya koyulduğu bu çalışmaya aykırı düşmektedir. Daha ziyade, Friedrich Nietzsche ve Sigmund Freud gibi insan doğası ve Batı kültüründeki ikiciliği benimsemiş isimlerden beslenmiş olan ve Foucault'nun yaklaşım ve görüşlerini şiddetle eleştirdiği bilinen Camille Paglia'nın yaklaşımı esas alınacaktır. Bunun nedeninin çalışma bağlamındaki önemi açısından özüne inmek adına söylenebilir ki, postmodern bir yaklaşım 'rasyonel' olanı eleştirip 'irrasyonel'

² Michel Foucault, **Bilginin Arkeolojisi**, çev. Veli Urhan, 3. Baskı, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1999.

olanı ön plana çıkarmayı hedef alırken, burada her ikisinin de kaçınılmaz olarak bir bütünlük ve güç çekişmesi içinde olduğu savı benimsenecektir. Bu ikiciliği Paglia ‘Apollonik’ ve ‘Diyonizyak’ olarak ifade etmektedir. Burada bu ifadelere karşılık gelen ve çalışmanın kuramsal seyrinde uygun düşen zihin-beden, erillik-dişilik ve süperego-id gibi kavramlardan yararlanılacaktır.

Oluşturulan bu kuramsal zemin ışığında, çalışmanın analiz kısmında Henry Rider Haggard’ın *She* ve Wilhelm Jensen’in *Gradiva* adlı eserlerinde arkeoloji ve psikanaliz arasındaki paralelliğin izleri sürülecektir. Tür ve yaklaşım farklılığı olsa da, her iki eserde de kültürdeki paradigma değişimiyle beraber kültürle bastırılan ilkel dürtülerin geri dönüşü gözlemlenebilmektedir. Ana karakterlerin bilimsel kimliğe sahip olmalarıyla beraber bir değişime uğramaları, analizin makro kozmik bir yorumlamaya götürülebilmesini sağlayan kilit gösterge olarak ele alınacaktır. Yine her iki eserde de sunulan ve sembolik olarak yorumlanacak olan arkeolojik topografyalar, barındırdıkları bastırılan unsurlarla birlikte ana karakterlerin rüya âlemi olarak ele alınacak ve böylece geçmiş ile bilinçaltı arasında bir analogi kurulabilecektir.

She’de bastırılmışın geri dönüşünü gözler önüne seren rüya âlemi ilk etapta fantastik edebiyat türünde olması üzerinden değerlendirilecektir. Bir sonraki adımda ise dişil prensibin bastırılması ve erilliğin inşasını ifade eden kültürün oluşum süreci ve akabinde eserde sunulan kesitte yansıttığı dönem itibarıyla vuku bulan paradigma değişimiyle erilliğin zayıflaması ve dişil prensibin baskın gelmesinin karakterler üzerinden ne şekilde yansıtıldığına odaklanılacaktır. Bu zemin üzerinden hikâye ana karakterin rüya âlemi olarak ele alınacak ve burada bastırılmış ilkel unsurların arkeolojik bir topografyada açığa çıkması üzerinden geçmiş ve bilinçaltı, böylece arkeoloji ve psikanaliz arasındaki bağlantıya ulaşılabilecektir.

Gradiva’da da ilk olarak eserin türsel özelliklerine eğilinilecektir. Novella türünde olmasının bastırılmış unsurların açığa çıkmasına nasıl olanak sağladığı üzerinde durulacaktır. Eserin içeriğine dair yapılacak analizde ise ilk olarak ana karakter üzerinden rasyonelliğin irrasyonellikle alt edildiğini yansıtan, normatif yapının sarsıldığını gösteren paradigma değişimi irdelenecektir. Son aşamada karakterin bastırdığı cinsel arzunun, çıktığı yolculukla paralel olarak süren rüyaları ve sanrılarında ne şekilde açığa çıktığı ve aşama aşama bilincine ulaştığı

saptanacaktır. Burada bilinçaltının insanlık geçmişiyle bağdaştırılmasını sağlayan unsurlar arkeolojik bir eser olan ‘Gradiva’ ve arkeolojik bir topografya olan Pompei olarak sunulmaktadır.

Biri Alman diğeri İngiliz edebiyatından olan bu eserlerin bu yaklaşımla incelenmesi ise, Batı adyınlanmacılığın en çok doruğa ulaştığı ülkeler arasında sayılabilen bu iki kültür üzerinden, bastırılan ilkeliğin geri dönüşünün genel Batı geleneğinin sorunsalı olduğunu göstermeye dayanmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

AYDINLANMANIN OLUŞUMU VE DÖNÜŞÜMÜ

1.1. ERİLLİĞİN DİŞİLİKLE MÜCADELESİ VEYA ANNEDEN KOPUŞ

Camille Paglia'nın yaklaşımı doğrultusunda, hiyerarşik ilişkilenenin doğaya ve dolayısıyla insana içkin olduğu söylenebilmektedir.³ İnsanın doğa ile ilişkileneşine bakıldığında ise, temel gerçek olarak hiyerarşinin tepesinde bulunan doğayı, yapay zihinsel oluşumlarla ters düz etmeye çabaladığı görülebilmektedir. Aydınlanma yoluyla, insanlara doğanın gücü karşısında bir savunma sağlayacak alternatif bir güç dağılımı seçilmiştir.⁴ Öngörülemez doğayı kontrol altında tutma güdüsüyle, doğanın temel gerçekliğini reddedip ve bastırıp, yerine yeni temel bir gerçek koyma güdüsüdür bu. Bir başka ifadeyle bu, varlığını kendi iradesiyle tanımlama arzusu olarak da görülebilmektedir. Bu eril güdüyle, kadın ve beden de doğa ile birlikte hiyerarşinin alt katmanlarına itilmişlerdir. Dolayısıyla, geriye kalan erillik ve zihnin tepede, en zirvede ise hem erilliği hem zihni barındıran ve kültürün gelişimine göre zaman zaman şekil değıştirdiğı görülen bir temsilin konumlandırıldığı saptanabilmektedir. Bir diğerk deyişle, insanlık doğanın hiyerarşisini bir defa reddettikten sonra, kendi kurduğu yapay hiyerarşinin zirvesine her daim temel gerçek olarak kabul görebileceğı aşkın bir konsept koymuştur. Bu konseptin, erilliğini korumakla beraber, tanrı ve akıl arasında değışkenlik gösterdiği söylenebilmektedir. “Hem Apollonca gelenek, hem de Musevi-Hristiyan geleneğı aşkın geleneklerdir. Yani, doğayı alt etmenin ya da sınırlarını aşmanın arayışındadırlar”.⁵ Dolayısıyla, din ile aydınlanma en temelde aynı anlamı taşımaktadır. Ancak, bu saptama doğrultusunda bir adım daha ileri giderek, insan aklının zirveye konumlandırılmasının, Tanrı'nın yerine geçme güdüsü olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu da insanın, kendi oluşturduğu bir miti alaşağı ederek, tümüyle antroposantrik bir anlayışı benimsediğini göstermektedir.

³ Camille Paglia, **Cinsel Kimlikler**, çev. Anahid Hazaryan ve Fikriye Demirci, Baskı: 2, Epos Yayınları, Ankara, Şubat 2014, s. 15.

⁴ Theodor W. Adorno ve Max Horkheimer, **Dialektik der Aufklärung**, Philosophische Fragmente, Fischer Verlag, 2000, s. 48.

⁵ Paglia, s. 20.

Bu noktada doğayı aşmanın neden eril bir güdü olduğu ve bunun erilliğin dişilikle mücadelesi olarak ifade edildiğini açıklığa kavuşturmak yerinde olacaktır. Bu yaklaşım kadının doğa ile özdeşleştirilmesinde yatmaktadır. Tarih öncesine dayanan bu özdeşleştirmenin nedeni en temelde doğurganlık olarak saptanabilmektedir. İnsanlığın henüz doğaya tabi olduğu avcı ve tarım toplumlarında kadının da doğa gibi sağladığı bereket nedeniyle kutsal olarak görüldüğü bilinmektedir. Ancak zanaat ve ticaretle birlikte kültürün gelişmesiyle erkeğin doğadan bağımsızlaştığı süreçte, doğaya ve dolayısıyla artık kadına da biçtiği değerin azaldığı ifade edilebilmektedir.⁶

Bununla bağlantılı olarak bir diğer nedeni ise fizyolojik açıdan açıklanabilmektedir. Erkeğin cinsel organının tümüyle görünür olmasına karşın kadının cinsel organının ‘gizli’ olması, kadının zaten hâlihazırda akıl erdirilemez görünen hayat verme özelliğinin gizemini kuvvetlendirmektedir. Ne var ki kadının kendi bedenine dair kendi bilgisinin sınırlı olması nedeniyle, sınırlı bilginin tabiliğinin onda bir ön kabul olduğu söylenebilmektedir.

Genel itibarıyla, doğanın döngülerine sahip olan kadın, tıpkı doğa gibi, kendini var etmek için çabalamak zorunda değildir. Dolayısıyla, doğa ile bir çatışma içine girmesini ve kimlik arayışında olmasını gerektiren bir durum yoktur.⁷

Bu saptamalar ışığında doğayı aşmanın, prensip olarak değerlendirildiğinde, ister istemez eril bir çaba olduğu anlaşılmaktadır. Aksi takdirde bu, kadının kendi varlığını reddetme veya aşağı görmesi anlamına gelirdi. Ama erkek için kadın da doğa da varlığını anlamlandırması, yani kendi kimliğini biçebilmesi karşısında bir engel olarak durmaktadır. Doğaya ve kadına, kısaca dişil prensibe itaat etmek erkeğin, tabiri caizse, anne rahmine dönmesiyle kimliğini kaybetmesi anlamına gelmektedir.⁸

Doğa ve kadın arasında kurulan bu analogiden yola çıkarak, eril kimliğin varlığına tehdit oluşturan en temel ortak özelliklerinin bilinmezlik olduğu söylenebilmektedir. Bilinmezi bilinir hale getirme çabası aydınlanmacılığın zeminini oluşturmaktadır. Bu noktada bilimin ana vasıtası ve hedefi olan tanımlamanın, kilit bir yerde durduğu ifade edilebilmektedir. Bu bağlamda, Theodor W. Adorno ve Max

⁶ A.g.e., s. 20.

⁷ A.g.e., s. 22.

⁸ A.g.e., s. 22.

Horkheimer *Aydınlanmanın Diyalektiği* adlı çalışmalarında, insanın doğa ile ilişkileneşine aydınlanma ve mit ikiciliğı üzerinden yaklaşmışlardır. Buna dair tanımlamaları ışığında ifade edilecek olursa, insanın doğa üzerinde üstünlüğünü sağlayan vasıtanın bilgi olduğı söylenebilmektedir. Aydınlanmacılığın temel amacı, insanın, doğanın gizemini çözerek, doğaya karşı korkusunu yenmesini sağlamaktır.⁹ Bir başka ifadeyle, üzerinde kontrol sağlayarak insanı doğa ve dolayısıyla kendi üzerinde hâkim kılmaktır amacı. Bunun yolu ise yapay zihni inşaların kurulmasından geçmiştir. Camille Paglia'nın deyimiyle, "Yapay bir inşa olan toplum, doğanın gücü karşısındaki bir korunaktır".¹⁰ Söz konusu toplum yapısı ise, doğanın hiyerarşisine karşın ataerkil hiyerarşik yapıdır.

Ataerkil hiyerarşik yapı, Batı'nın tanımlayarak irrasyonel olanı rasyonalize etme ve böylece üzerinde kontrol sahibi olma güdüsünün temel taşı olarak görülebilmektedir. Aklın doğa ile ataerkil bir ilişkileneşinde olmasına dayanan ataerkil hiyerarşik yapıyla, mitosa içkin olan çeşitli irrasyonel varlık ve yaratıklar aydınlanmacılıkla tek bir özünde toplanmıştır. Platon'un ideaları, olimpik tanrıları felsefi logosla alt etmiştir. Edebi düzlemdeki karşılığına bakıldığında, Ödipus'un Sfenks'in bilmecesine verdiği "insan" cevabı, logosun mitin büyüsünü bozduğunun bir göstergesidir. Böylece, çeşitlilik teke indirgenmektedir. Bu birliğı oluşturan sistem ise aydınlanmanın hedefi olmuştur.¹¹

Ancak bu kültürel gelişim her daim gerileme ve dolayısıyla erilliğın zayıflaması tehdidiyle karşı karşıyadır. Karşısında tehdit olarak duran dişil prensip genel anlamda anaerki olarak ifade edilebilmektedir. Bu, makro kozmik düzeyde insanlığın ataerkil yapıyla ve mikro kozmik düzeyde bireyin kişilik gelişimiyle birlikte aştığı anaerkidir. Hem insanlığın hem de birey psikolojisinin temelinde anaerki yatmaktadır.¹² Dolayısıyla, uygarlığın da bireyin de bilinçaltı anaerkiye tekabül etmektedir. Her iki düzlemde de bu, kültürel normların henüz oluşmadığı çocukluk evresi olarak ifade edilebilmektedir. Çocukluk evresine geri dönüş, kültürel oluşumun zayıfladığı zamanlarda gerçekleşir, çünkü insanın aştığını düşündüğü bu

⁹ Adorno ve Horkheimer, s. 15.

¹⁰ Paglia, s. 13.

¹¹ Adorno ve Horkheimer, ss. 16, 18, 19.

¹² Erich Neumann, **The Great Mother: An Analysis of the Archetype**, çev. Ralph Manheim, Princeton University Press, New Jersey, 1974, s. 28.

anaerkil evre bastırılarak bilinçaltında varlığını sürdürmektedir. Çocukluk üzerinden yürütülen bu benzetmeyi Paglia şu sözlerle ifade etmiştir:

*Çocuklar sahip oldukları kontrolsüz egoizm ve istemle birer canavardırlar, çünkü onlar doğadan gelen ahlaksızlığın düşmanca imalarındır. Bizler bu daemonik iradeyi ebediyen içimizde taşıyoruz. Pek çok insan edinilmiş ahlaki ilkelerle onun üzerini örter ve onunla sadece uyanır uyanmaz aceleyle unuttukları düşlerinde karşılaşırılar.*¹³

Bireyin ve insanlığın çocukluk evresine, yani anaerkiye ve psikanalitik açıdan bilinçaltına geri dönmesi, onu aşması kadar insan varlığının doğal döngüsünün bir parçası olarak değerlendirilebilmektedir, çünkü “Önüne geçilemez ilerlemenin laneti, ölüne geçilemez gerilemedir.”¹⁴

Bu dinamikler edebiyat tarihi açısından değerlendirildiğinde ise, genel itibariyle, kültürün dışıl prensip ile ilişkilenebilmesinin, mevcut paradigmayı yansıttığı gözlemlenebilmektedir. Daha spesifik bir ifadeyle, eril prensibi temsilen erkek karakter(ler) ile dışıl prensibi temsilen kadın karakter(ler)in konumlandırılması ve ilişkilenebilmesi kültürün yapay inşalarının ne denli sağlam olup olmadığını açığa çıkarmaktadır. Kültür inşasına inancın sağlam olduğu klasik dönemlerde, eril prensibin gelişim ve ilerlemeyle dışıl prensibi aştığı görülmektedir.¹⁵ Ne var ki kültür inşasının sarsıldığı dönemlerde, eril prensibin gerilemeye uğradığı, dolayısıyla anaerkiye bir dönüşün gerçekleştiği gözlemlenebilmektedir.

1.2. ERİL MÜCADELENENİN DÜŞÜNCE TARİHİNDEKİ SEYRİ

Batı kültürünün varlığını temellendiren bu dinamiğin oluşmasında düşünce tarihinde vuku bulmuş gelişmelerin rolünün kritik önem taşıdığı söylenebilmektedir. Başka bir deyişle, felsefe tarihindeki belirli temsillerin hem toplumsal deneyimlerin getirdiği gereklilikler doğrultusunda düşüncelerini geliştirdiği hem de toplum yapısının oluşumlarına düşüncelerinin bir zemin hazırladığı, dolayısıyla etken durumda olduğu, gözlemlenebilmektedir. Bu bağlamda, antik Yunan filozofları Platon ve Aristoteles başta olmak üzere, Rönesans ve Aydınlanma Çağı’nda yaşamış

¹³ Paglia, s. 16.

¹⁴ Adorno ve Horkheimer, s. 53.

¹⁵ Örn. Homeros’un *Odyseia* destanı

olan ve bu antik Yunan filozoflarının izinden giden yeniçağ felsefesi temsilleri René Descartes ve Emmanuel Kant'ın ortaya koyduğu düşüncelerin, Batı toplumunun kültürel oluşumunda belirleyici olduğu görülmektedir. 19. yüzyılda ise bu ana akım Batı düşüncesinin toplumda yol açtığı olumsuzluklar nedeniyle karşıt bir söylem geliştiği gözlemlenebilmektedir. Bu karşıt söylemin ana temsilcileri olarak ise Arthur Schopenhauer ve Friedrich Nietzsche göze çarpmaktadır.

Düşünce tarihi üzerinden eril prensibin seyrinden bahsetmenin bu çalışma bağlamındaki gerekliliği, arkeoloji ve psikanalizin ortaya çıktığı dönemi ve kültür tarihinde ne ifade ettiklerini daha kapsamlı bir biçimde anlayabilmekle ilintilidir. Özellikle psikanalizin doğası daha iyi kavranabilecektir, çünkü Schopenhauer ve Nietzsche'nin ortaya koyduğu fikirler psikanalizin düşünsel ve yaklaşımsal zeminini oluşturmaktadır.

1.2.1. Bilincin Efendi Kılındığı Antik Yunan Felsefesi

1.2.1.1. Mitostan Logosa veya Kutupluluktan Hiyerarşiye

Bu bölümde ilk olarak, oluşumu Platon ve Aristoteles'in düşüncelerine dayandığı bilinen ve ataerkil hiyerarşik yapıyı ifade eden 'Büyük Varlık Zinciri'nin ne şekilde ve hangi tarihsel koşullarda meydana geldiğinden bahsedilecektir. Daha sonra mitostan logosa geçişi ifade eden bu yaklaşımsal değişikliğin Platon ve Aristoteles'in özellikle hangi fikirlerinde yankılandığına bakılacaktır.

Varlıklar arası ilişkilenebilmeyi hiyerarşik bir yapı üzerine inşa eden ve 'Büyük Varlık Zinciri' olarak bilinen ataerkil hiyerarşik yapı, Batı toplumlarının klasik dönemlerinin 'klasik' oluşunu temellendiren en belirleyici bakış açısı olarak ifade edilebilir. Bu hiyerarşik anlayışla birlikte erkeğin altında yer alan varlıkların eril kimliğe karşı birer tehdit olarak bastırıldığı söylenebilmektedir. Peki, varlıklar arası bu tür bir ilişkilenebilmeyi yüce ve esas olarak kabul görmesi neye dayanmaktadır ve Batı kültürünün gelişiminde nasıl bir öneme sahiptir? Çalışmanın devamında yürütülecek incelemeleri sağlam bir zemine dayandırabilmek adına, öncelikle bu soruların cevaplarına eğilmek gerekir.

Page duBois *Centaurs and Amazons: Women and the Pre-History of the Great Chain of Being* adlı çalışmasında ataerkil hiyerarşik yapının oluşumuna dair oldukça açıklık getiren saptamalar ortaya koymuştur. DuBois, M.Ö. 4. yüzyılda Antik Yunan'da edebi anlatıdan felsefi söyleme, bir diğer ifadeyle, mitostan logosa bir geçişin vuku bulduğu üzerinde durmaktadır.¹⁶ Bu görüş değişimi, edebi ve felsefi ifadelerde açığa çıkmaktadır. Bu bağlamda varlıklar arasındaki farklılıklar, daha önce M.Ö. 5. yüzyılda kutupluluk ve benzerlik üzerine kuruluyken, hiyerarşik bir mantığa yerleştirilmiştir.¹⁷ 'Büyük Varlık Zinciri' olarak bilinen bu felsefi söylemin Platon ve Aristoteles'in düşüncelerine dayandığı ve daha sonra, M.Ö. 3. yüzyılda yaşamış olan Neoplatoncu Plotinos tarafından geliştirildiği bilinmektedir.

Öncesinde var olan kutupluluk anlayışını biraz açmak gerekirse, duBois'nın ifadesiyle, M.Ö. 5. yüzyılda farklılıklar üzerine görüşler "“diyalektik motif”" özelliğini taşımaktadır ve bu "farklılıklar üzerine ilk görüşler analogiyle bağlanmış bir dizi kutupluluk oluşturmaktadır". Buna göre, Yunan şehir devletini ifade eden "polis'in tarihi ve kültürünün öznesi olan 'Yunan erkek insan varlığı',¹⁸ farklı olarak tanımlanan bir dizi varlıkla ilişkili olarak tanımlanmıştır. İlk olarak basitçe hayvan, barbar, kadın olmayandır o". Kutuplulukla Yunan erkeğinin karşısında yer alan varlıkların arasındaki ilişki ise analogiktir, yani birbirlerine eşit konumdadırlar. Farklılıklar üzerine bu yansımaların devamında oyun yazarları gittikçe daha çok polis kültürünün temsili olan 'Yunan erkek insan varlığına' odaklanmıştır. "Diğerleri ise, yabancı, kadın ve hayvani olanlar, bu söylemde kültürden dışlanmış ve kentin sınırlarına konumlandırılmıştır". Ancak bu şemada kadınların konumu çelişkili bir haldedir. Kentin dışına itilerek dışlanmışlardır, fakat yeniden üreme için de gereklidirler. Hem şehrin içinde hem de dışında olmak üzere, tehdit olarak durmaktadırlar.¹⁹

Bu noktada vuku bulan görüş değişiminde tarihsel olarak Peleponnez Savaşı'yla deneyimlenenlerin belirleyici olduğunu ifade etmektedir duBois. Daha önce Yunanlı-Barbar şeklinde bir ayrım görüşü hâkimken, Peleponnez Savaşı'nın

¹⁶ Page DuBois, **Centaurs and Amazons: Woman and the Pre-History of the Great Chain of Being**, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 1982, s. 1.

¹⁷ A.g.e., s. 2

¹⁸ "Greek male human being" olarak geçmektedir. Diğer varlıklarla arasındaki farklılık üzerinden tanımlandığı için çeviride aynı şekilde korunmuştur.

¹⁹ A.g.e., ss. 4-5.

sonlarında Yunanlılar artık kutupluluklar üzerine kurulu bir ayrışma anlayışını sürdürememişlerdir. Bu farklılık anlayışı artık gerçeği yansıtmamaktadır, çünkü daha önce yalnızca dışarıda duran tehdit artık içeriye taşınmıştır. Savaş hem Yunanlılar hem de erkek ve kadın arasındadır. Dolayısıyla, kentin içinde erkeğin kendini yeniden tehditlen arındırabilmesi ve daha sağlam bir kontrol elde edebilmesi için düşünsel düzlemde toplum düzenine sirayet edecek olan yeni bir güç ilişkisi doğmuştur. Başta zihnin bedenden üstün olmasını barındıran bu anlayışta, sırasıyla, erkek, kadın, köle, hayvan ve cansız varlıklar olmak üzere bir hiyerarşi oluşturulmuştur.²⁰

1.2.1.2. Platon ve Aristoteles

Yukarıda aktarılan tarihsel gelişmelerle birlikte oluşan yeni bir toplumsal düzen gerekliliğine o dönemde toplumun ileri gelenleri olarak görülen filozofların çözümler sunduğu ve buna dair düşüncelerinin topluma önemli etkileri olduğu bilinmektedir. Eril düzene karşı tehditleri ortadan kaldırarak toplumda oluşan kargaşayı düzene sokmayı sağlaması amacıyla gelişen hiyerarşik düşünce sisteminin temelleri, Platon ve Aristoteles'in savlarında yankılanmaktadır. Platon'un *Devlet* adlı kitabında, Aristoteles'in ise *Poetika*'sında bu tutumlarının izleri sürülebilmektedir.

Platon *Devlet*'te sanatın mimetik etkisinden dolayı toplum için zararlı olduğu ve bu yüzden yasaklanması gerektiğini savunmuştur. Temel gerçek olarak koyduğu 'idealar dünyası' düşüncesinden temellendirerek, sanatı genel itibarıyla, taklidin taklidi olduğu ve gerçeğe uygun olmadığı kanısıyla kötümüşür.²¹ "Mitin Yunan yaşamı ve düşüncesine tesiri o denli çoktur ki M.Ö. dördüncü yüzyılda Platon mitin anlatımını kontrol altına almak istemiştir".²² Anlaşılabileceği üzere, bunun nedeninin kökeni ise insanın doğa ile ilişkileneşine dayanmaktadır. Buna göre, erdemli bir toplum olabilmek için zararlı olabilecek aşırı duygulardan kaçınılmalıdır. Dolayısıyla, bunları barındıran sanatın da, topluma örnek teşkil etmesi bakımından, tümüyle icra edilmemesi gerekmektedir. Bu da, doğal duyguların bastırılması

²⁰ A.g.e., ss. 151-2.

²¹ Platon, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz, Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 38. Baskı, İstanbul, 2019, ss. 335-368.

²² Ada Cohen, "Mythic Landscapes of Greece", *The Cambridge Companion to Greek Mythology*, (Ed. Roger D. Woodard), Cambridge University Press, New York, 2009, s. 305.

anlamına geldiği için, doğanın taklit edilmesiyle doğanın insana hâkim olmasından ziyade insanın doğayı kontrol altında tutarak ona hükmetmesini öğreten ve dayatan bir yaklaşım olarak değerlendirilebilmektedir.²³ Nitekim aklın beden ve duygulara, insanın doğaya üstün geldiği hiyerarşik yapının oluşumunda Platon'un etkisine, hakikat olarak ortaya koyduğu 'idealar dünyası' konseptinden yola çıkarak ulaşılabilmektedir.

Aristoteles'e gelince, Platon'dan farklı olarak, sanatı daha erdemli bir toplum için topluma yararı olabilecek genel bir biçime oturtmaya giriştiği görülmektedir. *Poetika* adlı kitabında özellikle tragedya türünü ele alarak temelde taklit niteliği üzerinden faydalı sanatın kurallarını ortaya koymuştur. Bu bağlamda Platon'un görüşüne cevap niteliğinde olabilecek en göze çarpan unsurun 'arınma' anlamına gelen 'katarsis' kavramının olduğu söylenebilmektedir, çünkü arınma ile kasıt, bir tragedyayı izleyen insanların karakterlerin yaşadığı kötü olayları ibret alarak kötücül duygulardan arınmasıdır.²⁴ Bu noktada Aristoteles'in de tıpkı Platon gibi erdemli bir toplumun varlığı için duyguların bastırılması gerektiğini savunduğu çıkarımına ulaşılabilir. Dolayısıyla, zihin ve beden arasındaki ilişkilenebilirliğin zihnin efendi olacağı şekilde bir hiyerarşiye oturttuğu anlaşılmaktadır. Bundan da öte, varlıklar arasında hiyerarşik bir düzen olması gerektiği fikrinin izleri de *Poetika*'da sürülebilmektedir. Kitabın 15. bölümünde bir tragedyada karakterlerin taşınması gereken özellikleri ortaya koyarken, erkek, kadın ve köle arasında olması gereken hiyerarşik farklılığı şu sözleriyle açığa çıkarmaktadır: Erdem "her tür insanda var olabilir. Çünkü bir kadın da erdemli olabilir, aynı şekilde bir köle de erdemli olabilir; ne var ki, kadın genellikle aşağı konumdadır, köle ise zaten tümünden erdemsizdir".²⁵ Aristoteles'in tragedyalarda karakterlerin gerçekte var olandan daha iyi gösterilmesi gerektiğini iddia ettiği²⁶ düşünüldüğünde, erkek, kadın ve köle arasında koyduğu ayrımı da düşüncesindeki ideal toplum yapısını yansıttığı anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak, her iki düşünürün de zihni bedenden üstün konumlandıran bir yaklaşım benimsediği görülmektedir. Zihin ve beden arasındaki bu hiyerarşi, varlıklar arası hiyerarşinin en temelini oluşturmaktadır. Hiyerarşik bir yapıya

²³ Adorno ve Horkheimer, s. 32.

²⁴ Aristoteles, *Poetika*, çev. Yılmaz Onay, Mitos-Boyut Tiyatro Yayınları, İstanbul, 2008, s. 12.

²⁵ A.g.e., s. 24.

²⁶ A.g.e., s. 25.

geçilmesi, erkeğin varlığının ilerlemesine tehdit oluşturacak varlıkların kontrol altında tutulmasının bir yolu olarak anlaşılmaktadır. Bu da kültürün, gerilemeyi önlemek adına, ‘rasyonel’ olanı merkeze koyup ‘irrasyonel’ olanı bastırma yöntemi olarak yorumlanmalıdır. Dolayısıyla, mitostan logosa giden bu geçiş, insanlığın çocukluk döneminden erginliğe geçişi olarak yorumlanabilmektedir.

1.2.2. Yeniçağ Felsefesinde Antik Yunan Alımlaması: Descartes ve Kant

Öncelikle belirtmek gerekir ki, bu bölümde bahsedilecek olan ‘aydınlanma’ olarak nitelendirilen bakış açısında gerçekleşen değişim, özünde Orta Çağ’daki tutumla aynı düzlemde görülebilmektedir. Orta Çağ’da insan ve insan aklı merkezde değildi belki ama merkezde olan dinin de yine insan aklının ürünü olması ve zihinsel bir anlam taşıyor olması, her iki yaklaşımın da eril hiyerarşinin yalnızca farklı biçimleri olduğu kanısına götürebilmektedir. Hiyerarşinin zirvesine tanrının da aklın da konumlandırılması, eril logosun yüceltilip bedenın hor görülmesi, dolayısıyla doğanın ve doğal olanın bastırılması anlamına gelmektedir.²⁷ Bir diğer ifadeyle, her ikisi de aşkını bir tutumdan doğmaktadır ve ortak hedefleri “doğayı alt etmenin ya da sınırlarını aşmanın”²⁸ yolunu bulmaktır. Doğayı alt etme güdüsü ise en temelde ölümü aşma çabasıyla eş tutulmalıdır. Zira, “bedenleri hor görüp ruh, zihin ya da düşünceleri yüceliğe layık bulma tavrının gerisinde ölümsüzlük” arzusu vardır.²⁹ Ne var ki burada odak noktası, bu ölümsüzlük tutkusunun tanrı yerine insan aklının zirveye taşındığı aydınlanmacı tutumdaki karşılığı üzerinden olacaktır. Nitekim yol açtığı gelişmeler incelenecek eserlerin yazıldığı dönemde oluşan karşıt dinamiklere götürmüştür.

Bu bağlamda ilerlendiğinde, öncelikle antik Yunan felsefinin aydınlanmacı tutumla ilintisine eğilmek gerekir. Antik Yunan felsefesinin Batı kültürünün şekillenmesinde belirleyici bir role sahip olduğu bilinmektedir. Etkileri Rönesans döneminde başlamışsa da, Avrupa’nın kültürel yakınlığını antik Roma’ya uygun

²⁷ Çetin Balanuye, “Beden ve Aşkılık”, **Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 6, Güz 2008, ss. 49-59’dan aktaran Çetin Balanuye, **Spinoza’nın Sevinci Nereden Geliyor: Reddedilemeyecek Bir Felsefi Teklif**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2017, s. 40.

²⁸ Paglia, s. 20.

²⁹ Çetin Balanuye, **Spinoza’nın Sevinci Nereden Geliyor: Reddedilemeyecek Bir Felsefi Teklif**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2017, s. 41.

bulmasıyla – ki burada en önemli unsur dindir – antik Roma’nın tesiri o dönemde gücünü sürdürmüştür. Ancak aydınlanmanın getirdiği yeni değişkenler dolayısıyla, Roma geleneği yetersiz kalmış ve böylece Antik Yunan’a giderek artan bir yönelim gerçekleşmiştir. Avrupa’da tam anlamıyla alımlanması ise 18. yüzyılın sonlarını bulmuştur.³⁰ Bu alımlanmanın bir ölçüde zorlama bir benzerliğe dayandığı anlaşılmaktadır. Zira, örneğin eşcinsellik üzerine fikirler olmak üzere, birtakım toplumsal ahlaki değerlere iki kültür arasında oldukça farklılık gösteren yaklaşımlar olmasına rağmen, bunlar göz ardı edilmiş veya rasyonalize edilmeye çalışılmıştır.³¹ Dolayısıyla, kurulan bu kültürel köken benzeşimi edebi düzlemde değerlendirildiğinde, antik Yunan’ın materyal olarak kullanılması Viktoryenlerin kendilerini yansıtmaya aracı olarak düşünülebilmektedir.³²

Bu noktada antik Yunan’ın alımlanmasının tarihsel sürecine biraz daha yakından bakmakta fayda var. İncelenecek eserlerin yazıldığı *fin de siècle* dönemine hâkim olan dinamiklerin oluşmasına yol açan Aydınlanma Çağ’ı, Batı’da 17. yüzyılda başlayıp 18. yüzyıla kadar uzanan dönemi kapsamaktadır. İnsan aklının merkezde görüldüğü bu çağ, M. Ö. 4. yüzyıl Atina’sında geçilen hiyerarşik düşünce sisteminin ulaştığı doruk noktası olarak ifade edilebilir. Aydınlanma Çağı’nda benimsenen ve geliştirilen düşünsel zemin elbette “yeniden doğuş” anlamına gelen Rönesans dönemindeki gelişmelere dayanmaktadır. 14. Yüzyıl İtalya’sında, Karanlık Çağ olarak da bilinen Orta Çağ boyunca bihaber olunan antik Yunan ve Roma’dan geriye kalan yazıların keşfedilmesiyle, klasik felsefenin Avrupa ülkelerine gittikçe yayılmış olduğu görülmektedir. Bu keşfin etkisiyle, insanın kendisi ve dünyayla ilişkilendirilmesine dair bakış açısında bir değişimin vuku bulunduğu bilinmektedir. Orta Çağ boyunca din merkezli bir bakış açısı hâkimken ve insanlar dünyadaki konumlarını öte dünya odaklı belirliyorken, antik filozofların alımlanmasıyla İtalya’dan başlayıp diğer Avrupa ülkelerine yayılan bir ‘aydınlanma’ gerçekleşmiştir. Söz konusu aydınlanma, gitgide insan aklının merkeze yerleştirildiği bir dünya görüşünün gelişmesi anlamına gelmektedir. Buna göre insan, akli vasıtasıyla öte dünyada değil, bu dünyada daha iyi bir yaşamı mümkün kılabilirdi. Bu bakış açısını

³⁰ Frank M. Turner, **The Greek Heritage in Victorian Britain**, Yale University Press, ABD, 1981, ss. 1-2.

³¹ A.g.e., s. 449.

³² A.g.e., s. 8.

nitelendiren en belirli ve önemli özellikler ise ilerleme ve gelişimdir. İnsan artık bir nevi kendi kendisini evrenin tanrısı haline getirmeye çabalamaktadır ve ölümsüzlüğü amaç edinmektedir. Rönesans dönemi en temelde insanın akli ve gelişme potansiyelinin yüceltilmesi olarak nitelendirilebilir. Bu süreçle birlikte gelişen teknoloji ve keşifler de bu inancın bir getirisi olmuştur. Bu dönemi takiben gelen ve Aydınlanma Çağı olarak bilinen zaman dilimi ise aynı felsefi görüşün hüküm sürdüğü ve geliştiği bir süreçtir. İnsanın doğa üzerindeki hâkimiyeti, gelişen teknoloji ve sanayi devrimleriyle kendini göstermektedir.

Fransız düşünür René Descartes (1596-1650) ve ondan etkilendiği bilinen Alman düşünür Immanuel Kant'ın (1724-1804) ortaya koyduğu düşüncelerin bu döneme hâkim olduğu bilinmektedir. Ayrıntılarıyla incelendiğinde, düşünceleri birçok dinamiği ve farklılıklar barındırıyor olsa da, bu düşünürlerin ortak ana savı, insanlığın akıl vasıtasıyla iyi bir yere ulaşabileceğinde yattığı şeklinde özetlenebilmektedir. İnsan aklının merkezde tutulması, toplumda katı ahlaki kuralların hüküm sürmesini beraberinde getirmiştir.

Descartes ve Kant'ın rasyonelliği ön planda tutan görüşlerine ayrı ayrı kısaca değinmek gerekirse, ilk olarak Descartes'tan bahsetmek yerinde olacaktır. Descartes'ın Kartezyen felsefesine içkin meşhur “Düşünüyorum, öyleyse varım.”³³ sözü aydınlanmacı tutumunu açık bir şekilde yansıtmaktadır. Bu sözden yola çıkarak, insan varlığındaki temel hakikati zihin üzerinden tanımladığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, insan varlığında beden ve zihni ayırdığı ve zihni hiyerarşik olarak bedenden üstün gördüğü çıkarımına ulaşılabilmektedir.

Felsefesinin Descartes'ın düşüncelerini yoğunlukla barındırdığı bilinen Kant'ın da bu bağlamda aynı çizgide durduğu görülmektedir. Kant 1784 yılında yayınlanan “Soruyu Cevaplamak: Aydınlanma Nedir?”³⁴ adlı yazısında insanın aklını kullanmasının gerekliliği ve önemi üzerinden bu soruyu cevaplamaktadır. “Kendi aklını kullanma cesaretini göster!’ aydınlanmanın düsturudur.”³⁵ ifadesinin bu görüşünün çekirdeğini oluşturduğunu söylemek yanlış olmaz. Genel itibarıyla

³³ René Descartes, **A Discourse on the Method**, çev. Ian Maclean, Oxford University Press, New York, 2006, s. 29.

³⁴ Orijinal adı: “Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?”.

³⁵ Immanuel Kant, “Aydınlanma Nedir?”, **Liberal Düşünce**, çev. Atilla Yayla, Cilt: 10, Sayı: 38-39, Bahar-Yaz 2005, ss.225-230, <http://www.liberal.org.tr/sayfa/liberal-dusunce-sayi-38-39-bahar-yaz-2005-cogulculuk-ve-demokrasi.309.php>, (24.06.2019), s. 225.

insanın aklını kullanmasının olgunluğa erişmesi yolunda zaruri olduğunu iddia ettiği anlaşılmaktadır.³⁶ Başka bir ifadeyle, akıl aracılığıyla insanın toyluğunu³⁷ aşip gelişebileceğini ifade ettiği görülmektedir. Kültür-tarihsel bağlamda bir değerlendirmeden geçirildiğinde bunun, insanlığın zihni üstün tutarak anaerkiden kopuşu ve erginliğe geçişiyle aynı anlamı taşıdığı çıkarımına ulaşılabilmektedir.

Ne var ki, yalnızca iyiyi ve gelişimi hedef alan bu aydınlanmacı görüş insan doğasına aykırı düşmektedir ki nitekim bunu ortaya çıkaran yine bu çabanın kendisi olmuştur. “Her aşırılık karşıt eylemini doğurur”³⁸ ifadesi bu dönemin devamında ortaya çıkacak olan gelişmeleri uygun bir biçimde özetlemektedir. İnsan aklının merkezde görülmesiyle gelişen bilimler, amacına ters düşerek, ilerlemeye değil gerilemeye götürecek olan keşiflere ulaşmıştır. Bu da aydınlanmanın diyalektik olduğunu göstermektedir. Söz konusu bilimler özellikle biyoloji, arkeoloji ve jeoloji olarak saptanabilir. Psikolojinin bir bilim dalına dönüşmesi ve psikanalizin buradan doğması ise bu bilim dallarındaki gelişmelere bağlı olarak değerlendirilmelidir.

1.2.3. Bilinçaltının Efendi Kılındığı Karşıt Felsefe: Schopenhauer ve Nietzsche

Ana akım Batı ideolojisini temsil eden Descartes ve Kant’ın, en temelde, ön planda tuttuğu akıllı ve rasyonelliği, Arthur Schopenhauer (1788-1860) ve Friedrich Nietzsche’nin (1844-1900) ters düz ettiği söylenebilir. Başka bir ifadeyle, rasyonelliği temel gerçek olarak konumlandırmış olan idealist düşüncenin tersine, irrasyonelliği temel gerçeklik, rasyonelliği ise ikincil olarak konumlandırmışlardır. Başta Schopenhauer olmak üzere, bu iki düşünürün görüşlerinin Freud’un psikanaliz teorisinin felsefi zeminini oluşturduğu görülmektedir.

Pericles Lewis’in nitelendirdiği üzere, akıl gibi bilinçaltı da Batı’nın bir keşfidir. Buradan da anlaşılacağı üzere, rasyonelliği ön plana çıkaran Batı, yine

³⁶ Bkz. a.g.e., ss. 225-230.

³⁷ Burada kullanılan kaynakta ‘vesayet’ ifadesi kullanılmıştır, ancak orijinalinde geçen ‘Unmündigkeit’ ifadesine karşılık daha uygun görüldüğü için ‘toyluk’ ifadesi tercih edilmiştir. Orijinal kaynak bkz. Immanuel Kant, “Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?”, **Berlinische Monatsschrift**, Dezember-Heft, 1784, ss. 481-494.

³⁸ Paglia, s. 111.

kendisi, karřıt bir ihtiyaç olarak irrasyonel olanın peřine dūřmūřtur.³⁹ Batı'nın bu yeniden anlamlandırma arayıřının, Aydınlanma aęı'nda temel gūven kaynaęı olan aklın ūrūnū bilimsel geliřmelerin topluma getirdięi olumsuzluklar dolayısıyla, bu dayanaęın da sarsılmasından kaynaklandıęı ifade edilebilmektedir. Sanayi devrimiyle birlikte oluřan yeni kitleler toplum içi hiyerarřinin çizgilerini bulanıklařtırmıř ve yeni bir kaos ortamı yaratmıřtır. Bundan da ūte, ahlaki deęerlere verilen ūnemin doruęa ulařtıęı 19. yūzyılda, bir karřı tepki olarak 'bastırılanın geri dūnūřū' minvalinde bilinçaltının varlıęına ulařıldıęı çıkarımında bulunulabilir. Dolayısıyla, aklın temel gerçek olarak konumlandırılmasının en nihayetindeki getirisi, bu yanılısamayı kaldırmak olmuřtur.

Bu baęlamda ilk olarak Schopenhauer'in dūřūncelerine eęilmek gerekirse, Gūnter Gūdde'nin deyiimiyle, Schopenhauer

*1814 ile 1818 yılları arasında geliştirdiği felsefi sistemi, zihin ve isteme dair geleneksel ūncelik sırasını ters dūz etmiştir: İnsan bencilce arzularının, 'istem'inin, boyunduruğu altındadır ve 'zihni' ile buna pek karşı koyamamaktadır. İstem her zaman birincil ve esas olandır*⁴⁰

zihin ise ona bağlıdır.

Gūdde'nin ortaya koyduęu bu saptamanın karřılıęı Schopenhauer'in 1818 yılında yayınlanan *İsteme ve Tasarım olarak Dūnya*⁴¹ adlı temel eserinde ortaya koyduęu dūřūncelerinde bulunmaktadır. Burada, esas gerçeęin istem olduęunu ūne sūrmesiyle, ana akım felsefeye hākim olan Kantçı felsefenin tersine bir gūrūř ortaya koyduęu gūrūlmektedir. Bu istem rasyonellik veya akla baęlı deęil, bunlardan daha temel bir řeydir. Ayrıca, istenen řey iyi olduęu için istenmemektedir, istendięi için iyidir.⁴² Bařka bir deyiřle, rasyonellięin karřısına irrasyonellięin esas gerçek olduęunu ūne sūrdūęu anlařılmaktadır. Eserinden alınan ařaęıdaki kesitte bu fikirleri açıęa çıkmaktadır:

³⁹ Pericles Lewis, **The Cambridge Companion to European Modernism**, (Ed. Pericles Lewis), Cambridge University Press, New York, 2011, s. 3.

⁴⁰ Gūnter Gūdde, "Schopenhauers Entdeckung der Psychologie des Unbewuřten", **Schopenhauer-Jahrbuch**, (Ed. Ortrun Schulz), 86. Baskı, Verlag Kūnigshausen & Neumann, Wūrzburg, Almanya, 2005, s. 21.

⁴¹ Orijinal adı: **Die Welt als Wille und Vorstellung**.

⁴² Christopher Janaway (Ed.), **The Cambridge Companion to Schopenhauer**, Cambridge University Press, Cambridge Companions Online, 2006, s. 7.

*İsteme, kendinde şey olarak, insanın iç doğasını, gerçek, yıkılmaz özünü kurar. Gelin görün ki, isteme kendinde bilinçsizdir. Çünkü, bilinç anlama yetisiyle koşulludur. Anlama yetisi de bizim varlığımızın bir ileneğidir yalnızca. Çünkü o, beyin bir işlevidir. Beyin ise sinirlerle, omurgayla birlikte organizmanın geri kalanının bir meyvesi, bir ürünüdür. Dahası, onun iç işleyişinde yer almadığı sürece, organizmanın dış dünyayla ilişkilerini düzenleyerek yalnızca kendini koruma amacına hizmet ettiği sürece organizmanın asalağıdır. Öte yandan, organizmanın kendisi, bireysel istemenin görünür olması, nesne olmasıdır. Organizma istemenin bir imgesidir, istemenin kendisini tam da bu beyinde ortaya çıkardığı gibi bir imgesidir. (...) Sonuçta, anlama yetisinin ikincil bir görüngü olduğu, organizmanın birincil görüngü olduğu, açıkçası, istemenin doğrudan ortaya çıkışı olduğu söylenebilir.*⁴³

Buna ek olarak bilinçaltına dair düşüncelerine de kısaca değinmek faydalı olacaktır. Buna göre, bilinç bireysellik ile ilintiliyken, Schopenhauer'ın temel gerçek olarak gördüğü bilinçaltında birey diye bir şey yoktur.⁴⁴ Dolayısıyla, antik ve onları takiben yeniçağ felsefecilerin hiyerarşik düşünce sistemiyle aşmaya çabaladığı varlıklar arası eşitliği, temel gerçek olarak ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Böylece burada aydınlanmacılığın ön plana koyduğu birey ve kimlik kavramlarına atfettiği önem ve önceliği yitirdiği görülmektedir. Schopenhauer'ın kavrayışına göre “kişisel dünya görüşü ile kişisel ötesi metafizik veya bilinçaltı psikolojisi kutupluluğa dayanan bir birliktelik ilişkisi” içindedir.⁴⁵ Bu yaklaşımı da hiyerarşik düşünce sistemine geçilmeden önce M.Ö. 4. yüzyılda varlıklar arası farklılık anlayışıyla örtüşmektedir.

Özetle, Schopenhauer'ın çabası, ondan önceki düşünürlerin kurduğu, Batı düşüncesinin temelini oluşturan tam tersi mantığı, bir yanlış olarak ortadan kaldırmak olmuştur.⁴⁶ Dolayısıyla, “felsefe tarihi açısından bakıldığında, hem zihinden bedene ve dürtülere hem de rasyonel olandan irrasyonel olana bir dönüm gerçekleştirmiştir”.⁴⁷

Buradan Schopenhauer ile aynı çizgide görülebilen Nietzsche'nin düşünceleri ve bunların etkilerine geçilebilir. Magnus ve Higgins'in deyiimiyle, Nietzsche, “en tesirli modern Avrupalı düşünürlerden biri olmuştur. Geleneksel Batı felsefesi, ahlakı ve dininin altında yatan temel güdülerini ortaya çıkarma girişimleri, sonraki filozof,

⁴³ Arthur Schopenhauer, **İsteme ve Tasarım olarak Dünya**, çev. Levent Özşar, 2. Baskı, Biblos Kitabevi, İstanbul, 2009, s. 105.

⁴⁴ Gödde, s. 29.

⁴⁵ A.g.e., s. 31.

⁴⁶ A.g.e., s. 21.

⁴⁷ A.g.e., s. 21-2.

teolog, psikolog, şair, roman yazarı ve oyun yazarları kuşaklarını derinden etkilemiştir”.⁴⁸ Schopenhauer’dan etkilendiği bilinen Nietzsche’nin de rasyonelliğin esas görüldüğü ana akım Batı felsefesine karşı bir görüş ortaya koyduğu görülmektedir. Schopenhauer’ın felsefi nihilizmini benimsemiş olsa da görüşlerini daha olumlu ve yapıcı bir yaklaşıma yerleştirmiş olduğu gözlemlenebilir.⁴⁹

Felsefesinin temel taşlarından biri olan ‘bengi dönüş’⁵⁰ kavrayışına kısaca değinmek bu çalışmanın bağlamında faydalı olacaktır. Burada temel anlamda, ilerlemeci ve çizgisel olan aydınlanmacı bakış açısına karşıt, döngüsel bir zaman anlayışını ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Magnus ve Higgins’in ortaya koyduğu kadarıyla, Nietzsche bu düşüncesini, özellikle *Böyle Söyledi Zerdüş*⁵¹ adlı eserindeki “Hayal ve Bilmece Üzerine” ve “İyileşmekte Olan” adlı kısımlarda ve daha da kapsayıcı bir biçimde *Şen Bilim* adlı kitabında aktarmıştır.⁵² Bu gözleme ek olarak, *Böyle Söyledi Zerdüş*’te Zerdüş’ün, daha ilk söylevi olan “Üç Dönüşüm Üzerine” adlı kısımda kitabın başlarında, “Tinlin deveye, devenin aslana ve son olarak da aslanın çocuğa dönüşmesini” anlatmasıyla ‘bengi dönüş’ anlayışının ifade edildiği belirtilebilir.⁵³ Dolayısıyla, hiyerarşi bağlamında değerlendirildiğinde, yine aynı eserde Nietzsche’nin “tanrının öldüğünü”⁵⁴ zikretmesi de insan yapımı alternatif hiyerarşinin çöktüğünün bir ifadesidir. “Nietzsche, Sokrates’ten başlayan Batı metafiziği geleneğinin tamamının içsel bir bastırma ve dışsal bir tahakkümü ifade eden üstü kapalı bir sahtelik olduğunu teşhis etmiştir”.⁵⁵ Dolayısıyla söylenebilir ki, Nietzsche yapay insanın maskesini indirmiş ve yeniden doğal döngüyü ve böylece doğayı temel gerçek olarak kabul etmiş ve ortaya koymuştur.

Eril ve dişil prensibin güç ilişkisinin Batının düşünce tarihindeki seyrine dair bu bölümde ortaya koyulanları toplamak gerekirse, Batı’nın kültür tarihinde, 19. yüzyılın sonlarına kadar gelen süreç göz önünde bulundurulduğunda, en kaba

⁴⁸ Bernd Magnus ve Kathleen M. Higgins (Ed.), **The Cambridge Companion to Nietzsche**, Cambridge University Press, Cambridge Companions Online, 2006, s. 1.

⁴⁹ Michael Bell, “The metaphysics of Modernism”, **The Cambridge Companion to Modernism**, (Ed. Michael Levenson), Cambridge University Press, 7. Baskı, Cambridge, İngiltere, 2005, s. 27.

⁵⁰ Orijinali ‘die ewige Wiederkunft des gleichen’ şeklindedir. Türkçe’de ‘bengi dönüş’ dışında, ‘ebedi dönüş’, ‘sonsuz dönüş’, ‘ebedi tekerrür’, ‘bengi yeniden geliş’ ifadeleri de kullanılmaktadır.

⁵¹ Orijinal adı: **Also Sprach Zarathustra**.

⁵² A.g.e., s. 8.

⁵³ Friedrich Nietzsche, **Böyle Söyledi Zerdüş**, çev. Mustafa Tüzel, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 17. Baskı, İstanbul, 2019, s. 19.

⁵⁴ A.g.e., s. 6.

⁵⁵ Bell, ss. 9-10.

anlamıyla, tarımın başlamasıyla birlikte doğa üzerinde hâkimiyet kurulmasından başlayan ataerkil bir hiyerarşinin süregeldiği görülmektedir. Bu hiyerarşinin tepesine konumlandırılan güç dönem dönem biçim değiştirmiştir. Antik Yunan'da Platon'un ideaları, Orta Çağ'da tanrı ve Rönesans'la birlikte, yine Platoncu bir yaklaşımla, insan aklı bu zirveye taşınmıştır. Ne var ki, bu farklı biçimlerin özünde aynı bakış açısının bir yansıması olduğunu söylemek mümkündür. Her biri doğayı ve dişiliği bastırıp ikincil konuma getiren erilliğin gücünün temsilçileridir. 19. yüzyılda ise insanın kendisine ve doğaya karşı tutumuna ilişkin bu yaklaşıma, meydana getirdiği olumsuz toplumsal etkileri ve geçmişten su yüzüne çıkardığı bastırılan gerçeklerin etkisiyle, karşıt söylemlerin geliştiği ve bu eril hiyerarşinin yerle bir olduğu gözlemlenebilmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

İLERLEME YOLUNDA GERİLEMEYE GÖTÜREN BİLİMLER: ARKEOLOJİ VE PSİKANALİZ

2.1. İLERLEMENİN GERİLEMEYE GÖTÜRDÜĞÜ 19. YÜZYIL

Zihnin bedene üstün görülmesinin hat safhaya ulaştığı 19. yüzyılda, yüzyılın özellikle ikinci yarısında, çeşitli disiplinin kendi alanına uygun olarak zihin ve beden ilişkisine tekabül eden farklı ifade biçimleriyle bastırılana yönelik bir arayışa giriştiği gözlemlenebilmektedir. Burada belirtmek gerekir ki, doğayı aşma yolunda zihnin gücünü ifade eden birincil araç olarak bilimin bu uğraşının, ilerleme yerine gerilemeye götürmesi ironiktir. Bu bilimlerde ortaya koyulan bulguların toplum üzerinde sarsıcı etkileri olduğu belirtilebilir. Nitekim yüzyıllar boyunca bastırılanların ortaya çıkarılmasıyla zihne yüklenen anlam tesirini kaybetmiş ve yeni anlam arayışların doğmasına neden olmuştur. Bu bölümde bu kültürel kriz ortamının oluşmasına neden olan disiplinlerden biyoloji ve arkeolojiye değinilecektir. Biyoloji alanında Charles Darwin'in Evrim Teorisi'nin sunduğu bulgular ve bunların aydınlanmacı Batı toplumu için ifade ettiklerinden bahsedilecektir. Arkeolojiye gelince, bir sonraki bölümde psikanaliz ile ilintisine geçmeden önce burada genel itibariyle bir disiplin olarak ortaya çıkışı ve yine bulgularının toplum üzerindeki tesirinden kısaca söz edilecektir.

2.1.1. Evrim Teorisi

Fin de siècle döneminde düşünsel anlamda klasik görüşün sarsılması ve ortaya çıkan bu karşıt görüşlerin oluşmasında kritik bir rolü olduğu söylenebilen bir teoriden bahsetmek, bu noktada yerinde olacaktır. Aydınlanma bilim yoluyla doğanın gizemini ortadan kaldırmaya çabalarken, aydınlanmanın bir ürünü olan bir bilim dalı olarak biyolojide, Charles Darwin'in ortaya koyduğu evrim teorisinin, bir nevi, aydınlanmanın mitini ortadan kaldırdığı çıkarımına ulaşılabilmektedir.

Evrım teorisi en genel haliyle canlı varlıkların hayatta kalma güdüsüyle yaşamsal koşullara göre zamanla değişime uğradıklarını ifade etmektedir. 1871

yılında yayınlanan *İnsanın Türeyişi* adlı kitabında, Darwin'in biyoloji alanında yürütmüş olduğu çalışmaların neticesinde ulaştığı bulgulara dayanarak teorisinin insan varlığını kapsadığı yönüyle ortaya koyduklarının, temel anlamıyla, aydınlanmacı zihniyetin kurduğu hiyerarşik sistemi alt üst ettiği söylenebilir. Aşağıda bu kitabından sunulan alıntı bunu açıkça ifade etmektedir:

Kendi gayretleriyle olmasa da, insan, canlılar merdiveninin zirvesine yükselmiş olmasından dolayı kendisiyle gurur duyduğu için mazur görülebilir; ve başlangıçtan beri oraya konumlandırılmayıp böylesine yükselmiş olması ona, uzak gelecekte daha da yüksek bir talihe sahip olabileceği umudunu verebilir. Ancak bizi burada alakadar eden şey, umutlar ve korkularla değil, yalnızca, aklımızın keşfedilmesine izin verdiği kadarıyla, gerçek ile ilgilidir. Elimden geldiğince kanıtları sundum; ve bana öyle geliyor ki, bütün yüce nitelikleri, en yozlaşmışına bile duyduğu anlayışı, yalnızca diğer insanlara değil aynı zamanda en basit canlıya kadar uzanan yardımseverliği, güneş sisteminin hareketleri ve oluşumuna kadar nüfuz etmiş tanrısız zekası – tüm bu yüce güçleriyle – insanın bedensel yaradılışında hala aşağı kökenlerinin silinmez izini taşıdığını kabullenmemiz gerekmektedir.⁵⁶

Dolayısıyla, ataerkil hiyerarşik sistemde aşağılara itilen hayvanlarla insanın eşitlenmesi, eril zihniyetin ilerlemeyle aşmaya çabaladığı ıkkelliğın kucığına geri döndürüldüğü anlamını taşımaktadır. Bir başka deyişle, aydınlanmanın bilim yoluyla doğayı tanımlama ve kontrol altına alma amacı tersine dönmüştür. Aydınlanma doğanın gizemini çözüp gerçeğe ulaşmaya çabalarken, tabiri caizse, kendisi, doğanın gücünün karşısında bir korunak olarak kurduğu mitlerin foyasını ortaya çıkarmıştır.

2.1.2. Arkeoloji

Arkeoloji de, biyoloji alanında gerçekleştirilen söz konusu çalışmalara paralel olarak, insanlığın geçmişine dair, kelimenin tam anlamıyla, üstü örtülmüş gerçekleri kazı yoluyla su yüzüne çıkaran bir disiplindir. Evrim teorisiyle ortaya koyulanların

⁵⁶ Charles Darwin, **The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex**, Cilt: 2, Princeton University Press, New Jersey, 1981, s. 405. Burada çevrilmiş olan alıntının orijinali şu şekildedir: “Man may be excused for feeling some pride at having risen, though not through his own exertions, to the very summit of the organic scale; and the fact of his having thus risen, instead of having been aboriginally placed there, may give him hopes for a still higher destiny in the distant future. But we are not here concerned with hopes or fears, only with the truth as far as our reason allows us to discover it. I have given the evidence to the best of my ability; and we must acknowledge, as it seems to me, that man with all his noble qualities, with sympathy which feels for the most debased, with benevolence which extends not only to other men but to the humblest living creature, with his god-like intellect which has penetrated into the movements and constitution of the solar system—with all these exalted powers—Man still bears in his bodily frame the indelible stamp of his lowly origin.”

aydınlanmacı toplum için çarpıcılığı tartışılmazdır elbette, ancak arkeolojinin açığa çıkardıklarının gözle görülür somut bir nitelik taşıması ve evrim teorisindeki mevzu bahis insan atalarının yaşayış biçimine değin uzanmasının, bu çarpıcılığın etkisini daha da kuvvetlendirdiği iddia edilebilir.

İlk bilinçli kazının 1710 yılından itibaren Heracleum'da, akabinde ise 1748 yılında başlayarak Pompei'de gerçekleştirildiği bilinmektedir.⁵⁷ Pompei'de yapılan kazılarla ulaşılan manzaranın ayrıca bir önem taşıdığını belirtmek gerekir. Nitekim yanardağ Vezuv'un patlaması sonucunda o son anlarında olduğu gibi bütün yapıları ve insanlarıyla yeraltında bir nevi bir ölümler kentine dönüşmüştür. Dünyadaki diğer antik kentlerde olduğu üzere, zamanın ve doğal afetlerin ayrıca tahribatına uğramadan öylece muhafaza edilmiş bir halde ortaya çıkarılması, M.S. 79 yılında bu kentte insanların nasıl yaşadıklarına dair açık veriler sunmuştur.⁵⁸ Bunun da, geçmişin şimdiye taşınması bağlamında, geçmişi bastırıp geleceğe gözünü dikmiş aydınlanmacı topluma bir gerileme niteliğinde ölümün hatırlatıcısı olarak karşısına dikildiği çıkarımında bulunulabilir.

Başka bölgelerde de ilerleyen çalışmalarla zamanla geçmişe dair gittikçe daha fazla veriye ulaşılmıştır. Tarih öncesine kadar uzanan keşiflerin farklı bir açıdan Batı'nın değerler zeminini sarstığı gözlemlenebilmektedir. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştirilen arkeolojik çalışmaların, aterkil yapının zeminini sarstığı ifade edilebilir. Cynthia Eller'in deyimiyle, tarih öncesine dair bilgiler muğlaklaştıkça “erkeğin her yerde ve her zaman egemen olmadığı olasılığı peyda olmuştur”.⁵⁹ Toplum yapısı ve kökenine dair bu kafa karışıklığı ise yeni anlam arayışlarına yol açmıştır. Bununla bağlantılı olarak, bu anlam yitiminin anaerikl mitlere dair düşünceler üzerinde önemli bir etkisi olmuştur.⁶⁰ Dolayısıyla alternatif hatta tam tersi bir hiyerarşinin hâkim olduğu bir toplum yapısının geçmişte var olmuş olabileceği düşüncesinin mutlak kabul edilmiş toplumsal oluşum ve değerlerin sorgulanmasına yol açtığı anlaşılmaktadır. Buradan yola çıkarak, cinsiyet ve ırk ayrımlarıyla birlikte doğrusal zaman algısında da bir kırılma oluştuğu söylenebilir.

⁵⁷ Peter Conolly, **Pompeii**, Oxford University Press, Oxford, İngiltere, 2003, s. 12.

⁵⁸ Judith Harris, **Pompeii Awakened: A Story of Rediscovery**, I.B. Tauris & Co Ltd, Londra, 2007, ss. 1-2.

⁵⁹ Cynthia Eller, **Gentlemen and Amazons – The Myth of Matriarchal Prehistory**, 1861-1900, University of California Press, Kaliforniya, 2011, s. 199.

⁶⁰ A.g.e., s. 199.

2.2. ARKEOLOJİNİN PSİKANALİZ İLE BULUŞTUĞU NOKTA

Arkeoloji ve psikanalizin içiçe geçtiği nokta tam da iki ayrı bilim olarak bastırılanların keşfi yolunda birleşmelerine dayanmaktadır. Arkeolojinin geçmişi keşfetmesi insanlığın bastırdığı ilkeliliği su yüzüne çıkartırken, psikanalizin bilinçaltını keşfetmesi bireyin ve aynı zamanda insanlığın bastırdığı ilkeliliği açığa çıkarmaktadır. Bir diğer deyişle, arkeoloji kültürel yapı katmanlarının altında kalan insanlığın geçmişine dair bilinmeyenini bilinir kılarken, psikanaliz de kültürel normların altında kalan ve bireyin ve insanlığın geçmişini barındıran bilinçaltını bilince taşımaktadır.

Bu iki disiplinin ayrıldığı noktaya da değinmekte fayda var. Arkeoloji yalnızca keşfediyor ve keşiflerini sosyo-kültürel açıdan mevcut zaman dilimine de kıyasla yorumlarken, psikanalizin, disiplin olarak doğası gereği, geçmişe ulaşarak geleceğe yönelik bir gaye içinde olduğu saptanabilmektedir. Başka bir ifadeyle, psikolojinin bir alt birimi olması itibarıyla, psikanalizin temel hedefi elbette tedavi, yani bir nevi geçmişin keşfi vasıtasıyla bir onarım sağlamaktır. Ne var ki bu farklılık, kültür-tarihsel anlamda değerlendirildiğinde topluma aynı düzlemde bir etkiye bulundukları ve yöntemsel olarak paralel bir yol izledikleri gerçeğini değiştirmemektedir.

Bu noktada iki disiplin arasındaki paralelliğin, psikanalizin arkeolojiden etkilenecek gelişmesine dayandığını vurgulamak gerekir. Bu çalışmada yaklaşımı esas alınacak ve psikanalizin kurucu babası olarak bilinen Sigmund Freud'un (1856-1939) kişisel bağlamda arkeolojiye olan merakı bu savı desteklemektedir. McLaughlan'ın tanımlamasıyla, "Freud ilkel tarihin katmanlarından karanlık tarafını kurtarma derdine düşmüştür, ancak bunu yapabilmek için ruhsal bir zaman yolcusuna dönüşmesi gerekmiştir".⁶¹ Öyle ki, "arkeolojiye olan düşünsel tutkusu, çocukluk deneyimi araştırmalarıyla hem örtüşmüştür hem de bunu beslemiştir".⁶² Bunun neticesinde ise ifade edilebilir ki "Freud'un psikomitolojisi zihinsel faaliyetin karanlık geçmişi, canlı modernin

⁶¹ Robbie McLaughlan, *Re-imagining the 'Dark Continent' in fin de siecle Literature*, Edinburgh Critical Studies in Victorian Culture, (Ed. Julian Wolfreys), Edinburgh University Press, İngiltere, 2012, s. 149.

⁶² A.g.e., s. 150.

şimdisi ve belirsiz geleceğini bağdaştırır ve kazma yoluyla kişisel ve kolektif tarih öncesinin parçalanmış kalıntılarını açığa çıkarır”.⁶³

Arkeolojinin makro kozmik, psikanalizin ise mikro kozmik bir yaklaşımla irdelediği insanlığın geçmişi, burada çocukluk kavramı ile değiştirilebilir. Psikanaliz ile kişiliğin bilinçaltı olan çocukluk evresine tekabül eden ‘id’ irdeleniyorken, “Darvinci evrimcilikten etkilenmiş olan çağdaş arkeolojik söylem, insanlığın ilkel geçmişini insan ırkının ‘çocukluğu’ olarak” nitelendirmektedir.⁶⁴ Neticede öyle görünüyor ki bu iki yaklaşımda, insanlığın da bireyin de çocukluğu, henüz erginliğe geçilmemiş, dolayısıyla kültürün henüz nüfuz etmediği ve tanımlayıcı bir kimliğin edinilmediği bir evreyi ifade etmektedir. Paglia’nın çocukluğa dair sözlerine tekrar başvurmak gerekirse,

*Çocuklar sahip oldukları kontrolsüz egoizm ve istemle birer canavardırlar, çünkü onlar doğadan gelen ahlaksızlığın düşmanca imalarıdır. Bizler bu daemonik iradeyi ebediyen içimizde taşıyoruz. Pek çok insan edinilmiş ahlaki ilkelerle onun üzerini örter ve onunla sadece uyanır uyanmaz aceleyle unuttukları düşlerinde karşılaşırılar.*⁶⁵

Bu saptamalardan yola çıkarak, çocukluğun, eril zihniyetin aşma çabasıyla bastırıldığı bütün unsurları kapsadığı yorumuna ulaşılabilir. İrrasyonelliği temel olarak, bedensel dürtüler, ilkelik, anneye bağı üzerinden dişilik ve tabii ki kapsayıcı unsur olarak doğadır bunlar. Bu son unsurlardan da anlaşılabilirce üzere, burada geçmiş ile çocukluk arasında bu analojinin kurulmasının nedeni, eril prensibe içkin olan kültür öncesinde dişil prensip olarak anaerkinin, dolayısıyla ana rahminin yatmasıyla ilintilidir.

2.3. FREUDYEN PSİKANALİZE GENEL BİR BAKIŞ

İlk olarak Schopenhauer’in psikanalize içkin yaklaşıma ne şekilde düşünsel bir zemin hazırladığına kısa bir bakış Freud’un teorisinin daha iyi bir şekilde anlaşılmasını sağlayacaktır. Gödde’nin Schopenhauer’a dair analizinde ortaya koyduklarına dayanarak, Schopenhauer’in insan psikolojisine ilişkin öne sürdüğü

⁶³ A.g.e., s. 151.

⁶⁴ A.g.e., s. 150.

⁶⁵ Paglia, s. 16.

fikirlerinden, psikanaliz teorisinin temel düşünsel zeminini oluşturan birkaçının özellikle göze çarptığı söylenebilmektedir. Bunlardan ilki, daha önce de bahsedildiği üzere, istemin merkezi güç sahibi olmasıdır. Schopenhauer'ın bu yaklaşımı, zihnin gücünü saf dışı bırakmamaktadır elbette, ancak “istemin efendi, zihnin hizmetkâr” olduğu bir güç çekişmesidir sözünü ettiği.⁶⁶ Ayrıca, istemin temel güdüsünün cinsel arzu olduğunu ileri sürmüştür.⁶⁷ İstemin arzusunu tam olarak olmasa da dolaylı yoldan gerçekleştirdiği⁶⁸ saptaması da, Freud'un daha sonra nesne seçimi (Objektbesetzung) olarak adlandıracağı işleme tekabül etmektedir. Bundan da öte, zihnin istemle mücadelesinde başvurduğu ‘bastırma’, ‘rasyonelleştirme’, ‘yansıtma’ gibi yöntemler de Schopenhauer'ın fikirlerinde yankılanmaktadır.⁶⁹

2.3.1. Freud'un Kişilik Sistemi

Buradan artık Freud'un psikanalize dair ortaya koyduklarına geçilebilmektedir. Freud'un Batı toplumunun bastırdığı dışıl prensibi, mikrokozmetik bir yaklaşımla bastırılan bedensel dürtüler üzerinden ele aldığı yorumunda bulunulabilmektedir. Freud insan psikolojisinin derinliklerini araştırarak bilincin “yüceltme” yoluyla dürtüsel arzulara karşı nasıl bir engel teşkil edebildiğini ortaya koymuş ve bunu daha geniş bir perspektifle yalnızca bireye değil aynı zamanda ve bağlantılı olarak uygarlığa dair bir teşhis olarak sunmuştur.⁷⁰ Başka bir ifadeyle, Freud, psikanaliz teorisine dair çalışmalarının da genel itibarıyla gözler önüne serdiği üzere, bireyin psikolojisini kitlesel psikolojiyle ilintili olarak ele almıştır. Buna oldukça açık bir örnek olarak “‘Uygar’ Cinsel Ahlak ve Çağdaş Nevroz Hastalığı” (1908) adlı yazısı gösterilebilir. Tam da birey ile uygarlık arasında bu köprüyü oluşturmaktadır bu çalışması. Kendi deyimiyle, “sinir uzmanları da ‘artan nevrotik hastalıklarla’ çağdaş yaşam arasındaki ilişkiyi açıkça dile getirmiştir”.⁷¹ Uygarlık tarihi ve uygarlığın çağdaş toplumlara etkisi bağlamında bu ilişkinin esasen

⁶⁶ A.g.e., s. 22-3.

⁶⁷ A.g.e., s. 23.

⁶⁸ A.g.e., s. 24.

⁶⁹ A.g.e., s. 24-5.

⁷⁰ Bell, s. 9.

⁷¹ Sigmund Freud, **Uygarlık, Din ve Toplum**, “‘Uygar’ Cinsel Ahlak ve Çağdaş Nevroz Hastalığı”, çev. Selçuk Budak, Öteki Freud Dizisi, Cilt: 13, 4. Baskı, Öteki Yayınevi, Ankara, 1999, (Uygar), s. 32.

kaçınılmaz olduğu söylenebilir. Ancak, bu ilişkiyi daha iyi kavrayabilmek için ilk olarak Freud'un psikanaliz teorisinin birey psikolojisine dair nasıl bir sistem sunduğuna değinilmeli. Burada amaç, Freud'un psikanaliz teorisine dair ortaya koyduklarının tamamını aktarmaktan ziyade, bu çalışma bağlamında önem arz ettiğı ölçüde temel fikirlerini derlemek olacaktır.

Öncelikle belirtmek gerekir ki, psikanalizin ortaya çıkmasına, Freud'un da belirttiğı üzere, Viyanalı doktor Joseph Breuer ön ayak olmuştur.⁷² Daha sonra teori üzerine birlikte çalıştıkları, ancak gelişmesi ve tanınmasının asıl Freud'un çalışmalarıyla gerçekleştiğı bilinmektedir. Bunda en etkin çalışması ise, bu incelemede temel alınacak ve daha sonra ayrıntılı bir biçimde ele alınacak olan, *Rüyaların Yorumu* olmuştur. Temel analiz metodunu oluşturan bu çalışmasından daha iyi faydalanabilmek için ilk olarak bireyin psikolojisini nasıl bir sistem üzerinden ifade ettiğini anlamak sağlam bir zeminin sağlayacaktır.

Freud'un, psikanaliz teorisinin gelişim sürecinde, insan kişiliğini oluşturan üç sistemi ifade eden 'id', 'ego' ve 'süperego' ayırımına ulaşana değin, değişimler ve düzeltmelerden geçtiğı bilinmektedir. Daha önce yalnızca bilinçaltı ve bilinç olarak iki sisteme ayırdığı kişiliğı, bu üç sistem üzerinden ilk olarak 1923 yılında *Das Ich und das Es* (Ego ve İd) adlı yazısında ortaya koymuştur. Burada, 'bilinç' (Bewußtsein) ve 'bilinçaltı' (Unbewußtes) ayırımının psikanalizin temelini oluşturduğu savından yola çıkarak⁷³, kişiliğın, yani egonun diğer iki sistemle nasıl bir ilişki içinde olduğunu ve böylece kişiliğın nasıl oluştuğunu ortaya koymuştur.

Bu incelemede kullanılacak olan kavramları, bağlamlarıyla daha iyi anlayabilmek adına, Freud'un bilinçaltına dair öne sürdüklerine kısaca değinmek gerekir. Fikirlerin bilinçsiz olma durumunun 'bastırma' (Verdrängung) ve bastırmaya neden olan ve bunu sürdüren gücün de 'direnc' (Widerstand) olduğunu ifade etmiştir.⁷⁴ Ancak iki tür bilinçsizlik arasında da bir ayırım koymaktadır. Bunlardan birisi gizlidir (latent) ve bilinçli hale gelebilecek türdendir, diğeri ise bastırılmış ve bilinçli hale gelemeyecek olandır. Ne var ki, dinamik anlamda bilinçsiz olarak yalnızca bastırılmış olan geçerlidir, gizli olan ise 'bilinçöncesi'ne (das Vorbewußte) atfedilmiştir. Dolayısıyla, bilinç ve bilinçaltına bir de bilinç öncesi

⁷² Sigmund Freud, *Über Psychoanalyse*, Franz Deuticke, Leipzig & Viyana, 1910, (Über), s. 2.

⁷³ Sigmund Freud, *Das Ich und das Es*, Reclam Verlag, Ditzingen, Almanya, 2018, (Das Ich), s. 7.

⁷⁴ A.g.e., s. 9.

olarak bir ayırım dâhil edilmiştir. Şunu da eklemekte fayda var: Freud'un belirttiği üzere, "bastırılmış her şey bilinçaltıdır, ancak bilinçaltı olan her şey de bastırılmış değildir".⁷⁵

Freud, çalışmaların seyrinde bu ayrıştırmaların yetersiz olduğunu fark ettiklerini ve ruhsal süreçlerin birbiriyle bağlantılı olarak işleyişini, kişiliği ifade eden ego üzerinden bir araya getirdiklerini belirtmiştir.⁷⁶ Bilincin bağlı olduğu ego, duyguların dış dünyaya geçişine, diğer sistemlere hükmetmektedir. Gece uyumasına rağmen, rüyaların oluşumunda sansür işlemi yürütmektedir. Ayrıca, bastırmalar da egodan gelmektedir. "Bastırmayla ortadan kaldırılanlar, çözümleme esnasında egonun karşısına çıkmaktadır ve çözümlemenin görevi, egonun bastırılanın önüne koyduğu engelleri ortadan kaldırmaktır".⁷⁷ Bunun gerçekleşmesi ise bilinçaltında olanın bilinçli hale getirilmesi anlamına gelmektedir.

Bu geçişi daha iyi kavrayabilmek için bilinç ve bilinçaltına daha yakından bakmak gerekir. Freud'a göre bütün bilgiler bilinçtedir.⁷⁸ Bilinçaltında olan bilinçli hale getirildiğinde bilgiye dönüşmektedir. Bunun ifade ettiği şeye ise, kendisinin de işaret ettiği üzere, "Das Unbewusste" (1915) (Bilinçaltı) adlı yazısında açıklık getirmiştir. Buna göre, bilinçaltını bilinç öncesi veya bilinçten ayıran şey, diğer ikisinin tersine, bilinçaltında bulunanların dilde veya kelimelerde onlara karşılık gelen bir ifade bulmamış olmalarıdır.⁷⁹ Dolayısıyla, bilinçaltındakilerin bilince taşınabilmesi için, bunlara karşılık gelen sözsel ifadelerle bağlantı kurulması gerekmektedir. Ancak akabinde ayrıca şunu da belirtmektedir ki, "yalnızca daha önce bilinçli olmuş bir algı bilinçli hale gelebilmektedir".⁸⁰

Bu noktada ego ve idi tanımlayan özellikleri biraz daha ayrıntılı ifade etmek faydalı olacaktır. Freud'un belirttiği üzere, bir birey ruhsal bir id'tir, ego ise yüzeysel olarak bunun üzerindedir ve "ego id'ten keskin bir biçimde ayrı değildir, aşağıya doğru onunla birleşmektedir".⁸¹ Bu da egonun bir başka özelliğini açığa

⁷⁵ A.g.e., s. 14.

⁷⁶ A.g.e., s. 11.

⁷⁷ A.g.e., s. 12-3

⁷⁸ A.g.e., s. 15

⁷⁹ Sigmund Freud, "Das Unbewusste", **Gesammelte Werke**, Cilt: 10, Imago Publishing Co., Ltd., Londra, İngiltere, 1946, (Unbewusste), s. 20-1.

⁸⁰ Freud, Das Ich, s. 16.

⁸¹ A.g.e., s. 21.

çıkartmaktadır: egonun da bilinçsiz bir yönü vardır.⁸² Genel itibariyle ifade edilecek olursa, “arzuları içeren idin tersine, ego, akıl ve sağduyu olarak ifade edileni temsil etmektedir”.⁸³ Egonun temel işlevi ise, bu özellikleri ışığında idin arzularını gerçekleştirmektir.⁸⁴ Burada da süperegoyla ilişkisi belirleyicidir.

Üst benlik olarak da bilinen süpereo (Über-Ich, Ich-Ideal) esasen egonun içinde bir ayrışmadır.⁸⁵ Süperegounun oluşumu idin arzularının yöneldiği nesneler üzerinden gerçekleşmektedir. Arzunun yöneldiği nesne ile özdeşleşme kurulur. İlk nesne seçimi ise ebeveynlerdir. Özdeşleşme kurulan ebeveynler bireyin süperegounun oluşumunu sağlamaktadır. Ebeveynlerin iyi ve kötüye dair ahlaki kuralları edinen egodan gelişir süpereo. En temel anlamda, id hazzı, ego ise gerçekliği temsil ederken, süpereo ideal olanı temsil etmektedir. İd ile benzerliği de buna dayanmaktadır, çünkü her ikisi de gerçekliği çarpıtmaktadırlar.⁸⁶ Ancak, süpereo idin tersine değişken bir yapıya sahiptir. Ebeveynler ego için ilk özdeşim kurulan nesne seçimleriyle, gelişim sürecinde maruz kaldığı diğer toplumsal mecralardan edindiği ahlaki kurallar, gelişmesi ve değişmesine neden olur.⁸⁷

Kişiliği oluşturan bu üç ana sistemin birbiriyle ilişkilenmesini genel hatlarıyla toparlamak gerekirse, psikanaliz teorisine göre, sağlıklı bir bireyin kişiliğinin hükümdarı egodur. Dış gerçekliğin temsili olan egonun temel hedefi idin arzularını gerçekleştirmek iken, görevi bunu süperegounun dayattığı ahlaki kuralları göz önünde bulundurarak gerçeğe ve topluma uygun bir biçimde gerçekleştirmektir. Dolayısıyla, bir nevi ikisi arasında bir arabulucudur ego.⁸⁸ İdin tümüyle ahlak yoksunu, süperegounun da aşırı derecede ahlaklı olduğu⁸⁹ göz önünde bulundurulduğunda dengeli bir kişilik için egonun etkin durumda olması gerektiği anlaşılmaktadır.

Bu veriler zemininden hareketle Freud’un çalışmalarının kültüre dair görüşleriyle buluştuğu noktaya da kısaca değinmekte fayda var. Esasen Freud’un saptamalarının aydınlanmacı kabullerin tersine yöneldiği, dolayısıyla karşıt söylemi

⁸² A.g.e., s. 20.

⁸³ A.g.e., s.23.

⁸⁴ A.g.e., s.23.

⁸⁵ A.g.e., s. 26.

⁸⁶ A.g.e., ss. 57, 59.

⁸⁷ A.g.e., ss. 30, 37.

⁸⁸ A.g.e., ss. 36, 61.

⁸⁹ A.g.e., s. 59.

barındırdığı, hatta bu karşıt söylemin bilimsel düzlemdeki karşılığı olduğu anlaşılmaktadır.

Freud'un kişiliği oluşturan üç sisteme dair ortaya koyduğu hiyerarşiye bakıldığında, Schopenhauer'in istem ve bilince dair fikirlerinin yansıması görülmektedir. Bu sisteme göre Freud da idi en temel gerçek ve ego ile süperegoyu sonradan gelişen sistemler olarak betimlemiştir. Bu noktada, bilinçaltını ifade eden idi oluşturan dürtüler ve zaman ile ilişkisi önemli bir yerde durmaktadır. Başlarda Freud da Schopenhauer gibi tek temel dürtü olarak cinsel dürtünün varlığını benimsemişken, *Jenseits des Lustprinzips* (Haz İlkesinin Ötesinde) adlı yazısında açıkladığı üzere, daha sonra yaşam ve ölüm dürtüsü (eros ve thanatos) olmak üzere, iki temel dürtünün var olduğu düşüncesine ulaşmıştır. Başka bir ifadeyle, haz ilkesinin ötesinde bir 'yineleme zorlantısı' (Wiederholungszwang) olduğunu öne sürmüştür.⁹⁰ Bilinçaltının zaman ile ilintisi de bu saptamaya dayanmaktadır. Bilinçaltı ruhsal süreçlerin "zamansal bir düzeni olmadığı, zamanın bunlarda hiçbir şey değiştirmedeği, zaman algısına uymadıklarını" ifade etmiştir.⁹¹ Dolayısıyla, insanın soyut zaman algısı bilinç sistemine dayanmaktadır.⁹² Freud'un ulaştığı bu iki temel dürtünün de özünde Nietzsche'nin 'bengi dönüş' anlayışıyla örtüştüğü fikrine ulaşılabilir, çünkü doğrusal değil döngüsel bir zaman anlayışını barındırmaktadır.

Freud'un görüşlerinin karşıt söylemle aynı çizgide olması şaşırtıcı değildir. Nitekim teorisini karşılaştığı nevroz hastalığı üzerinden geliştirmiş ve nevroza katı ahlaki kuralların neden olduğu saptamasına ulaşmıştır. Katı ahlaki kurallar da zihni bedenden üstün tutan aydınlanmacı tutumun en belirgin getirilerinden biridir.

Bununla bağlantılı olarak, Freud'un nevrotik hastalar üzerinden geliştirdiği teorinin, toplumun nevrozuna da karşılık gelebileceğinin şu sözlerinde açığa çıktığı söylenebilir:

kapsamları ne olursa olsun ve nerede ortaya çıkarsa çıksın nevrozların, uygarlığın amaçlarını her zaman engellediği ve bu yolla aslında uygarlığa

⁹⁰ Sigmund Freud, *Jenseits des Lustprinzips*, Gesammelte Werke, Cilt: 13, Imago Publishing Co., Ltd., Londra, 1940, (Jenseits), s. 9.

⁹¹ A.g.e., s. 12.

⁹² A.g.e., s. 12.

*karşıt olan bastırılmış ruhsal güçlerle aynı işi yaptığı görüşünde ısrar ediyorum.*⁹³

Ayrıca, bedeni hor gören aydınlanmacı tutumun nevroza yola açabileceğine dair fikir ve uyarılarını da şu şekilde ifade ettiği görülmektedir:

*özellikle de kültürel gelişmemizin amaçları arasında bireysel mutluluğun belli ölçülerde gerçekleşmesini de katacak kadar hedonizmin kölesi olduğumuz düşünülürse, ‘uygar’ cinsel ahlakın bizden gerektirdiği özverilere değer olup olmadığı sorulabilir. Reform önerileri ortaya atmak elbette bir hekimin işi değildir; ama bana öyle geliyor ki ahlakın çağdaş nevrotik hastalığın yayılması üzerindeki önemli etkisine dikkat çekerek (...) bu tür önerilerin ivediliğini destekleyebilirim.*⁹⁴

2.3.2. Yöntem Olarak Rüya Yorumlaması

Freud’un 1900 yılında yayınlanan *Rüyaların Yorumu* adlı kitabında, rüyaların gerçek hayatla bağlantısı üzerinden yorumlanmasıyla, nasıl işledikleri ve işlevlerinin ne olduğu, kısacası özelliklerine dair saptadıklarına değinilecektir bu bölümde.

Freud’a göre, ahlaki normların fazlalığıyla, yani süperegounun ego üzerinde hâkim olmasıyla, oluşan nevrozu iyileştirmenin yolu bu hastalığa neden olan bilinçaltında bastırılanları bilince taşımaktan geçmektedir. Bunun ise en etkin yöntemi olarak rüyaların yorumlanması olduğunu öne sürmüştür.⁹⁵ Daha önce uygulanan serbest konuşma yönteminde bilinçaltının önündeki bariyer daha etkiliyken, rüyalarda egonun gücünün zayıflamasıyla, tabiri caizse, süperegounun giydirdiği kostümlerle kuşanmış olsa da, id aktif konumdadır. Dolayısıyla, bilinçaltında bastırılanları rüya analizi yoluyla açığa çıkarmak daha mümkün bir yol olarak görülmüştür.

Freud, *Rüyaların Yorumu* kitabının ilk bölümünde rüyanın niteliğine dair başka bilimsel yazılarda sunulanları ortaya koymuştur. Daha sonraki bölümlerde ise kendi analizleriyle bu görüşlerin bir kısmına katılmadığı bir kısmına ise katıldığı ve kendi teorisini oluşturduğu görülmektedir. Söz konusu görüşler arasından, “rüyanın

⁹³ Freud, Uygar, s. 52.

⁹⁴ A.g.e., s. 53.

⁹⁵ Freud, Jenseits, s. 4.

anlamsız ve bir de somatik bir süreç olduğunu söyleyenlere” özellikle karşı çıktığı anlaşılmaktadır.⁹⁶ Analizlerinden hareketle ise, en genel anlamıyla, “Gizli rüya düşünceleri olduğunu anlayarak, rüyanın uyanık yaşama ait uyarımları ve ilgileri devam ettirdiğini” göstermiştir. Bunu biraz açmak gerekirse, Freud’un ulaştığı sava göre, “Rüyalar asla küçük, önemsiz şeylerle uğraşmaz”.⁹⁷ Rüyanın özelliğine dair temel savı ise, bir arzunun gerçekleşmesi olduğuna dayanmaktadır.⁹⁸ Buna dair kapsayıcı bir tanımı şu şekildedir: “*Rüya (bastırılmış) bir arzunun (kılık değiştirerek) gerçekleşmesidir.*”⁹⁹

Rüyaların doğasına dair tanımlamalarına ulaşmasında ise rüyanın işleyişiyle psikonevroz arasında kurduğu benzerliğin belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre, “Rüya çalışmasının, psikonevrotik semptomlara dönüşen psikolojik işlemle birebir örtüşmesi, bize, histeriden çıkardığımız sonuçları rüya için de iddia etme hakkını verecektir”.¹⁰⁰ Bu örtüşmeye daha yakından bakmak gerekirse, aşağıda aktarılan sözleri açıklayıcı olacaktır:

*Histeri kuramını ele alalım: Normal bir düşünce zincirinin normal olmayan bir psikolojik işleme tabi tutulmasına, bu düşünce çocukluktan gelen bastırılmış bilinçdışı bir arzunun taşıyıcısı olduğunda rastlıyoruz. Bu teoriye bağlı olarak biz de rüya teorisini şu kabul üzerine kurduk: Etkin rüya arzusu her zaman bilinçdışı kaynaklıdır.*¹⁰¹

Dolayısıyla, her iki psikolojik işleyişin çocukluğa dayanan bastırılmış bir arzuyu barındırdığı anlaşılmaktadır. Bu saptama şu şekilde yorumlanabilmektedir: bilinçaltının bilince taşınmasını engelleyen bariyer zayıfladığında bilinçaltı, bilincin taşıyabileceği şekillerde, açığa çıkmaktadır. Rüya bu, doğası gereği, her insanda vuku bulan genel bir işleyiştir. Bu işleyişin gündelik hayata taşınması ise psikonevroza işaret etmektedir ve burada semptomlar halinde açığa çıkmaktadır.

Buradan yola çıkarak yalnızca rüyaya odaklanıldığında, en genel anlamıyla rüyaların, gerileme yoluyla bastırılmış arzuların sansürden geçerek dışa vurumu oldukları, bu sayede ruhsal bir rahatlama sağladıkları kanısına ulaştığı görülür.

⁹⁶ Sigmund Freud, **Rüyaların Yorumu**, çev. Dilman Muradoğlu, 4. Baskı, Say Yayınları, İstanbul, 2019, (Rüyaların), s. 599.

⁹⁷ A.g.e., s. 599.

⁹⁸ A.g.e., s. 161.

⁹⁹ A.g.e., s. 200.

¹⁰⁰ A.g.e., s. 607.

¹⁰¹ A.g.e., s. 608.

Freud rüyanın işlevini “bir emniyet sübabı gibi ruhu rahatlatması” olarak ifade etmiştir.¹⁰²

Bu tanımlamaları bir zemin olarak kabul ederek, Freud’un rüyaların niteliğine dair düşüncelerinin yanı sıra, eserleri incelerken faydalanmak üzere, rüya yorumlama yöntemine dair ortaya koyduğu bir takım temel kavramlara da değinmek gerekir. ‘Çarpıtma’, ‘yoğunlaştırma’, ‘yer değiştirme’, ‘bastırma’ ve elbette ‘gerileme’ kavramları çalışma bağlamında özellikle önem arz etmektedir.

Bunlardan ilk olarak ‘çarpıtma’ kavramı veya olgusuna bakıldığında, bunun rüya içeriğinin biçimiyle ilintili olduğu anlaşılmaktadır. Bir diğer deyişle, rüyalardaki asıl motif olduğu gibi değil, çarpıtılmış bir biçimde imgeleme bürünmektedir. Bu da ‘görünür’ (‘manifest’) ve ‘gizli’ (‘latent’) içerik ayrımını getirmektedir. Freud bu çarpıtma işlemini sansür ile özdeşleştirir.¹⁰³ Bir diğer ifadeyle, çarpıtmanın sebebinin sansür olduğunu söyler.¹⁰⁴ Buradan hareketle de, “rüyanın oluşmasına neden olan iki psikolojik güçten” bahsedilebileceğini ifade eder.¹⁰⁵ Buna göre, birinci sistemde var olan hiçbir şeyin ikinci sistemin süzgecinden geçmeden bilince ulaşamayacağını ifade eder. Dolayısıyla, ikinci sistemin hem neyin bilince ulaşp ulaşamayacağına hem de hangi biçimde ulaşabileceğine karar veren bir mekanizma olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰⁶ Bu da elbette yukarıda ortaya koyulan, Freud’un daha sonraki yıllarda geliştirmiş olduğu id, ego ve süperegö’den oluşan kişilik mekanizmasının bir yansıması olarak görülebilmektedir. Bu bağlamda zikredilecek olursa, id’ten gelen hiçbir şey süperegö’nün süzgecinden geçmeden ego’ya ulaşmamaktadır.

‘Yoğunlaştırma’ ve ‘yer değiştirme’ işlemlerine gelince bunların, Freud’un öne sürdükleri üzerinden, rüyanın oluşumunda etken olan iki temel unsur olduğunu söylemek mümkündür. Rüyada ‘yoğunlaştırma’ kavramı da özünde ‘çarpıtma’ ile benzer bir temelden açıklanabilir. Burada yine görünür ve gizli içerik arasındaki fark söz konusudur. Görünür içerik gizli içeriğin yoğunlaştırılmış halidir. Bu yoğunlaşmanın oranını kesin olarak belirlemek ise mümkün değildir, çünkü gizli içeriğin kapsamına tamamıyla ulaşıp ulaşılamadığını tespit etmek olanaksızdır.¹⁰⁷

¹⁰² A.g.e., s. 601.

¹⁰³ A.g.e., ss. 183-4

¹⁰⁴ A.g.e., s. 339.

¹⁰⁵ A.g.e., s. 184.

¹⁰⁶ A.g.e., s. 185.

¹⁰⁷ A.g.e., 312-3.

‘Yer değiştirme’nin işlevine gelince, Freud’un tabiriyle, “Rüyada yer değiştirme (...) arpıtmanın gerçekleşmesini sağlayan ana etmenlerden biridir. (...) O halde biz de rüyada yer değiştirmenin, i psikolojik savunma dediğimiz sansürün etkisiyle gerçekleştiğini söyleyebiliriz”.¹⁰⁸ Bu iki etmenin işlevini genel anlamda şu sözlerle özetlemiştir: “Diyebiliriz ki *yer değiştirme* ve *yoğunlaştırma* rüyanın inşasını mümkün kılan iki ustabaşıdır.”¹⁰⁹

Bu alışma bağlamında özellikle önem arz eden iki kavramdan bahsedilecektir son olarak. Bunlar “Rüya Süreçlerinin Psikolojisi Üzerine” adlı bölümde ele aldığı ‘bastırma’ ve ‘gerileme’ kavramlarıdır. İlk olarak ‘bastırma’ya dair ortaya koyduklarına bakıldığında, Freud’un “gündüz bastırdığımız ilkel etkinlik biçimlerinin rüya oluşumuna”¹¹⁰ katkısının temel düzlemde olduğunu açığa çıkardığı anlaşılmaktadır. Bastırılanları “rüyanın motoru”¹¹¹ olarak yorumlamıştır.

Son olarak ‘gerileme’ kavramına gelince, rüyanın bu niteliğinin konu bağlamında özellikle kritik bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. En temelde rüyada gerilemeyi sağlayan şey, uykuda dış dünyadan kopulmasıdır.¹¹² Böylece, uyanıkken bastırılan ”ilkel etkinlik biçimlerinin” rüya esnasında ortaya çıkması, burada gerilemenin vuku bulduğunu göstermektedir. Gerilemenin ifade ettiği niteliğe gelince, Freud’un buna hem mikro hem makro düzeyde bir anlam yüklediği görölmektedir. Freud’un buna dair sözlerini burada doğrudan aktarmak yerinde olacaktır:

Rüya, bir bütöün olarak rüyayı görenin eski ilişkilerine geri dönuşüdüür, ocukluğın, çocukluğa hükmetmiş olan dürtü uyarımlarının ve ocukluğın sahip olduğu ifade biçimlerinin yeniden canlanmasıdır. Bu bireysel ocukluğın ardında ise, evrimsel çocukluğu buluruz. Evrimsel ocukluk insan soyunun gelişimini içerir. Tek tek insanların çocukluğu ise evrimsel ocukluğın kısaltılmış, hayat koşullarındaki tesadışlerin belirlediği bir tekrarıdır. şimdi Friedrich Nietzsche’nin, rüyada ‘bir parça en eski insanlık tarihinin süregeldiğini, buna rüya dışında başka hiçbir şey aracılığıyla ulaşamayacağımızı’ söyleyen cümlesinin ne kadar doğru olduğunu anlıyoruz ve rüyaların analiziyle insanoğlunun eski mirasına ulaşmayı ve insanda doğuştan var olan ruhsallığı kavramayı umuyoruz. Rüyalar ve nevrozlar eski çağlara ait tahmin ettiğimizden daha çok ruhsal olguyu muhafaza ediyor izlenimi bırakıyorlar. Bu durumda psikanaliz, insanlığın başlangıcına dair en eski ve en

¹⁰⁸ A.g.e., s. 339.

¹⁰⁹ A.g.e., s. 339.

¹¹⁰ A.g.e., s. 602.

¹¹¹ A.g.e., s. 602.

¹¹² A.g.e., s. 601.

*karanlık dönemleri yeniden üretmeye çalışan bilim disiplinleri arasında yüksek bir yere sahip olduğunu iddia edilebilir.*¹¹³

Rüyaların doğasına dair sunulan bu veriler genel bağlamda değerlendirildiğinde, Freud'un psikanaliz teorisi ve uygarlık üzerine fikirlerinden burada ortaya koyulan saptamalar ve verilerden yola çıkarak, bireyin kişilik gelişimi ile toplumun gelişimi arasında bir analogi kurulabilmektedir. Buna göre, bireyin kişiliğinin temelini oluşturan id, uygarlık öncesine tekabül etmektedir. Bireyin dış dünyayla teması üzerinden sonradan edindiği ve egonun oluşumunda idin yanı sıra belirleyici olan süperegonun da, insanlığın uygarlığın gelişimiyle edindiği toplumsal ahlaki kurallar olarak belirlenebilmektedir.

Dolayısıyla, nasıl ki bireyin dengeli bir kişiliğe sahip olabilmesi için, egonun diğer iki sistem üzerinde kontrol sahibi olması gerekiyor ve bunun yerine diğer iki sistemden birisi kişilik üzerinde daha fazla kontrol sahibi olduğunda kişiliğin ruhsal dengesi bozuluyorsa, insanlık üzerinden de, bu tür yanlış bir güç dağılımı olduğunda, toplum sağlığının bozulduğu görülebilmektedir. Bu bağlamda, akli ve ilerlemeyi temel prensip sayan aydınlanmacılığın başlı başına süperegoya tekabül ettiği çıkarımında bulunulabilir. Aydınlanmanın güdüsü, tıpkı süperegonunki gibi ideal olana ulaşmaktır. Doğa ve doğal olanla da id eşleştirildiğinde ise, doğa üzerinde tahakküm kuran ve onu bastıran aydınlanmacı tutum, egoya hâkim olarak idin baskılanmasını sağlayan süperegoyu ifade etmektedir. Bu noktada, süperegonun id ile benzerliğine tekrar dikkat çekmek yerinde olacaktır. Süperego da id gibi gerçekdışıdır. Adorno ve Horkheimer'in aydınlanmanın aşmaya çalıştığı mite dönüştüğü savı¹¹⁴ da burada açığa çıkmaktadır. Çünkü yalnızca rasyonelliğin hakikat olarak kabul edilmesi gerçeğin çarpıtılması anlamına gelmektedir. Buradan tekrar psikanaliz ile arkeolojinin buluştuğu noktaya varılabilmektedir. Elbette ki bu iki disiplinin güdüler farklı olsa da, ilkinin süperegonun bariyerini aşarak bireysel ve kolektif bilinçaltına diğerinin ise kültürel katmanları aşarak kolektif bilinçaltına ulaşmaya çabaladığı anlaşılmaktadır.

Buradan yola çıkarak, iki eserin analizine geçmeden önce bu iki bilimin ortaya çıkardıklarının edebiyat ile buluştuğu noktadan bahsetmek daha anlaşılır bir

¹¹³ A.g.e., s. 564.

¹¹⁴ Adorno ve Horkheimer, s. 13.

geçişı mümkün kılacaktır. Freud'un değerlendirmesiyle, pozitivist bilimler rüyaların altında bir anlam yatmadığını ileri sürmektedir. Rüyalara anlam atfetme bağlamında yazarları, eskileri, batıl inançlıları ve kendisini aynı tarafta görmektedir. Bununla da kalmayıp, yazarları, insanlığa dair bilimin erişemeyeceğı kadar derin ve engin bilgilere sahip olmaları bakımından, öncü bir konumda değerlendirdiğı görölmektedir.¹¹⁵

¹¹⁵ Sigmund, Freud, **Der Wahn und die Träume in W. Jensen's "Gradiva"**, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, Almanya, 1973, s. 90.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İKİ TEMSİL ÜZERİNDEN BATI EDEBİYATINDA BASTIRILMIŞIN GERİ DÖNÜŞÜ

İlk olarak incelenecek eserlerin yazıldığı 19. yüzyıl sonlarından 20. yüzyılın başlarına uzanan *fin de siècle* döneminde hâkim olan dinamiklerden kısaca bahsetmek faydalı olacaktır. Esasen kuramsal bölümde bu dinamikler ve oluşumlarına neden olan gelişmelerden bahsedilmiştir. Ancak burada hem genel bir toparlama yapılacak hem de bunların dönemin edebi düzlemdeki yankılamalarından söz edilecektir.

Politika, kültür, sanat ve bilimlerin içiçe geçtiği ve aynı zamanda birbiriyle çatıştığı çok canlı ve çok yönlü bir dönemdir bu.¹¹⁶ Bu dönemde, evrim teorisinin ortaya koydukları, tarih öncesinin keşfi ve o zamana ait yazılı verilerin var olmamasıyla birlikte, Batı toplumunda dünyevi zamanla ilgili bir boşlukla karşılaşmıştır.¹¹⁷ Özellikle evrim teorisinin etkisiyle dinin anlam ve etkisi yitirilmiş, böylece erilliğin inşa ettiği savunma aracı yerle bir olmuştur. Bir başka ifadeyle, aydınlanma gerilemeye uğramıştır. Erilliğin kendini var edebilmesini engelleyen bu tehdit tahakküm yoluyla bastırılmışken, şimdi yeniden ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla, insanlığın kökenleriyle ilgili görüşler bulanıklaşmıştır. Bu bulanıklığı gidermek, kökenleri ve geleceği anlamak, tarih, arkeoloji, antropoloji, biyoloji ve jeoloji gibi birçok bilim dalında temel hedef haline gelmiştir.

İnsan varlığına dair sorgulanmadan kabul edilmiş temel bilgilerin yıkılması ve yeniden oluşturulmaya çalışılması sürecinin sanata yansıyan etkisine bakıldığında ise, edebi alanda önemli yaklaşımsal değişimlerin gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Tim Murray’ın deyimiyle, “özellikle anlatı yapısına ve doğa-kültür ilişkisine dair değişen algılar” üzerinden bu değişimler görülmektedir.¹¹⁸ Bu noktada kırılan gerçeklik algısını yansıtmaya ve/veya gerçeküstü yaratımlarla bundaki boşlukları doldurması bakımından fantastik edebiyat türünün özellikle göze çarptığı söylenebilir.

¹¹⁶ Gail Marshall, *The Cambridge Companion to the Fin de Siècle*, (Ed. Gail Marshall), Cambridge University Press, New York, 2007, ss. 5, 11.

¹¹⁷ Tim Murray, “Archaeology and the Threat of the past: Sir Henry Rider Haggard and the Acquisition of Time”, *World Archaeology*, Cilt: 25, Sayı: 2, Conceptions of Time and Ancient Society, Taylor & Francis, Ltd., Ekim 1993, ss. 175-186, <http://www.jstor.org/stable/124812>, (15/01/2015 23:53), ss. 175-6.

¹¹⁸ A.g.e., s. 176.

3.1. SHE'DE ARKEOLOJİ VE PSİKANALİZ

1856-1925 yılları arasında yaşamış olan Henry Rider Haggard'ın 1887 yılında yayınlanan *She*¹¹⁹ adlı romanı, arkeoloji ve psikanalizin bağdaştırılmasını sağlayan, alegorik ve sembolik açıdan oldukça zengin unsurlar barındırmaktadır. Bu bağlantıyı akışkan bir şekilde sunabilmek adına genel bir değerlendirmeden daha spesifik bir analize doğru gidilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda ilk olarak eserin türsel özelliklerine ve bunların konu bağlamındaki önemine değinilecektir. Daha sonra eril prensibin değişimi üzerinden aydınlanmayla birlikte bastırılan dişil prensibin geri dönüşünü gösteren gidişata odaklanılacaktır. Son olarak da Horace Holly karakterinin rüya âleminde açığa çıkan bastırılmış unsurların karşılıkları incelenecek ve bunlar aracılığıyla arkeoloji ile psikanalizin paralelliği açığa çıkarılacaktır.

3.1.1. Fantastik Edebiyat ve Rüya

Başta fantastik edebiyatın tür olarak en temel ayırt edici özelliğini ifade etmek gerekirse, gerçek dışı öğeleri barındırdığı söylenebilmektedir.¹²⁰ Daha yoruma dayalı bir tanımlamayla söylenebilir ki, fantastik edebiyat, kültürel normların baskılarının fazlalığı neticesinde ortaya çıkan ve “eksik ve yitirilmiş olanı arayan, arzuların edebiyatıdır”.¹²¹ Bu tanımlamadan yola çıkarak kuşkusuz akla arzuları barındıran bilinçaltı gelmektedir. Dolayısıyla, rüyaların bilinçaltındaki arzuların dışa vurumu olduğu¹²² düşünüldüğünde, fantastik edebiyatın okura bir nevi bir rüya âlemi sunduğunu söylemek yanlış olmaz. Yine bu düzlemde, Andrew M. Butler fanteziler ile bilinçaltını bağdaştırarak fantastik edebiyat ve psikanalizin aynı bastırılan dürtülerin peşinde olduğunu ifade etmiştir.¹²³

¹¹⁹ Orijinal adı **She** olan eserden burada yapılacak alıntı ve atıflarda kaynak olarak **Ayişe** başlığıyla yayınlanmış Türkçe çevirisi kullanılacaktır, ancak isimlerin orijinal halinden yararlanılacaktır.

¹²⁰ Edward James ve Farah Mendlesohn, **The Cambridge Companion to Fantasy Literature**, (Ed. Edward James ve Farah Mendlesohn), Cambridge University Press, Cambridge, 2012, s. 1.

¹²¹ Rosemary Jackson, **Fantasy: The Literature of Subversion**, (Ed. Terence Hawkes), Routledge Taylor & Francis Group, Londra, 2009, s. 2.

¹²² Freud, *Rüyaların*, s. 161.

¹²³ Andrew M. Butler, “Psychoanalysis”, **The Cambridge Companion to Fantasy Literature**, (Ed. Edward James ve Farah Mendlesohn), Cambridge University Press, Cambridge, 2012, s. 91.

Özellikle 19. yüzyıl sonlarında eril normatif yapının sarsılmasıyla değerler krizinin oluştuğu ve bununla birlikte birçok disiplinin ortak yöneliminin irrasyonel âlem olduğu göz önünde bulundurulduğunda, Batı aydınlanmasının temellerinden olan İngiltere’de Viktoryen *fin de siècle* döneminde edebiyat tarihi içinde fantastik edebiyata ait eserlerin yazıldığı en yoğun dönem olması¹²⁴ pek de şaşırtıcı değildir. Haggard’ın *She* adlı eseri de tam da bu zaman dilimi içinde yazılmış bir fantastik edebiyat örneğidir.

Fantastik edebiyat türünün, yukarıda aktarıldığı üzere, gerçek dışı ve bilinçaltı arzularının ifadesi olması bakımından rüya niteliğinde olduğu fikrinden yola çıkarak, bu eser de içinde geçen rüyalardan ziyade genel anlamıyla bir rüya misali incelenecektir. Bu rüya âlemi ise eserdeki Horace Holly karakterinin bilinçaltının dışı vurumu olarak ele alınacaktır.

Bununla bağlantılı olarak, eserin fantastik edebiyat türünde olmasının yanı sıra, anlatım özelliği açısından dikkat çeken bir başka unsurdan daha bahsetmek gerekir. Eser çerçeve anlatı yapısına sahiptir. Roman, ana öykünün isimsiz yayıncısının girişiyle başlamaktadır. Ana öykü ise Holly’nin yazılı anlatımından oluşmaktadır. Burada önemli olan unsur, bu çerçeve anlatının etkisi ve Holly’nin hikayeyinin gerçekte yaşanmış olduğunu vurgulamasının¹²⁵ bastırılmışın geri dönüşüne işaret etmesidir. Holly’nin bu iddiasını, Amenartas’ın soyuna bıraktığı vasiyette bulunan yazıların bahsi geçtiği şekilde orijinal diline uygun olarak farklı dillerde metin içinde sunulması desteklemektedir. Bu yazılar belge niteliğinde olduğu için gerçekliğe dair bir kanıt izlenimi yaratmaktadır.¹²⁶ Böylece fantezi gerçekliğe taşınmaktadır ve hatta gerçekliği ele geçirmektedir. Bu da elbette, bedensel arzuların zihne üstün geldiği anlamına geldiği için, aydınlanmanın gerilemeye uğradığının bir dışı vurumu olarak okunabilmektedir.

¹²⁴ Nicholas Ruddick, “The fantastic fiction of the fin de siècle”, **The Cambridge Companion to the Fin de Siècle**, (Ed. Gail Marshall), Cambridge University Press, New York, 2007, s. 189.

¹²⁵ Henry Rider Haggard, **Ayişe**, çev. Nilgün Özcan, İthaki Yayınları, İstanbul, 2003, s. 10.

¹²⁶ Bkz. Ruddick, s. 202. Burada Ruddick bu yorumu Bram Stoker’in **Dracula** adlı eseri üzerinden yürütmektedir.

3.1.2. Eril ve Dişil Prensip Üzerinden Paradigma Değişimi

3.1.2.1. Kültür ve Süperegö: Eril İdealin Gelişimi

İlk olarak eserde kültür gelişimine dair bir okuma yapılabildiğini daha iyi şekilde kavrayabilmek adına Leo Vincey'in atası olan Kallikrates ile Odysseus arasında bir analogi kurulacaktır. Burada da Homeros'un *Odysseia* destanının ana karakteri olan Odysseus'un Batı aydınlanması bağlamında ifade ettiği anlamından bahsetmek gerekir. Homeros'un destanları edebi düzlemde Batı uygarlığının temel taşı olarak görülebilmektedir. Odysseus'un Truva'dan İthaka'ya giden yolculuğunda karşılaştığı engel ve zorlukları aşabilmesi belirleyicidir. Bu zorlukların doğaya içkinliğiyle irrasyonel olanı, dolayısıyla bedeni temsil ettiği söylenebilmektedir. Odysseus ise bunları zihin gücüyle aşmaktadır. Destan boyunca sık sık "çok akıllı Odysseus"¹²⁷ olarak tanımlanması rasyonelliğin timsali olduğunun açık bir göstergesi olarak okunabilmektedir. Buradan yola çıkarak, Odysseus'un Batı aydınlanmasının zihni üstün tutarak doğayı aşıp alt etmesi ve kültür oluşumunu sağlamasının alegorik bir ifadesi olduğu anlaşılabilmektedir.¹²⁸

Bu bağlamda *She*'ye bakıldığında da, Kallikrates'in Batı'nın kültür oluşumu anlamında Odysseus ile paralel düzeyde bir sembolik ifade taşıdığı çıkarımına ulaşılabilir. Bir başka ifadeyle, Haggard, Leo Vincey'in soyu üzerinden kültür tarihini ortaya koymaktadır. Kallikrates'ten başlayarak aktarılan bu soyun yolculuğu kültürün gelişimine tekabül etmektedir. Leo'nun atası Kallikrates Yunan asıllı bir Mısır rahibiyken¹²⁹, karısı Amenartas Mısır kökenlidir¹³⁰. Dolayısıyla Yunan ve Mısır'a dayandığı bilinen bu soyun, Kallikrates ve Amenartas üzerinden, bir süre Afrika'da bulunduktan sonra, Atina, Roma ve son olarak İngiltere'ye uzandığı görülür.¹³¹ Afrika'nın bu noktadaki önemi daha sonra açıklanacaktır, ancak sırasıyla diğer bölgelerin sembolik anlamının Batı uygarlığının tarihsel gelişimini ortaya koyduğu açıktır. Soyun uzandığı bölgeler Amenartas'ın bir vasiyet olarak bıraktığı

¹²⁷ Homeros, *Odysseia*, çev. Azra Erhat ve A. Kadir, 11. Baskı, Can Yayınları, İstanbul, 2000, örn. ss. 35, 356.

¹²⁸ Adorno ve Horkheimer, ss. 65-6.

¹²⁹ Haggard, ss. 17-8.

¹³⁰ A.g.e., s. 322.

¹³¹ A.g.e., ss. 18-9.

çömlek parçasının mirasçılarının üzerine bıraktıkları imzalarından yola çıkarak anlaşılmaktadır. Amenartas oğluna “Güçlü İntikamcı” anlamına gelen Tisisthenes adını koymuştur. Daha sonra ailenin soyadı yaşanan bölgelerdeki dile uyarlanarak intikam anlamına gelen bir isme dönüşmüştür ki son hali olan Vincey de bu anlamı taşımaktadır.¹³² “İsa’dan önce yaşamış bir Mısırlı’nın aşıladığı intikam fikrinin nasıl olup da bu şekilde bir İngiliz soyadında yaşatıldığını görmek çok ilginçti”¹³³ der bu duruma Holly. Ancak 19. yüzyılda aydınlanmanın beşiği konumunda olan ve sömürgecilikte başı çeken İngiltere düşünüldüğünde, kültürün dişil prensip ile mücadelesinin burada sembolize edilmiş olması kültür tarihi göz önünde bulundurulduğunda anlaşılır hale gelmektedir.

Bu noktada önce intikam fikrinin eserdeki dayanağına odaklanmak gerekir çünkü kültür inşası bakımından kilit bir öneme sahiptir. Erilliğin dişil prensip ile ilişkilmesi Kallikrates üzerinden açığa çıkmaktadır. Eserde sunulan zamansal verilerden Kallikrates’in döneminin Batı’da hiyerarşik yapının oluşum dönemine denk geldiği çıkarılabilmektedir. Holly’nin Leo’ya açıkladığı üzere, üzerinde Amenartas’ın vasiyetinin yazılı olduğu kırık çömlek parçası “İsa’dan önce dördüncü yüzyıldan günümüze dek ailede nesilden nesile aktarılmış. Üzerindeki kanıtlar bunu kesin olarak kanıtlıyor”.¹³⁴ Dördüncü yüzyılda hiyerarşik düşünce sistemi ve toplum yapısına bir geçişin söz konusu olduğu¹³⁵ ve hiyerarşik yapının kültürün ve aydınlanmanın temelini oluşturduğu düşünüldüğünde, Kallikrates’in kültür tarihinde ifade ettiği anlama yönelik bu çıkarıma ulaşılabilmektedir. Bir Mısır rahibi olarak İsis’e ettiği yemini bozan Kallikrates, aslında doğa anayı reddetmektedir, çünkü İsis “Evrensel Toprak Anadır”, yeraltına ait nitelik taşımaktadır ve “Ulu Büyücü” olarak anılmaktadır¹³⁶. Dolayısıyla, Kallikrates aile kurumunu tercih ederek dişil prensibi reddeden, tahakküm altına alan, bastırandır. Nitekim “geleneksel evlilik, (...) libido kaosu kontrol altında tutmakta” işlev görmektedir.¹³⁷ Bu da, eril prensibin zirveye taşındığı hiyerarşik yapıya işaret etmektedir. Buradan anlaşılacağı üzere, Haggard’ın sunduğu kültür tarihi içinde Afrika’nın yer alması erkeğin anneyi reddederek kültürü

¹³² A.g.e., ss. 18-9.

¹³³ A.g.e., s. 47.

¹³⁴ A.g.e., s. 55.

¹³⁵ duBois, ss. 1-2.

¹³⁶ Heide Göttner-Abendroth, *The Goddess and Her Heroes*, çev. Lilian Friedberg, Baskı: 10, Anthony Publishing Company, Massachusetts, ABD, 1993, ss. 54-5.

¹³⁷ Paglia, s. 26.

inşa etmesi bağlamında anlamlıdır. Erkeğin erginlemesini tamamlamasını ifade eder, çünkü annenin veya

*kadının merkezi konumu, kimlik arayışında yoluna çıktığı erkek için ciddi bir engeldir. Erkek, kendini bağımsız bir varlığa dönüştürmeli, kısaca kadından bağımsız olmalıdır. Şayet bağımsızlığı başaramazsa, kendisini yeniden kafesinde bulacaktır.*¹³⁸

İsis’e karşı yeminini bozması ile doğanın beşiğinde Ayesha’yı reddetmesi ise aynı prensibin ifadesi olarak okunmalıdır. Bedeni değil zihni, eros yerine logosu tercih etmiştir. Akabinde Ayesha’nın Kallikrates’i öldürmesi kültürü alt ettiği anlamına gelmemektedir. Zira kurulan kültürün gücü Amenartas üzerinden sürdürülmektedir. Bunun bir göstergesi Ayesha’nın Amenartas’ı alt edememesinde saklıdır. Amenartas’ın kendisinden daha güçlü olduğu için buna yeltenmediğini ifade eder Ayesha.¹³⁹ Bir diğer göstergesi ise kocasının intikam vasiyetinin Amenartas üzerinden aktarılmasıdır. Buna dayanarak, bir nevi kültürün koruyucusu olarak görülebilir. Baba hukukuna geçişi ifade etmesi bakımından edebiyat tarihi açısından belirleyici bir yere sahip olduğu söylenebilen Aeschylus’un “Eumenidler” adlı oyunuyla karşılaştırmalı olarak ifade edilecek olursa, burada Ayesha ve Amenartas üzerinden erilliğin dışıl prensibe yaklaşımındaki değişim, Erinyalar’ın Eumenidler’e dönüşmesi bağlamında yorumlanabilmektedir.¹⁴⁰

Amenartas’ın işlevini veya Ayesha’dan farkını daha iyi anlayabilmek için bu noktada Bram Dijkstra’nın *Evil Sisters* adlı kitabının “The Congo Song” bölümünde kültürün kadın imgelemi üzerindeki etkisi ve algısına dair ortaya koyduklarına değinmek faydalı olacaktır. Dijkstra’ya göre “Darwin’in, içlerinde hem ‘erkek’ hem de ‘dişi’ üretici fonksiyonlar içermeleri bakımından, en ilkel canlı organizmaların “biseksüel” olduğunu açığa çıkarması”¹⁴¹ yüzyıl dönümünde büyük etki uyandırmıştır. Bunu biraz açmak gerekirse,

O dönemin entelektüellerinin, Darwin’in öne sürdüğü üzere, insan ırkının gelişiminin daha erken aşamalarına ‘geri dönme’ potansiyeli, kaçınılmaz

¹³⁸ Paglia, s. 22.

¹³⁹ Haggard, s. 268.

¹⁴⁰ Bkz. Aeschylus, “Eumenides”, **Aeschylus**, çev. Herbert Weir Smyth, (Ed. E. Capps, T. E. Page ve W. H. D. Rouse), Cilt: 2, William Heinemann, İngiltere, 1926.

¹⁴¹ Bram Dijkstra, **Evil Sisters – The Threat of Female Sexuality and the Cult of Manhood**, Alfred A. Knopf, New York, 1996, (Evil), s. 133.

olarak insanlığın biseksüel kökenine geri dönme kapasitesine dair fantezilere yol açmıştır (...) 'Maskülinizm' neredeyse her zaman kadının içindeki canavarın belirtisi olarak görülmüştür ve aynı şekilde erkekteki herhangi bir 'feminenlik' belirtisi için de bu böyle olmuştur.¹⁴²

Genel olarak toparlamak gerekirse, Dijkstra'nın sunduğu üzere, Darwin'in yol açtığı paniğe karşılık geliştirilen savunmacı ve karşıt duruştaki ana fikir kadınların 'maskülen' yönünün varlığının insanlığı ilkelliğe götüreceği ve bu yüzden 'feminen' yönlerinin beslenmesi gerektiğine dairdir. Bir başka ifadeyle, aslında her iki cinsiyet için de ne kadar heterojen olursa uygarlık o kadar ilerler düşüncesi hâkim olmuştur.¹⁴³ “Kadınlar kendi dünyalarında karantinaya alınmış olursa ancak erkeklerin evrimsel potansiyellerinin tümünü geliştirmesi beklenebilir”¹⁴⁴ görüşü bunun temelinde yatmaktadır. Yani bir nevi Darwin'in ortaya koyduklarıyla hiyerarşik yapının yıkılma tehdidinin yarattığı korkuyu bertaraf etme çabaları olarak yorumlanabilir bu görüşler.

Bu yaklaşım göz önünde bulundurulduğunda, Amenartas'ın kültürün regresyondan kaçınmak için kendi lehine oluşturduğu hiyerarşik yapıya ve bunun korunmasına hizmet eden evcilleştirilmiş kadın stereotipine uyduğu çıkarımına ulaşılabilmektedir. Ayesha'dan daha güçlü olmasının sebebi de buna dayanmaktadır. Kültür gelişip kuvvet kazanırken erillik ve bu sisteme hizmet eden kadın da kuvvetlenir. Kallikrates her ne kadar Ayesha tarafından öldürülse de bu 'ebedi dişil'in bir zaferi değildir. Çünkü ataerkil yapı Amenartas ve karnındaki oğlu üzerinden sürdürülmektedir. Amenartas'ın intikam vasiyeti erilliğin doğayı alt etme ve kültürü ilerletme isteğiyle bir görülmelidir. Bir başka deyimle, Dijkstra'nın üzerinde durduğu ve aydınlanmacı idealin korunması ve sürdürülmesine yönelik fikirlerle aynı güdüyü paylaştığı söylenebilmektedir.

Bu bağlamda, bu kültürel paradigma psikanaliz teorisi ışığında değerlendirildiğinde, ilerleme ve süperego kavramları birbirine eş görülebilmektedir. İlerleme aydınlanmanın temel niteliği olarak ifade edilebilir, çünkü ilerleme aydınlanmanın temel hedefidir. Süperego kavramı ise elbette psikanalitik yaklaşımın kapsamındadır ve aydınlanma gibi ideal olanı temel hedef alır.

¹⁴² A.g.e., s. 134.

¹⁴³ A.g.e., s. 137.

¹⁴⁴ A.g.e., s. 138.

Bir sonraki bölümde psikanalitik yaklaşımın bastırılmışın geri dönüşü bağlamında geçmişle ilintisine odaklanılacakken bu bölümde ilerleme ve gelecekle bağlantısı belirleyicidir. Bir diğer ifadeyle, kültürün gelişimi genel bir bakışla birey psikolojisi üzerinden değerlendirilecek ve böylece kültürün ruhsal enerji dengesinin bu eserdeki dışavurumuna bakılacaktır. Bu bağlamda, yukarıda eser üzerinden sözü edilmiş olan dışıl prensibin reddi, psikanalitik açıdan bakıldığında, bir birey üzerinden anneden bağımsızlaşma olarak değerlendirilebiliyorken, burada makro kozmik açıdan insanlığın doğayı bastırıp kendi bilinci olan kültürü inşa etmesine karşılık geldiği ifade edilebilmektedir. Her ikisi ortak bir zeminde anaerkinin aşılması olarak yorumlanabilmektedir.

Freud'un psikanalitik teorisinden aktarılan veriler ışığında, yukarıda bahsedildiği üzere, Kallikrates ve Amenartas'ın eser içindeki temsillerine bakıldığında, bireyin ego oluşumunun insanlığın kültür oluşumuna denk geldiği görülmektedir. Ayesha yerine Amenartas'ı seçen Kallikrates, süperegonun temsil ettiği ideal toplumsal değerlerin en önemli yapılarından biri sayılabilen aile kurumunu tercih etmektedir. Dolayısıyla, doğa ile kültürün ebedi çatışmasında burada kültürün galip geldiği bir dönemin söz konusu olduğu açıktır. Ancak, sonraki bölümde inceleneceği üzere, kültürün yapı taşlarının sarsılmasıyla oluşan kriz dönemlerinde bu denge tersine dönmektedir ve bastırılan doğa, gücünü kaybeden kültüre üstün çıkmaktadır.

3.1.2.2. Erilliğin Zayıflaması veya Kültürün Regresyonu

Önceki bölümde Kallikrates'in soy gelişimi ile kültür gelişimi arasında kurulan analogi bu bölümde bu soyun son temsili olan Leo üzerinden kültürün gerilemesi şeklinde sürdürülecektir. Bir diğer ifadeyle, Leo eserin yazıldığı *fin de siècle* döneminde zayıflayan eril prensip üzerinden kültürün regresyonunu temsil etmektedir, dolayısıyla kültürdeki paradigma değişimini ifade ettiği çıkarımına ulaşılabilmektedir.

Bu bağlamda, iki bin yıl önceki atası olan Kallikrates ile eş tutulması kültürdeki paradigma değişimini açığa çıkarmaktadır. Bu değişim dışıl prensibin kişileştirilmiş hali olarak Ayesha'nın her iki kuşağın erillik temsilleri üzerindeki

etkisi üzerinden anlaşılmaktadır. Daha spesifik bir ifadeyle, iki bin yıl sonrasında intikam vasiyetinin eline ulaştığı Leo Vincey, Ayesha tarafından her ne kadar reenkarnasyonla yeniden doğmuş olan Kallikrates olarak görülse de¹⁴⁵, kültürün tam tersi seyrini yansıttığı söylenebilir. Leo, Kallikrates gibi kadının baştan çıkarıcılığına boyun eğmeyerek efemine edilmekten kurtulan bir erkek değil, kendini teslim eden bir *homme fragile* örneğidir. Şu sözleri bunu açıkça göstermektedir:

*Onun [Ustane'nin] öldürülmesine seyirci kaldım –tamam o konuda bir şey yapamazdım, ama daha beş dakika geçmeden cesedinin yanında katilini [Ayesha'yı] öpüyordum. Ben alçak bir hayvanım, ama o, (...) o korkunç büyüciye karşı koyamıyorum. Aynısını yarın da yapacağımı biliyorum; bundan böyle hep onun gücünün emrinde olacağım. Onu bir daha hiç görsem bile ömür boyu bir başkasını düşünemem; bir iğnenin mıknaatısa gitmesi gibi ben de onu izlemek zorundayım. Şu anda çekip gidebilecek durumda olsam bile gitmezdim; onu terk edemezdim, bacaklarım beni taşımazdı. Ama aklım başımda hala ve zihnimde ondan nefret ediyorum –ya da nefret ettiğimi sanıyorum.*¹⁴⁶

Leo'nun alıntıda görülen bu tutumunun dejenere erkek özelliklerine tam olarak uyduğu söylenebilmektedir, çünkü “Dejenere bir erkek, tipik kadın özelliklerine sahiptir: ‘ılıman ve hassastır, kontrolsüz ve duygusaldır, enerji ve inisiyatif kaybeder’”.¹⁴⁷

Daha önceki bölümde Freud'un psikanaliz teorisine dayanarak kültürün oluşumu ile süperegonun oluşumu arasında bir eşleşme kurulmuştu. Bu değerlendirme ışığında, burada Leo'nun vicdan azabının, idinin kişiliğine süperegosundan daha fazla hâkim olmasından kaynaklı olduğu söylenebilmektedir çünkü

*Süperego tarafından kullanılan psikolojik mükâfat ve cezalar, kendiyle gurur duyma ve bunun tersi olan suçluluk duygusu veya aşağılık hissidir. Ego erdemli bir şekilde davrandığında veya erdemli şeyler düşündüğünde baştan aşağı gururla yıkanırken, kışkırtmalara dayanamadığı zamanlarda ise kendi kendisinden utanmaktadır.*¹⁴⁸

¹⁴⁵ Haggard, s. 266.

¹⁴⁶ A.g.e., s. 270.

¹⁴⁷ Dijkstra, Evil, s. 136.

¹⁴⁸ Calvin S. Hall, **Freudien Psikolojiye Giriş**, çev. Ersan Devrim, (Ed. Serkan Özburun), Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999, s. 41.

Leo'nun bir nevi bir *homme fragile* örneği olması, Ayesha ile ilişkilenesinden sonra doğa ile karşılaşmasında da açığa çıkmaktadır. Tüm eser boyunca pasif bir konumda olduğu, bir şekilde işlevsizleştiği gözlemlenebilmektedir. Bu sav için başlıca iki örnek göze çarpmaktadır. İlki, Afrika'ya gittikleri geminin alabora olmasıyla Leo'nun boğulmaktan son anda kurtulması ve bir süre şuurunun kapanmasıdır. "Fırtına" bölümünde Holly, Job ve Muhammet denizin gücüyle savaşırken Leo'nun tamamen işlevsiz olduğu görülür.¹⁴⁹ Diğerisi ise, sıtmaya yakalanması sonucunda, yine uzun bir süre boyunca şuurunun kapalı olmasıdır. Üstelik burada aydınlanmanın ürünü olan tıp biliminin etkisizliğine de değinmeden geçmemek gerekir. Sıtmaya karşı ilaç kullanmasına rağmen hastalanmaktadır Leo. Her iki durumda da şuurunu yitirmesi bu bağlamda önemlidir, çünkü aydınlanmanın birincil konuma yerleştirdiği zihin gücünün zayıflaması anlamına gelmektedir. Burada ayrıca belirtilmesi gereken nokta, Leo'nun Ayesha sayesinde hayatta kalmasıdır.¹⁵⁰ Yani, eril gücün yetersizliği dolayısıyla dişil güce tabi kalmasıdır burada söz konusu. Her iki durumda da doğanın vahşi gücüne yenik düştüğü görülmektedir. Kallikrates gibi doğanın gücüne karşı savaşan ve onu gücü ve zekâsıyla alt edebilen bir Odysseus değildir o. Dolayısıyla, Ayesha'nın gücüne yenik düşmesi ile doğanın gücüne yenik düşmesi totalde dişil prensibin eril prensibe baskın geldiği şeklinde anlaşılabilmektedir.

Bu savı tamamlayabilmek adına bir analogi daha kurmakta fayda var. Eserin sonunda Haggard, Holly üzerinden okura bir soru sunar: "Ustane'nin de uzun zaman önceki Amenartas ile bir ilgisi var mıydı?"¹⁵¹ Yukarıda yürütülmüş olan çıkarım silsilesinin devamında bu soru elbette olumlu yanıtlanmalıdır. Ustane Amenartas gibi pasif kadın stereotipini temsil etmektedir. Ancak, nasıl ki Leo üzerinden erilliğin zayıfladığı görülebiliyorsa, aynı şekilde, Ustane üzerinden de bu paradigma değişimi gözlemlenebilmektedir. Amenartas'ta söz konusu olduğu gibi, Ustane Ayesha'dan daha güçlü değildir. Aksine karşısında hiçbir güce sahip değildir ve nitekim Ayesha'nın Ustane'yi kolaylıkla öldürebildiği görülmektedir.¹⁵² Dolayısıyla, eril prensibin güçlenmesi ve dişil prensibin bastırılmasında nasıl ki Ayesha ve

¹⁴⁹ Haggard, s. 59-70.

¹⁵⁰ A.g.e., s. 224-5.

¹⁵¹ A.g.e., s. 351.

¹⁵² A.g.e., s. 256.

Amenartas'ın güç ilişkisi söz konusuysa, burada da Amenartas ile Ustane arasında kurulan analogiden yola çıkarak, Ustane'nin Ayesha ile arasındaki güç dengesinden bu iki prensibin kültür tarihi göz önünde bulundurulduğunda ters düz edildiği anlaşılabilmektedir. En temelde ise bu, bastırılmışın geri dönüşünün bir ifadesi olarak yorumlanabilmektedir.

3.1.3. Holly'nin Rüya Âlemi veya Bastırılmışın Geri Dönüşü

Yukarıda Leo Vincey ve soyu üzerinden kültürdeki paradigma değişiminden bahsedilmiştir. Bu da akla Leo'nun hikâyesinin ana karakteri olduğu düşüncesini getirebilir. Ne var ki burada Ludwig Horace Holly ana odak olarak yorumlanacaktır. Bu yaklaşıma açıklık getirmek gerekirse, Freud'un rüya yorumlama yönteminin ışığında, Leo'nun Holly'nin rüya âleminde yer değiştirme yoluyla bir özdeşim nesnesi olduğu ve bu şekilde işlev gördüğü iddiasından yola çıkarak bir analiz gerçekleştirilecektir.

Başta serüvenin anlatıcısı olmasından yola çıkarak, eserde bastırılmış dişil prensibin geri dönüşü Holly karakterinin bilinçaltına dayandırabilmektedir. Başka bir ifadeyle, sunulan rüya âleminde aydınlanmayla bastırılan doğa ve doğal dürtüler alegorik biçimde Holly'de bastırılmış doğal dürtülerin dışa vurumu olarak yorumlanabilmektedir. Bu sava ulaşabilmek içinse ilk olarak Holly'nin aydınlanmacı karakterinden bahsetmek yerinde olacaktır.

Holly, zihinsel açıdan değerlendirildiğinde, tam anlamıyla aydınlanmacı erilliğin bir timsalidir. Bunun önemli göstergelerinden birisi bir yeri tasvir ederken devamlı olarak ölçü birimlerine başvurmasıdır.¹⁵³ Bir diğeri ise, gözle kurduğu inanç ilişkisine dayanmaktadır. Leo'ya kalan vasiyeti inceledikten sonra sarf ettiği sözlerde bu açığa çıkmaktadır:

bana sorarsan bu iş saçmalıktan başka bir şey değil. Doğada nadiren karşılaştığımız ve karşılaştığımız zaman da anlayamadığımız tuhaf şeyler ve güçler olduğunu biliyorum. Ama bunları kendi gözlerimle görünceye dek, ki görebileceğimi pek sanmıyorum, bir süreliğine bile olsa ölümü durdurmanın bir

¹⁵³ Örn. A.g.e., s. 71.

*yolunun olduğuna veya Afrika'daki bataklıkların göbeğinde beyaz bir büyücü kadının yaşadığına veya yaşamış olduğuna asla inanmayacağım.*¹⁵⁴

“Batılı görerek bilir”¹⁵⁵ der Paglia. Aslında her iki örnek de göz, bilgi ve inanç arasındaki bağ ile ilintilidir. Bu konuda biraz daha Paglia’nın tanımlamalarına başvurmak açıklayıcı olacaktır. Holly’nin sahip olduğu “Apollonca göz, doğa ananın açık, kanlı ağzı karşısında beynin zaferidir”¹⁵⁶. Kadınlara karşı nefreti¹⁵⁷ ve doğa ile kurduğu ilişkide avlanmayla üstünlük kurma eylemi¹⁵⁸ Holly’nin apollonik yapısını bariz kılmaktadır. Ancak üniversitede bir bilim insanı olması, üstelik matematik alanında çalışıyor olması¹⁵⁹ bu niteliğinin temelini sağlamaktadır, çünkü matematik kültürün temel taşlarından. Paglia’nın deyişiyle

*Sayılar dünyası ve Apollonca katılığın saydam matematiği Batılı erkekçe sıırsıklam duygusallıktan ve kadın ile doğanın tüyler ürpertici düzensizliğinden bir kaçış yolu olarak icat edilmiştir. Yalancı memeler arasındaki en görkemlisi ve en az bağımlılık yaratanı olan sayılar, erkeğin nesnellik için duyduğu çaresiz umududur. Erkek (...) aşk, nefret ve aile romansının kitonyen bataklığından kaçmak üzere sayılara sığınır.*¹⁶⁰

Ancak bir yandan da Holly’nin temsil ettiği kültürün klasik aydınlanmacılığı değil, dönemin krizin etkisindeki kültürü yansıttığı çıkarımında bulunulabilir. Başka bir ifadeyle, Batı toplumunun aydınlanmaya olan inancının kırılmış olduğu Batılı beyaz erkek stereotipi olan Holly üzerinden anlaşılmaktadır. Bu çıkarım şu sözleri üzerinden incelenebilmektedir:

*Bilgi güçlüler içindir, bizlerse aciziz. Haddinden fazla bilgi kusurlu görüşümüzü köreltir, haddinden fazla güç bizi sarhoş eder, aciz mantığımız bunun ağırlığına dayanamayıp çöker ve kendi hiçliğimizin derinliklerinde boğuluruz.*¹⁶¹

Holly burada açıkça aydınlanma eleştirisinde bulunmaktadır. Daha doğrusu aydınlanmanın ulaştığı noktayı, hep daha fazlasına, gereğinden fazlasına ulaşma arzusunu eleştirdiği anlaşılır.

¹⁵⁴ A.g.e., s. 56.

¹⁵⁵ Paglia, s. 17.

¹⁵⁶ A.g.e., s. 64.

¹⁵⁷ Haggard, s. 90.

¹⁵⁸ A.g.e., s. 57.

¹⁵⁹ A.g.e., s. 14.

¹⁶⁰ Paglia, s. 31.

¹⁶¹ Haggard, s. 135.

Holly'nin dış görünümü adeta zihinsel rasyonelliğine ironik bir biçimde tam zıt bir noktada durmaktadır. Zihinsel olarak aydınlanmayı, ilerlemeyi barındırırken, bedeni tam tersine ilkeliliği, regresyonu ifade etmektedir. Maymuna benzerliği kadınların onunla ilgili görüşünde açıkça belirtiliyordur. Kadınlar tarafından bir canavar, bir maymun olarak görülmektedir.¹⁶² Holly'nin dış görünüşünden kaynaklı bu izlenimin esasen kültürün bastırmaya çalıştığı idi yok edemediğine işaret ettiği çıkarımında bulunulabilir. Bir bilim insanı olan Holly tüm rasyonelliğine rağmen ilkeliliği bir damga gibi üstünde taşımaktadır. Hatta kendi deyimiyle, “Doğa tarafından anormal çirkinlik damgasıyla işaretlenmiş, diğer taraftan Doğa tarafından çelik gibi ve anormal bir kuvvetle ve hatırı sayılır zihinsel güçlerle donatılmışım”.¹⁶³

Çirkinliğinin yanı sıra bedensel kuvveti de ilkeliliği çağrıştıran bir unsurdur. Eser içinde bunun net bir şekilde açığa çıktığı nokta, Amahagger erkekleriyle ettikleri kavgadır. Bu kavgadan bahsederken “hayatımda ilk kez, doğanın bana bahsetmiş olduğu kol kuvvetim işime yarıyordu” der.¹⁶⁴ Ancak burada yalnızca bu kuvvete sahip olması değil, onu ne şekilde kullandığının bu bağlamda daha da belirleyici bir yeri vardır:

*Yaşamla ölüm arasında gidilip gelirken en medeni olanlarımızın bile içine dolacak o kan dökme zevkiyle çılgına dönmüştüm. (...) içlerindeki yaşamı yavaş yavaş, eze eze çekip çıkardım. Cambridge'deki sevgili dekanımız (...) ve akademisyen meslektaşlarım, kristal bir kürede beni böylesine kanlı bir oyun oynarken görseler ne derlerdi acaba.*¹⁶⁵

Holly'nin tasvir ettiği bu vahşet, tamamıyla bütün kültürel oluşumlara rağmen değişmeyen doğayı tanımlamaktadır.¹⁶⁶ Aydınlanmanın beşiğinde üstün zihinsel faaliyetlerde bulunan Batılı beyaz bir erkeğin temel hayatta kalma içgüdüleriyle karşı karşıya kaldığında kendini hatırlatan doğadır bu. Psikanlitik açıdan yorumlandığında idin değişmeyen doğasıdır burada söz konusu olan.

¹⁶² A.g.e., s. 15.

¹⁶³ A.g.e., s. 15.

¹⁶⁴ A.g.e., s. 119.

¹⁶⁵ A.g.e., s. 119.

¹⁶⁶ Paglia, s. 13.

*İd, geçen zaman süreci içinde değişmez; dış dünya ile bir bağlantısı olmadığından dolayı deneyimler vasıtasıyla da değişmez. Ancak, ego tarafından kontrol edilebilir ve düzenli bir hale getirilebilir. (...) İd sadece ırksal tarih açısından kadim değil, bireyin hayatında da kadimdir. Kişiliğin üzerinde kurulu olduğu bir temeldir. İd çocuksu karakterini tüm yaşam süresince aynen muhafaza eder. (...) Israrcı, uyarıcı, irrasyonel, asosyal, bencil ve haz düşkünüdür.*¹⁶⁷

Sonuç itibariyle, Holly'ye dair bu özellikler göz önünde bulundurulduğunda, Kallikrates'in döneminden 19. yüzyılın sonuna değin uzanan iki bin yıllık kültür tarihi boyunca hiyerarşik yapıyla ve aydınlanmayla baskılandığı ve tahakküm altına alındığı farz edilen doğanın ve bununla beraber bedeninin en ilkel haliyle varlığını koruduğunun açığa çıktığı çıkarımına varılabilmektedir.

3.1.3.1. İnsanlığın 'Ana Rahmi' Afrika

Holly'nin bedensel özelliklerinin hâlihazırda kültürün regresyonuna işaret ettiği çıkarımına ulaşıldı. Burada, rüya âleminde açığa çıkan bastırılmış unsurların dışsal sembolik göstergeleri üzerinde durulacaktır. Bir diğer ifadeyle, rüya âleminde geçmişe giden yolculuktaki ifadelerine odaklanılacaktır. Bu yolculuk hem makro hem de mikro düzeyde geçmişe gitmektedir. Bir başka ifadeyle, psikanalitik bağlamda ide, arkeolojik bağlamda ise uygarlık öncesine uzanmaktadır. En temel anlamında kültürün regresyonunu ifade etmektedir. Bu yolculuk bütün olarak bir rüya niteliğinde yorumlanacaktır. Holly'nin ifade ettiği üzere orada bulundukları sürede yaşadıkları, "Ciddi, makul gerçeklerden ziyade bir rüyaya veya peri masalına benziyordu".¹⁶⁸ *She*'de ölüm ve yaşam nasıl bir araya getiriliyorsa, gerçeklik ile düş de birbirine girmektedir.¹⁶⁹ Başka bir ifadeyle, aranan anlam arayışını yansıttığı söylenebilir. Leo'nun karşısındaki vasiyete ilişkin "Gizem arıyorduk, alasını

¹⁶⁷ Hall, s. 34.

¹⁶⁸ Haggard, s. 273.

¹⁶⁹ Bruce, Mazlish, "A Triptych: Freud's The Interpretation of Dreams, Rider Haggard's She, and Bulwer-Lytton's The Coming Race", **Comparative Studies in Society and History**, Cilt: 35, Sayı: 4, Cambridge University Press, Ekim 1993, ss. 726-745, <http://www.jstor.org/stable/179180>, (08/05/2014 21:16), s. 733.

bulduk”¹⁷⁰ şeklindeki tepkisi tam olarak dönemin anlam arayışını açığa çıkarmaktadır. Hem dinin hem de aydınlanmanın vadettiklerinin boşa çıkmasıyla oluşan inanç kaybının yerini dolduracak bir anlamın ifadesidir bu macera. Yeni, bilinmeyen ve gerçek üstü bir nitelik taşımaktadır. Aydınlanmanın bastırdığı ve kontrol altına almaya çabaladığı doğanın tehdidini barındırmaktadır.

Bu rüya âlemi topografik olarak Afrika’ya tekabül etmektedir, ki bu bölümde ilk olarak buna odaklanılacaktır. Afrika hem insanlığın hem de Holly üzerinden bireyin bilinçaltı olarak ele alınacaktır. Sonraki alt bölümlerde incelenecek unsurlar ise bu bilinçaltının barındırdığı bastırılmış dürtüler niteliğinde yorumlanacaktır. Dolayısıyla, Afrika burada kapsayıcı bir noktada durmaktadır.

Bu noktada Freud’un rüyalara dair saptamalarını hatırlamak yerinde olacaktır. Rüya “bir arzunun gerçekleşmesidir”¹⁷¹ ve içeriğinin temel özelliklerinden birisi çocukluğa dayanmasıdır¹⁷². Yani henüz ego ve süperegonun gelişmediği ide dayanmaktadır. Dolayısıyla en temel niteliği olarak, regresif olduğu öne sürülebilir.

Topografik açıdan değerlendirildiğinde, yolculukta varılan hedefin Afrika olması başlıca bir önem taşımaktadır. Dijkstra’nın Joseph Conrad’ın *Heart of Darkness*¹⁷³ adlı eserini incelerken ifade ettiği üzere, Afrika “insanlığın ana rahmi” olarak anlam taşımaktadır.¹⁷⁴ “Ebedi dişilin sembolik bedeni olan Afrika, dengesizlik, histeri ve delilik” niteliklerini barındırmaktadır.¹⁷⁵ “Bedenin erkeğin gelişmekte olan zihnine karşı intikamını başlatmaya her daim hazır olan, yarı hayvan yarı kadın olan sfenkstir Afrika”.¹⁷⁶ Dolayısıyla, “uygarlığın ‘ilkel çocukluğunu’” ifade etmektedir ve edebi eserlerde kullanımı sembolik olarak “uygar insanın içinde halen yanmaya devam eden ıkellik potansiyelinin ifadesidir”.¹⁷⁷

Freud’un kadın cinselliği için ‘kara kıta’ ifadesini kullanmış olmasının¹⁷⁸ Dijkstra’nın tanımlamalarıyla aynı zemine sahip olduğu çıkarımında bulunulabilir. Freud’un bu tanımlaması kadın-doğa analogisi üzerinden dişil prensibi ifade

¹⁷⁰ Haggard, s. 39.

¹⁷¹ Freud, *Rüyaların*, s. 161.

¹⁷² A.g.e., s. 228.

¹⁷³ Türkçe adı: **Karanlığın Yüreği**.

¹⁷⁴ Dijkstra, *Evil*, s. 152.

¹⁷⁵ A.g.e., s. 151.

¹⁷⁶ A.g.e., s. 152.

¹⁷⁷ A.g.e., s. 149.

¹⁷⁸ Sigmund, Freud, **Die Frage der Laienanalyse**, Internationaler Psychoanalytischer Verlag, Viyana, 1926, s. 55.

etmektedir. Dijkstra'nın ve Freud'un benzetmeleri bilinmezliğe ve regresyona işaret etmektedir. Bir başka ifadeyle kültürün nüfuz etmediği bir alanı, idi ifade etmektedir.

Ayesha'nın içinde yıkandığı ebedi yaşam ateşi bu eserde Afrika'nın ebedi dişil niteliğinin başlıca sembolik göstergesi olarak yorumlanabilmektedir. Ayesha bu ateşin anlamı ve gücünü şu sözlerle betimler: “İşte Yaşam'ın, büyük dünyanın göğsünde atan Kalbi ve Çeşmesi. İşte her şeyin enerjisini aldığı madde, Dünya'nın o olmadan yaşayamayacağı, ay kadar soğuk ve cansız kalacağı parlak Ruh'u.”¹⁷⁹ Buradan yola çıkarak, ide atfedilen niteliklerin dişil prensip ile id arasında kurulan eşleşmeyi bariz bir biçimde açığa çıkardığı görülmektedir.

3.1.3.2. Dişil Prensibin Alegorisi: Ayesha

Dişil prensip ile bilinçaltı arasında kurulan bu analogiden yola çıkarak, bir sonraki adımda bu dişil prensibin alegorik ifadesi olarak Ayesha'ya odaklanılacaktır. Dolayısıyla Ayesha, bilinçaltı zemini Afrika olan bu rüya âleminin içinde bastırılan ve aynı zamanda ulaşılmaya çalışılan dişil prensibi temsil etmektedir. Bunu daha spesifik bir anlama taşımak gerekirse, Ayesha, rüyada ortaya çıkan bastırılmış cinsel dürtünün kişileştirilmiş hali olarak yorumlanabilmektedir.

Bu bağlamda, bir *femme fatale* örneği olması belirleyici bir noktada durmaktadır. Ayesha'yı bu özelliği üzerinden incelemeye geçmeden önce, Mario Praz'ın bu stereotipe ilişkin incelemelerine kısaca değinmek kapsayıcı niteliğiyle faydalı olacaktır. Praz *The Romantic Agony* adlı kitabının “La Belle Dame Sans Merci” bölümüne *femme fatale*'e ilişkin genel bir tanımlamayla başlamaktadır. Praz'a göre,

*Mitoloji ve edebiyat gerçek yaşamın çeşitli yönlerinin yaratıcı yansımaları olduğu ve gerçek yaşam her zaman az ya da çok eksiksiz olarak küstah ve acımasız kadın karakter örnekleri bulundurduğu için, Ölümcül Kadın hem mitoloji hem de edebiyatta her zaman var olmuştur.*¹⁸⁰

Spesifik olarak bakıldığında, 19. yüzyıl üzerinden sunduğu değerlendirmede yüzyılın ilk yarısında edebi eserlerde ‘Ölümcül Erkek’ karakterler görülürken, ikinci yarısında

¹⁷⁹ Haggard, s. 319.

¹⁸⁰ Mario Praz, *The Romantic Agony*, çev. Angus Davidson, Baskı: 2, Geoffrey Cumberlege, Oxford University Press, İngiltere, 1951, s. 189.

‘Ölümçül Kadınlar’ yerini almıştır. Burada Praz cinsiyetlere atfedilen özelliklere dair algıların dönemin dinamiklerine bağlı olarak değişiminden bahsetmektedir aslında: “yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan androjin tip saplantısı fonksiyon ve idealin bulanık bir kafa karışıklığının bariz bir belirtisidir. Başta sadizme eğilimli olan erkek, yüzyılın sonunda mazoşizme doğru meyletmektedir”.¹⁸¹

Bir *femme fatale* örneği olarak Ayesha’ya bakıldığında, iki bin yıldır, yani bütün kültür tarihi boyunca aynı yerde bulunmuş olması Paglia’nın *femme fatale* ile ilgili tanımına uygun düşmektedir. Paglia’ya göre, “*femme fatale*’i tehlikeli kılan, felç edici ve uysal bir biçimde olduğu yerde kalmasıdır. Onun hareketsiz varlığı daemonik bir yükür”¹⁸². Bunun bir diğer göstergesi ise güncel dünyevi mevzulardan uzak ve bihaber olmasıdır: “Görüyorsun, mağaralarda ölümler arasında yaşıyorum ve dünyevi işler hakkında hiçbir şey bilmiyorum, öğrenmeye de çalışmadım.”¹⁸³ Dolayısıyla Ayesha’nın bütün kültür tarihini anlamsız kıldığı söylenebilmektedir. Bilgisi iki bin yıl öncesine dayanmaktadır. Bu tutumu aydınlanmanın niteliğini boşa çıkarmaktadır bir nevi. Bu durum da onun ‘ebedi dişil’ olarak varlığının önemli bir göstergesi olarak okunmalıdır.

Ayesha’nın *femme fatale* niteliğinin barındırdığı bir unsur da ‘maskülenleşen’ kadın stereotipidir. Dolayısıyla büyük varlıklar zincirini kıran bir tehdittir kültür karşısında, çünkü erkeğin kadınla eşitlenmesini simgeler. Bunun en önemli göstergelerinden birisi, Ayesha’nın oldukça bilgili olması ve bir kimyager olmasıdır.¹⁸⁴ Bir bilim kadınıdır bir nevi. Bununla beraber, büyü olarak adlandırmadığı ancak doğüstü olan güçlere sahiptir. Tıpkı doğanın gücü gibi, karşı konulamaz ve engellenmez bir güce sahiptir. Cinsiyetlerin eşitlenmesi, ilerlemenin gerilemeye uğratıldığı ve erilliğin zayıfladığı şeklinde yorumlanabilmektedir.

Ayesha’nın maskülenliği de barındırması holistik bir yapıya sahip olmasına dayanmaktadır. Bu noktada yine Ayesha ile Mısırlı ana tanrıça İsis arasında kurulan analogiye başvurmakta fayda var. İsis de holistiktir. “İlksel gücün çift cinsiyetli figürü olarak Ulu Ana, bereket dininin ulu sembolüdür” ve “bu ana tanrıçalardan”

¹⁸¹ A.g.e., s. 206.

¹⁸² Paglia, s. 28.

¹⁸³ Haggard, s. 163.

¹⁸⁴ Haggard, s. 220.

birisi “Mısırlı İsis”tir. “Ulu Ana, ilksel doğanın devasallığının ve bilinemezliğinin cisimlenmesiydi”.¹⁸⁵

Bununla beraber ve bağlantılı olarak ilerlemeci değil döngüsel bir tutuma sahip olduğu görülmektedir. Yaşamın doğrusal değil döngüsel olduğuna dair yaklaşımı da ölüme ilişkin sözlerinde bariz bir şekilde açığa çıkmaktadır. Ayesha’ya göre “hiçbir şey ölmez, ölüm diye bir şey yoktur; değişim diye bir şey vardır”.¹⁸⁶

Dinlere ilişkin fikirlerinden yola çıkarak, gök-tapıncılığı reddettiği sonucuna varılmaktadır. Örneğin Musevilerden nefret ettiğini ifade eder. Onlara felsefesini öğretmeye çalıştığı için onu taşıdıkları ve buraya sürdüklerini söyler.¹⁸⁷ Dolayısıyla en temelde Ayesha’nın Batı aydınlanmasının bastırdığının ifadesi olmasıyla birlikte, aydınlanmanın gerilemeye uğradığının bir göstergesi olarak yorumlanabilmektedir. Bunun açığa çıktığı nokta ise elbette Holly üzerindeki tesirine dayanmaktadır.

Ayesha’nın ele alınan bu özellikleri ışığında Holly üzerindeki tesiri değerlendirildiğinde, bastırılan bedensel dürtülerin zihinsel gücü alt ettiği gözlemlenebilmektedir. Ayesha’nın Holly üzerindeki etkisi tipik olarak bir *femme fatale*’in bir erkek üzerindeki etkisini gözler önüne sermektedir. Holly onu görmediği halde aynı odadayken bakışını üzerinde hissediyor ve onu “anlatamayacağım bir korkuyla dolduruyordu”.¹⁸⁸ Bu bağlamda Holly’nin ona attığı bazı tanımlamaları öne çıkarmak gerekirse, örneğin “tekinsiz” ve “yılana benzer bir zarafeti olan bir kadın” ifadelerini kullandığı görülür.¹⁸⁹

Holly’de, Ayesha’nın üzerindeki etkisiyle, oluşan tutum değişimi aydınlanmanın eril inşalarının çökütüğünü göstermektedir. Daha doğru bir ifadeyle belirtmek gerekirse, Holly’nin bir Batılı erkek stereotipi olarak veya aydınlanmanın temsili olarak nasıl regresyona uğratıldığı açığa çıkmaktadır. Bir bilim insanı olan Holly eserin başlarında kadın düşmanı olduğunu ifade ederken, Ayesha’nın karşısında ruhunu teslim edecek kıvama gelmektedir. Bütün eser boyunca tariflerinin ölçülere dayandığı ve devamlı olarak bir tanımlama çabası içinde olduğu görülür. Ancak başlarda bilimsel gerçekliklerle şekillenmiş keskin kalıplı düşüncelerinin yaşadıkları ve gördükleriyle nasıl bulanıklaştığı gözlemlenebilir. Ayrıca, soğukkanlı

¹⁸⁵ Paglia, s. 55.

¹⁸⁶ Haggard, s. 170.

¹⁸⁷ A.g.e., s. 168-9.

¹⁸⁸ A.g.e., s. 161.

¹⁸⁹ A.g.e., s. 162.

ve mantık üzerine kurulu bir tutumu varken, tutkuyla karşılaştığında içinden kıskançlık gibi irrasyonel duyguların ortaya çıktığı da belirtilmelidir. Holly'nin simgelediği Batılı uygar beyaz erkek stereotipinin uğradığı bu değişim, Mazlish'in bu eser üzerinden yaptığı 'ebedi dişil' değerlendirmesiyle açıklığa kavuşturulabilir. Mazlish'e göre 'ebedi dişil', her uygar erkeğin içinde yatan ve insanlığın ilkel yönünün bastırılmış dürtü ve tutkuların yer aldığı bilinçaltına götüren cinsel dürtüyü ifade etmektedir.¹⁹⁰

Holly'nin değişimine biraz daha yakından bakmak gerekirse, ilk defa Ayesha'nın huzuruna çıkarken Holly Billali'nin yaptığı ve ondan da beklediği gibi yerde sürünmeyi reddeder. "Ben bir İngiliz'dim" diyerek "yabanıl bir kadının yanına (...) bir maymun gibi dört ayak üzerinde" gitmeyi kendine yedirememesini açıklamaktadır¹⁹¹. Buna ek olarak, "Bir kez dizlerimin üstünde sürünmeye başladım mı, hep böyle sürünmem gerekecek ve bu da ondan aşağıda olduğumu açıkça kabullenmem anlamına gelecekti."¹⁹² sözleriyle de bir erkek ve üstüne Batılı beyaz bir erkek olarak hiyerarşik yapının en tepesindeki konumunu yitirmeye niyetli olmadığı anlaşılmaktadır. Eserdeki bu nokta sembolik olarak önemli bir niteliğe sahiptir çünkü, ironik bir biçimde, çok geçmeden Ayesha'ya ruhunu bile teslim edebilecek duruma geldiği görülür. Buradan ulaşılabilecek netice de Ayesha'nın, eril hiyerarşik düzenin bastırdıklarının kaçınılmaz olarak geri döndüğü ve güç dengesinin değiştiğini gösterdiği kanısına ulaşılabilmektedir. Paglia'nın deyişiyle,

*Dünya mitolojisini dolduran daemonik kadın arketipleri, doğanın kontrol edilemez yakınlığını temsil ederler. (...) Temel imgesi erkekler için ölümcül femme fatale'dir. Batıda doğa geri plana sürüldükçe, bastırılmışın geri dönüşü olan femme fatale daha çok karşılaşılır. O, Batının doğaya dair hiç de temiz olmayan vicdanının hayaletidir. Femme fatale, doğanın ahlaki muğlaklığıdır, heveskar duygularımızın pusu arasından sızmaya devam eden kötücül bir aydır.*¹⁹³

Özetle, Ayesha'nın bir *femme fatale* olarak ve dişil prensibe içkin holistik özellikleriyle Holly'nin rüya âleminde yer alması, bastırılan cinsel dürtünün

¹⁹⁰ Mazlish, s. 741.

¹⁹¹ Haggard, 159.

¹⁹² A.g.e., s. 159.

¹⁹³ Paglia, s. 25.

aktarıldığı nesne seçiminin pek de yoğun bir sansürden geçmediğinin bir göstergesi olarak anlaşılabilmektedir.

3.1.3.3. Uygarlıktan İlkelliğe: Kôr Uygarlığı ve Amahagger İnsanları

Kôr, insanlığın ana rahmi olarak yorumlanmış Afrika'da bulunması ve serüvenin geçtiği yer olmasıyla birlikte, ayrıca bir topografik katman sağlamaktadır. Arkeolojik bir topografya olarak Holly'nin bilinçaltının insanlığın bilinçaltıyla bağdaştırılmasını sağlamaktadır. Holly'nin rüya âleminde ortaya çıkan bastırılmış unsurları barındırmaktadır. Barındırdıkları, mumyalarla ölümü, Amahagger insanlarıyla ilkelliği ve Ayesha'yla cinsel dürtüleri kapsamaktadır. Bütün bu unsurlar ayrı ayrı ve Kôr üzerinden bir bütün olarak gerilemeyi yansıtmaktadırlar.

İnsanlığın bilinçaltıyla bağlantı kurulmasını sağlaması burada, ifade ettiği döngüsellik üzerinden yorumlanacaktır. Kôr'da, tarih öncesi zamanda var olmuş bir uygarlığın çökmesinden yüzyıllar sonra ilkel bir topluluğun yaşaması, Ayesha üzerinden de gösterilmiş olan döngüsellik bir dışa vurumu olarak okunabilmektedir. Dolayısıyla, Ayesha üzerinden bastırılmış cinsel arzunun rüyada dışa vurumu ele alınmışken, burada bastırılmış ilkelliğin açığa çıkması üzerinde durulacaktır.

Bunun için ilk olarak Kôr Uygarlığı'nın başlıca özelliklerinden bahsedilecektir. Bu kentin mimari ve mühendisliğinin olağanüstülüğüne değinmek gerekir. Holly bunun benzerinin var olmadığını ifade eder. Ayrıca, dünyanın yuvarlak olduğunu o zaman da bildikleri anlaşılmaktadır. Bundan da öte, ölülerini mumyaladıkları, ancak Mısırlılardan farklı olarak bir sıvı enjekte ederek bunu yaptıkları ve ölülerinin aynı şekilde muhafaza edildiği öğrenilmektedir. Son olarak ise, 'Gerçeklik Tanrıçası'na tapındıkları bilinmektedir. Peşinde oldukları tek şeyin gerçeklik olduğu, ancak buna asla ulaşamayacaklarının farkında oldukları anlaşılmaktadır. Bu verilere dayanarak bu uygarlığın, eserin yazıldığı döneme göre çok daha ileride olduğu anlaşılır. Bir başka önemli nokta ise, Kôr'un bir güvenlik duvarının olmasına karşın, bunun daha ziyade sembolik olduğu ve dışarıyla bir ilişkilenemenin olmadığı ifade edilir. Öte yandan, emperyalist bir güç oldukları da

vurgulanmaktadır; bir imparatorluk olarak anılmaktadırlar.¹⁹⁴ Bu uygarlık ile İngiliz imparatorluğu arasında bir analojinin kurulduğu gözlemlenebilir. Bir veba salgınıyla yok olması ve Batı dünyasında esamisinin bile okunmamasının yazarın aydınlanmacı görüş ile ilgili düşüncelerini dışa vurduğu gözlemlenebilir böylece. Murray'ın deyimiyle, Haggard'ın İngiliz İmparatorluğunun yıkılmaya mahkûm olduğuna dair güçlü bir inancı vardı.¹⁹⁵ Bir nevi, doğanın kaçınılmaz üstünlüğü ve Batı dünyasının üstünlük kurma çabalarının beyhudeliğine dikkat çekmek istediği anlaşılabılır. Ayrıca yaşamın döngüsel olduğu fikrini de sunmaktadır. Dolayısıyla bunun bir aydınlanma eleştirisini ifade ettiği sonucuna ulaşılmaktadır. Haggard, farklı olan ama daha az değerli olmayan yapılara sahip toplumlarla farklı kültürleri okuruna sunarak, İngiltere'nin, toplumunun düşündüğü kadar önemli olmadığını göstermeyi amaçlamıştır.¹⁹⁶ Haggard için zaman döngüseldir ve antik uygarlıkları değer ve ideoloji bağlamında kendi toplumuna ayna tutmak için kullanmıştır.¹⁹⁷

Bunun yanı sıra Kôr'un hem psikanalitik hem de arkeolojik bağlamda ifade ettiği regresyonu temsil eden bir diğer unsura eğilmek gerekir. Burada söz konusu olan regresyon ifadesi coğrafi sembolizasyonunda yatmaktadır. Mağaralar ve tüneller ana rahimini simgelerler. Dolayısıyla, kültür temsilcileri olarak üç Batılı erkeğin bu mağaralar ve geçitlere girmeleri bir nevi kültürel bir regresyonun ifadesi olarak okunabilmektedir. Psikanalitik bir ifadeyle, bilinçaltına bir yolculuktur bu.¹⁹⁸ Daha ayrıntılı bir incelemeyle, Ayesha'nın içinde yaşadığı dağa girerken hepsinin gözlerinin bağlanması sebebi Ayesha'ya varan yolun sırrının öğrenilmemesi olarak açıklansa da¹⁹⁹ bunun alt anlamında aydınlanmacılığın belirgin bir unsuru olarak nitelendirilen gözün işlevsizleştirildiği görülmektedir.

Batı uygarlığından da öte bir gelişim sağlamış olan bu uygarlığın nitekim doğanın gücü etkisiyle tamamıyla yok olmuş olması ve yerleşim yerinde artık ilkel bir toplumun yaşıyor olması kuşkusuz döngüsellğe ve bastırılmışın geri dönüşüne işaret etmektedir.

¹⁹⁴ Haggard, s. 147, 206-7, 287-296.

¹⁹⁵ Murray, 180.

¹⁹⁶ A.g.e., s. 181.

¹⁹⁷ A.g.e., s. 182

¹⁹⁸ Mazlish, s. 741.

¹⁹⁹ Haggard, s. 148.

Bu noktada Batı uygarlığının aşmaya çabaladığı ilkelliğe geri dönüşün ifadesi olarak Amahagger insanlarına daha yakından bakmak yerinde olacaktır.

Beyaz Batılı erkeğe tehdit oluşturabilecek varlık ve unsurlar düşünüldüğünde, eserde Amahagger insanları üzerinden regresyonu ifade eden ilkel yapıları göze çarpmaktadır. Bu tehdit, insanların Holly üzerindeki tesirinde açığa çıkmaktadır:

*Öylece oturmuş bunlara ve erkeklerin sert, öfkeli yüzlerinden oluşan çembere bakıyor ve tüm bunların ne kadar korkunç olduğunu düşünüyordum. Gerçek kişilikleri bizim için hala sır olduğundan, benim gözümde daha da tüyler ürpertici olan bu tehlikeli insanların ellerindeydik işte. Düşündüğümde daha iyi de olabilirlerdi, daha kötü de. Daha kötü çıkmalarından korkuyordum ve haksız olmadığımı görecektim.*²⁰⁰

Alıntıda görüldüğü üzere, Holly'nin bu insanlardan korkmasının temel sebebi doğalarının gizeminde yatmaktadır. Henüz keşfedilmemiş, kontrol ve tahakküm altına alınamamış bilinmeyenin temsilidirler. Kültürün biçimlendirmedeği vahşi ve asi doğadırlar. Hatta üstüne, onlar bu insanların kontrolü altındadırlar.

Batılı erkeğe tehdit oluşturacak bu temel özelliklerini bir zemin olarak tutarak, Amahagger insanların uygarlık öncesini temsil ettikleri fikrinin oluşmasını sağlayan unsurlara değinmek gerekir. Bu toplumun, Haggard'ın döneminde arkeolojik keşiflerin uygarlık öncesi zamana dair su yüzüne çıkardığı bilgilerin bir yansımaları ifade ettiği söylenebilir. Daha önce de belirtildiği üzere, bu keşiflerle ataerkil toplum yapısının insanlık tarihinde her zaman var olmamış olduğuna dair fikirler oluşmuştur. Amahagger halkının da ataerkil bir yapıya sahip olmadıkları anlaşılmaktadır. Billali'nin deyişiyle, “Bu ülkede kadınlar canları ne isterse onu yapar. Onlara tapar ve kendi hallerine bırakırız, çünkü onlar olmadan dünya dönmez: Yaşamın kaynağı onlar.”²⁰¹ Bu tutumun altında yatan nedenin kadının işlevsel bir üstünlüğü olduğunun kabul görülmüş olmasıdır. Ne var ki, bununla beraber, Amahagger erkeklerinin kendilerini tümüyle kadın yönetimine, yani anaerkil bir sisteme, bırakmadıkları da anlaşılmaktadır. “Ama onlara (...) bir yere kadar taparız, sonunda dayanılmaz hale gelirler (...) ki bu da hemen her iki nesilde bir olur. (...) Sonra (...) ayaklanır ve yaşlılarını gençlere örnek olsun diye öldürür, onlara kimin

²⁰⁰ A.g.e., s. 114.

²⁰¹ A.g.e., s. 131.

güçlü olduğunu gösteririz.”²⁰² Ayrıca, kadının erkeğe bir tehdit oluşturduğu düşüncesinin de var olduğu Billali’nin şu sözlerinde açığa çıkmaktadır: “kadınlara gelince, onlardan da kaç, çünkü onlar kötüdür ve sonunda seni mahvederler”²⁰³.

Toplumsal yapılarını daha iyi anlayabilmek adına, Holly’nin ayrıca şu sözlerine yer vermekte fayda var:

*Dünyadaki hemen tüm yabanıl ırkların geleneklerinin tam aksine, Amahagger kadınları erkeklerle yalnızca tam bir eşitlik içinde olmakla kalmayıp, onlarla herhangi bir bağlayıcı ilişki içinde de bulunmuyorlardı. Soy sadece anne tarafından temsil ediliyordu; ve insanlar kendi soylarının uzun ve üstün olmasından bizim Avrupa’da ailelerimizle duyduğumuz kadar gurur duyuyor olsalar dahi, gerçek babalarının kim olduğunu gayet iyi bilseler de hiçbir erkeği babaları olarak farklı bir konumda görmüyor, hatta baba olarak kabul etmiyorlardı. Bir kabilenin, daha doğrusu onların deyişiyle bir “hane”nin tek bir babası oluyordu, o da bizzat “Baba” ünvanıyla oranın seçilmiş ve o andaki yöneticisiydi.*²⁰⁴

Eserde yer alan bu kısımdan çıkarılacak sonuç, bu toplumun ana soyluluğa dayandığı, ancak anaerkil bir sistemden ziyade erkek yönetimi altında olduğu üzerinedir. Her halükarda henüz ataerkil bir yapının oluşmadığı bir dönemi temsil etmektedir.

Amahagger insanların toplumsal yapılarına dair bu verilerden yola çıkarak, henüz erginliğe geçmemiş bir toplumu ifade ettikleri anlaşılmaktadır. Dolayısıyla, Batı uygarlığından daha da gelişmiş olan Kôr uygarlığının mağaraları ve harabelerinde, Holly’nin rüya âleminde bu toplumun yaşıyor olması, ilerlemenin kaçınılmaz geri dönüşünü gözler önüne sermektedir. Bu da Batı aydınlanmasının alegorik ifadesi olarak Holly’nin bilinçaltında barındırdığı insanlığın ıllıklığını açığa çıkarmaktadır.

Diğer eserin analizine geçmeden önce *She*’ye dair ortaya koyulanları toplamak gerekirse, eserde sunulan serüvenin, Batı uygarlığının bastırdığı ilkel dürtülerin Holly’nin rüya âlemi üzerinden açığa çıktığı kanısına ulaşılabilir. Afrika burada insanlığın ana rahmi olarak görülerek Holly üzerinden insanlığın bilinçaltı olarak yorumlanmıştır. Ayesha bu noktada bastırılan dişil prensip ve bununla bağlantılı olarak bastırılan cinsel arzusun alegorik karşılığı olarak ifade

²⁰² A.g.e., s. 131-2.

²⁰³ A.g.e., s. 126.

²⁰⁴ A.g.e., s. 96.

edilmiştir. Arkeolojik bir topografya olan Kôr'un ise yok olan bir uygarlıktan arda kalan mağaraları ve harabeleriyle ilkel bir topluma yaşam alanı olmasından yola çıkarak döngüsellığı ifade ettiği çıkarımına ulaşılmıştır. Buradan ise bilinçaltında yatan ilkelliği açığa çıkardığı anlaşılmıştır.

3.2. GRADIVA'DA ARKEOLOJİ VE PSİKANALİZ

1837-1911 yılları arasında yaşamış olan Alman yazar ve şair Wilhelm Hermann Jensen'in bu bölümde incelenecek olan *Gradiva* adlı eseri ilk olarak 1902 yılında "Neue Freie Presse" adında bir Viyana gazetesinde, kitap olarak ise 1903 yılında yayınlanmıştır. Novella türünde olan bu eser üzerine yazılmış pek fazla inceleme bulunmamaktadır. Üzerine yazılmış az sayıda inceleme arasından Freud'un *Der Wahn und die Träume in Jensen's "Gradiva"*²⁰⁵ adlı çalışmasından burada yapılacak analizde konuyla doğrudan bağlantısı üzerinden gerekli yerlerde yararlanılacaktır. Freud bu incelemesinin sonlarında, *Gradiva*'yı okuyan birisinin Jensen'e eserini rüyalar üzerine geliştirilmiş bilimsel teorilerden faydalanarak mı yazdığı sorulduğunda, Jensen'in soruya olumsuz cevap vererek yalnızca kendi hayal gücünü kullanarak yazdığını belirttiğinden bahsetmektedir.²⁰⁶ Bu beyanın önemi, aynı zamanın insanların zamanın yol açtığı arayışlar nedeniyle, edebi ve bilimsel olmak üzere, farklı disiplinler içinde de olsa aynı meselin peşinde olmasında yatmaktadır. Buna ek olarak, her ikisinin de bir birey meselinden toplumsal bir mesele ışık tuttuğu görülmektedir, ki burada arkeoloji simgesel olarak bu bağlantının kurulmasının bir aracı olarak durmaktadır.

3.2.1. Novella olarak *Gradiva*

Eserin türsel özelliklerinin de konu bağlamında önemli bir noktada durduğu kanısına ulaşılabilmektedir. Bu açıdan eserin novella türünde olması ve bununla bağlantılı olarak da yazarın esere alt başlığında atfettiği 'fantezi eseri' niteliği göze çarpmaktadır.

²⁰⁵ Türkçe adı: **Sanrı ve Düş "Gradiva"**.

²⁰⁶ Sigmund, Freud, **Der Wahn und die Träume in Jensen's "Gradiva"**, Wien und Leipzig, Hugo Heller & Cie, 1907, (Der Wahn), s. 74.

Novella türünün başlıca özelliklerinden birisi, daha önce hiç duyulmamış, yeni bir olayın ele alınıyor olması ve bu yüzden sonunun öngörülebilir olmamasıdır. Bu yenilik de genellikle karakterlerin birbirilerini ve dolayısıyla anlatıcının okuyucuyu kandırması ve/veya şaşırtmasıyla oluşturulmaktadır. Ancak konu her ne kadar olağan dışı olsa da, fantastik türüne nazaran, novellada gerçek dışı bir konu işlenmemektedir. Ayrıca novella türünün burada önem arz eden bir diğer özelliği, sözlü anlatıma benzerliğinde yatmaktadır. Bunun belirleyicisi ise kullanılan üslup ve tona dayanmaktadır.²⁰⁷

Gradiva'da, türünün bu özellikleri göz önünde bulundurularak değerlendirildiğinde, daha önce hiç duyulmamış gerçek dışı olayın ana karakter Norbert Hanold'un sanrıları ve Zoë Bertgang'ın bu sanrıları destekleyen davranışlarından doğduğu görülmektedir. Bunlar sebebiyle hikâyenin sonuna değin hem Norbert hem de okuyucu gerçek dışı bir olgunun varlığı doğrultusunda yanıltılmaktadır. Dolayısıyla, Norbert'in gördüğü üç rüya göz ardı edildiğinde de, eserin tamamının esasen bir nevi bir rüya niteliği taşıdığı çıkarımında bulunulabilir. Ancak, görünürde gerçek dışı sanılan bir olgunun özünde rasyonel bir açıklaması olduğu düşünüldüğünde, yazarın fantezi ve gerçek arasındaki çizgiyi bulanıklaştırdığı ve birbirine geçmesine yol açtığı fikrine ulaşılabilmektedir. Bunun da, rasyonelliğe birincil önem atfedilen 19. yüzyıl aydınlanmacılığın tutumuna karşı bir dışı vurum olduğu anlaşılabilmektedir. Zira bu, bastırılan irrasyonelliğin rasyonel olanla hem zemine taşındığı anlamına gelmektedir. Psikanalitik terimlerle ifade edilecek olursa, bilinçaltının bilince taşınması olarak okunabilmektedir.

Bir diğer özelliği olan sözlü anlatıma benzerliğinin ise paralel bir açıdan temelde aynı yoruma yol açtığı ifade edilebilmektedir. Burada yazının kültür tarihinin gelişimi ve aydınlanmacı bakış açısıyla ilintisine odaklanmak gerekir. Sözlü anlatımdan yazıya geçilmesinin kültürün gelişimini ifade eden kritik bir unsur olduğu göz önünde bulundurulduğunda, burada eserin sözlü anlatım niteliği taşıması başlı başına alt anlam olarak kültürün gerilemesi olarak yorumlanabilmektedir.

²⁰⁷ Graham Good, "Notes on the Novella", **NOVEL: A Forum on Fiction**, Cilt: 10, Sayı: 3, Tenth Anniversary Issue: III, Duke University Press, Bahar 1977, ss. 197-211, <https://www.jstor.org/stable/1345448>, (15/01/2019 07:27), ss. 14-5.

3.2.2. Eril ve Dişil Prensip Üzerinden Paradigma Değişimi

Aydınlanma söz konusu olunca akla ilk gelen tanımlardan birinin, hatta belki ilkinin, bilim olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bilim, insanın akli vasıtasıyla doğanın gizemini çözerek doğayı aşmanın temel yöntemidir.²⁰⁸ Bir nevi bilinmeyeni bilinir kılarak kaostan içinden bir düzen yaratmaktır. Toplumsal düzen bunun başında gelmektedir. Paglia'nın deyimiyle, "Yapay bir inşa olan toplum, doğanın gücü karşısındaki bir korunaktır. Toplum olmasaydı, doğa denen barbar denizin kasırgalarında perişan olurduk."²⁰⁹ Birinci bölümde ortaya koyulduğu üzere, bu düzeni sağlamak aklın birincil konuma getirilmesini ve doğa ile birlikte insanda doğal olanı ifade eden bedeninin de bastırılmasını gerektirmiştir. Sonraki bölümde ise, 19. yüzyılda bunu sağlayan toplumsal normların aşırı bir hal aldığından bahsedilmiştir. Bu bölümde bu aydınlanmacı tutumun sonucu, ikinci bölümde açıklanan psikanalitik terimlerle birey ve kültür analojisi kurularak *Gradya*'daki yansıması üzerinden değerlendirilecektir. Bu analoji temel olarak uygarlığın doğayı, bireyin ise cinsel arzusunu bastırması üzerinden kurulacaktır, çünkü "Cinsellik doğanın bir alt kümesidir. Cinsellik insanda doğal olanın ta kendisidir."²¹⁰

Söz konusu toplumsal normların, kişiliği oluşturan üç ana sistemden biri olan süperegoya tekabül ettiği daha önce belirtilmişti. Freud'un teorisinden yola çıkarak süperegounun varlığının diğer iki sistem gibi kişiliğin ayrılmaz bir parçası olduğu bir ön kabul olarak ele alınacaktır. Dolayısıyla burada süperegounun varlığından ziyade, diğer iki sistemle arasındaki güç dağılımı üzerinde durulacaktır. Bu noktada yine bu güç dağılımındaki dinamikleri kısaca hatırlamakta fayda var. Buna göre, dengeli bir kişilik için bu üç sistem arasında egonun karar merkezi olması gerekir.

Gradya'nın ana karakteri olan Norbert Hanold bu veriler ışığında değerlendirildiğinde, kuşkusuz kişiliğinde süperegounun daha baskın olduğu anlaşılmaktadır. Bu tespiti daha sağlam bir zeminde açabilmek adına, ilk olarak Norbert'in kimliği ve yaşantısına dair betimlemelere değinmek yerinde olur.

²⁰⁸ Adorno ve Horkheimer, s. 15.

²⁰⁹ Paglia, s. 13.

²¹⁰ A.g.e., s. 13.

“Arkeoloji doçenti, Doktor Norbert Hanold”²¹¹ ailesi tarafından daha doğumunda belirlenmiş bir yaşamı sürdürmektedir. Anne babasının erken vefatından sonra ondan beklenildiği üzere aile geleneğini sürdürmüş ve arkeoloji profesörü olan babasının izinden gitmiştir. Bu bilim dalına olan ilgisi bütün hayatını kaplamıştır; öyle ki mermer ve bronz yapıtlar ona canlı ve yaşamın tek amacı olarak görünüyordur. Bunlar dışında asıl dünyevi olan her şeyin ise onun için görünürde cansız ve işlevsiz bir nitelik taşıdığı açıktır. Bu durum, zoraki olarak katıldığı sosyal alanlarda bile, sağır ve körmüşçesine, hiçbir insanla temasa geçmemesinde kendini gösterir.²¹²

Bilindiği üzere, ebeveynler bireyin süperegosunun gelişimini sağlayan ilk etmenlerdir.²¹³ Başka bir deyimle, rol modeli olarak ebeveynler toplumsal kuralları bireye aktaran ilk varlıklardır. Gelişim evresinde karşılaşılan diğer toplumsal mecralar da süperegonun gelişim ve değişimine katkı sağlamaktadır. Bu noktada, Norbert’in anne ve babasına dair metinde sunulan verilere biraz daha yakından bakılmalı. Beklentilerinin Norbert üzerindeki güçlü tesiri göz önünde bulundurularak kültür-tarihsel düzlemde bir değerlendirme yapıldığında, ebeveynlerinin 19. yüzyılın katı toplumsal normları temsil ettikleri yorumuna ulaşılabilmektedir.

Ebeveynlerinden miras aldığı haliyle – ki bu noktada babasının uzmanlık alanını sürdürmesi başlı başına ataerkiye işaret etmektedir – Norbert’in bilime bu denli adanmışlığı ve hiçbir sosyal temasta bulunmaması, zihinsel faaliyetin üstün görülüp bedensel arzuların bastırılmasına işaret etmektedir. Psikanalitik terimlerle daha spesifik bir şekilde ifade edilecek olursa bu, ‘yüceleştirme’ye tekabül etmektedir. Buna göre, libidinal enerji, toplumsal olarak saygın görülen bir şeye aktarılmaktadır²¹⁴ ki cinsel arzunun bastırılması yolunda bilim en yaygın nesne seçimlerinden biridir.²¹⁵

Bu soyut faaliyetin içinden bilimsel kimliğinin altında cinsel arzusunu yönlendirdiği daha somut bir nesne seçimi vardır: ‘Gradiva’ adını verdiği rölyeftir bu elbette. Bu rölyef, daha sonra ayrıntılı bir biçimde inceleneceği üzere, nesne seçimi olarak ayrıca bir öneme sahiptir. Ancak bu noktada Norbert’in karşı cinse yönelik

²¹¹ Wilhelm Jensen, **Gradiva: Ein pompejanischen Phantasiestück**, Contumax GmbH & Co. KG, Berlin, 2016, s. 4.; Burada yararlanılan baskıda eserin adında bir yazım hatası bulunmaktadır. Orijinal adı: **Gradiva: Ein pompejanisches Phantasiestück** şeklindedir.

²¹² A.g.e., s. 11-2.

²¹³ Freud, Das Ich, s. 25.

²¹⁴ Freud, Über, s. 60-1.

²¹⁵ Freud, Der Wahn, s. 126.

genel tutumunu kültür-tarihsel düzlemde daha iyi kavrayabilmek için, konuya daha geniş bir açıdan bakmakta fayda var.

Norbert için kadın, yalnızca arkeolojik yapıtlarla ilişkili bir kavramdan ibarettir ve gerçeğine hiçbir zaman en ufak bir alaka göstermemiştir.²¹⁶ Çıktığı yolculukta ilk defa etrafındaki insanları algılamak durumunda kalır ve maruz kaldığı balayı çiftlerine karşı tiksinti duyar. Özellikle gözlemlediği kadınlara karşı son derece ön yargılı ve olumsuz bir izlenim geliştirdiği görülür. Bu noktada dikkat çeken bir düşüncesi ise, eski sanat eserleri ve gerçek kadınlar arasında yaptığı karşılaştırmadır. Daha doğrusu, eski sanat eserlerindeki kadınların güzelliğini zamane kadınlarla karşılaştırmanın bile uygun olmadığını düşünmesidir.²¹⁷ Bu verilerden yola çıkarak, cinsel arzusunu toplumsal olarak bedensel olandan daha yüce olarak görülen sanatsal yapıtlara yönlendirmesinin altında, 19. yüzyılın sonlarında kadına karşı belirli bir tutumun yattığı çıkarımına varılabilir. Söz konusu tutum, dişil prensibi bastırma yönteminin bir dışa vurumu olarak ölü kadın fetişizmidir.²¹⁸ Bu yaklaşımı biraz açmak gerekirse, en temel anlamıyla, *fin de siècle* döneminde yükselen kadın hareketleriyle dişil tehdide bir karşı tepki olarak eril zihniyetin bir bastırma ve kontrol altına alma yöntemi olduğu ifade edilebilir.²¹⁹ Bu bağlamda değerlendirildiğinde, Norbert'in gerçek kadınlardan ziyade kadın imgesini barındıran objelere ilgi duyması, kadın varlığının cansız ve dolayısıyla edilgen bir hale büründürülerek öngörülemezliğini somuta indirgeme çabasına tekabül etmektedir. Bu da elbette Platon'un idealar dünyasını çağrıştırmaktadır. Ataerkil hiyerarşinin temelini oluşturan bu görüş, birinci bölümde aktarıldığı üzere, varlığın kendisinden öte, düşüncesinin temel gerçek olduğunu öne sürmektedir ve böylece zihni hiyerarşik olarak bedenden üstün konumlandırmaktadır. Dolayısıyla burada Norbert'in bu yaklaşımı, kendi bilimsel alanı olan arkeolojiye dayanarak, Batı'nın doğanın değişkenliği ve yıkıcı gücüyle başa çıkabilmek için bilim yoluyla onu tanımlama ve statik hale getirme gayretini yansıtmaktadır.

Nitekim Norbert'in süperegosunun kişiliğinde daha baskın olması, bu şekilde Batı'nın doğa ile hiyerarşik ilişkilenmesi üzerinden analogik biçimde

²¹⁶ Jensen, s. 6.

²¹⁷ A.g.e., s. 14.

²¹⁸ Bram Dijkstra, **Idols of Perversity – Fantasies of Feminine Evil in Fin-de-Siecle Culture**, Oxford University Press, Newyork, 1986, (Idols), ss. 25-63.

²¹⁹ Dijkstra, Idols, s. vii.

bağdaştırılabilmektedir. Süperego nasıl ki idin arzularının gerçekleştirilmesini engellemeyi temel hedef alıyorsa, aynı şekilde toplumsal düzen de doğanın ve dolayısıyla insandaki doğal dürtülerin işleyişini engellemeyi hedef almaktadır. Ancak, bir sonraki bölümde cinsel dürtülerini bastırmanın Norbert üzerindeki tesirine dayanarak işleneceği üzere, “toplumdaki hiçbir değişiklik doğayı değiştiremeyecektir”.²²⁰

Yine Norbert ile Batı kültürü arasında kurulan analogiden yola çıkarak, Norbert’in kültürde bir paradigma değişimini yansıttığı ileri sürülebilmektedir. Bu paradigma değişimi psikanalitik terimlerle süperego ile id arasındaki güç dengesinin değişimine dayanmaktadır. Bu, Norbert’te süperegonun fazla baskın olması nedeniyle, kaçınılmaz olarak tersine bir dönüş gerçekleştiği ve bir karşı tepki olarak gücün idin eline geçtiği anlamına gelmektedir. Paglia’nın deyiimiyle, “Her aşırılık karşıt eylemini doğurur”.²²¹

Bu değişimi daha iyi kavrayabilmek adına, Norbert’in ebeveynlerinden tekrar söz açmak gerekir. Anne babasının metinde sunulan yaşamsal kesitte artık var olmayışı, ahlaki normların hüküm sürdüğü klasik dönemin bir değişime uğradığı, rasyonelliğin tesirini kaybettiği şeklinde okunabilmektedir.

Eserde kültürde vuku bulan paradigma değişimi eril prensip üzerinden bir başka noktada daha açığa çıkmaktadır. Norbert’in dişil prensibi bastıran eril düzeni temsil ettiği fikrini destekleyen bir başka unsur daha göze çarpmaktadır. Bu unsur Norbert ile Zoë’nin babası arasında kurulan analogidir. Her ikisinin de kendini bilime adanmışlığı dolayısıyla Zoë’nin farkında olmamaları bu analoginin kurulmasını sağlamaktadır. Esasen bu analogiyi Zoë’nin kendisi kurmaktadır zaten. Norbert için kullandığı “Archäopteryx”²²² İfadesi ise bunun sembolize edilmiş hali olarak görülebilmektedir. Bu terim her ikisinin de bilim dalını barındırmaktadır.

Buna ek olarak bu paradigma değişimi dişil prensip üzerinden de değerlendirilebilmektedir. Bu noktada Zoë ile kendi ve Norbert’in annesi arasındaki fark üzerinde durulacaktır. Norbert’in anne babasını küçük yaşta kaybettiği daha önce belirtilmişti. Burada önemli olan unsur, babasının Norbert üzerindeki etkisinden bahsedilirken, annesine dair hiçbir verinin bulunmamasıdır. Zoë’nin de annesine dair

²²⁰ Paglia, s. 13.

²²¹ A.g.e., s. 111.

²²² Jensen, s. 65.

yalnızca uzun zamandır yaşamıyor olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla her iki annenin de esamesinin okunmaması eril düzenin sabit olduğu klasik dönemde kadının veya dişil prensibin bastırılarak pasif konumda olduğuna işaret etmektedir. Ne var ki Zoë'nin Norbert üzerindeki tesiri göz önünde bulundurulduğunda, erilliğin zayıflamasıyla dişil prensibin ortaya çıktığı ve güç kazandığı yorumuna ulaşılabilmektedir. Freud Zoë'nin varlığını bir hekim olarak betimlemektedir. Burada yapılan değerlendirmede Freud'un da yorumu göz önünde bulundurularak, "hekim" ifadesi dengeleyici güç olarak yorumlanabilmektedir. Bütüncül bir niteliğe sahip olan dişil prensibin özünde barındırdığı dengedir bu.

Norbert'in sanrıları, miti yenmeye çabalayan aydınlanmanın, kendisi bir mite dönüşerek nasıl kendi kendini yok ettiğini²²³ göstermektedir. Norbert'in doğasının bilimsel kimliğiyle örtüşmediği aşağıdaki sözlerde açıkça görülmektedir:

*Ne var ki, kendisi bu özelliğinin farkında olmasa da, doğa ona, belki de iyi bir niyetle, bilimsellikten oldukça uzak türden ayrıca bir onarım bahşetmişti; yalnızca rüyalarda değil, uyanıkken de sık sık etkisini gösteren ve esasen zihnini makul ve sıkı araştırma yöntemleri için pek de uygun bir hale büründürmeyen fazlasıyla hareketli bir fanteziydi bu.*²²⁴

Norbert'in sanrıları Freud'un yorumuna göre psikonörotik bir semptomdur.²²⁵ Nevroz belirtileri ise tatmin edilmeyen cinsel arzuların yerine geçmektedir.²²⁶ Dolayısıyla, Norbert'te cinsel dürtülerin kaynağı olan idin kişiliğine hâkim olduğu çıkarımına ulaşılabilmektedir. Bir başka ifadeyle, aydınlanmanın ilerlemeyle aşmaya çalıştığı doğaya bir dönüşün gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Bu bağlamı bireyden kültüre aktarma yolunda daha sağlam bir zemin sağlayabilmek adına, Freud'un "Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları"nda sunduğu tespitlerine değinmek yerinde olacaktır. Freud burada kültür gelişimi ile bireyin

²²³ Adorno ve Horkheimer, s. 9.

²²⁴ Jensen, s. 12; Çevirilen bu alıntının orijinal hali şu şekildedir: "Doch hatte, vielleicht in wohlmeinender Absicht, die Natur ihm als Zugabe gewissermaßen ein Korrektiv durchaus unwissenschaftlicher Art ins Blut gelegt, ohne daß er selbst von diesem Besitztum wußte, eine überaus lebhaft Phantasie, die sich bei ihm nicht nur im Träumen, sondern oft auch im Wachen zur Geltung brachte und im Grunde seinen Kopf für nüchtern-strenge Forschungsmethodik nicht vorwiegend geeignet machte."

²²⁵ Freud, Der Wahn, s. 157.

²²⁶ Sigmund Freud, "Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları", **Uygarlık, Din ve Toplum**, çev. Selçuk Budak, Öteki Freud Dizisi, Cilt: 13, Baskı: 4, Öteki Yayınevi, Ankara, 1999, (Uygarlık), s. 328.

gelişimi arasında bir analogi kurmaktadır.²²⁷ Buradan kültürün de bir süperegoya sahip olduğuna varmaktadır.²²⁸ Değerlendirmelerinin neticesinde ise,

*Eğer uygarlığın gelişimi bireysel gelişime böylesine kapsamlı bir benzerlik gösteriyorsa ve eğer aynı yöntemleri kullanıyorsa kültürel etkilerin etkisiyle bazı uygarlıkların, ya da uygarlık evrelerinin – belki de insanlığın tamamının – “nevrotik” olduğu sonucuna varmakta haklı olmaz mıyız?*²²⁹

sorusuyla uygarlığın, süperegounun fazla baskın olmasıyla birlikte, gerilemeye uğradığına işaret etmektedir.

3.2.3. Rüyadan Gerçeğe veya Bastırılmışın Geri Dönüşü

Norbert üzerinden birey ve insanlık arasında kurulan analogide Freud’un saptamalarından yola çıkarak süperegounun baskın olması sonucunda nevrotik bir hale ulaşılabilceğinin üzerinde durulması, eserin yazıldığı dönemdeki paradigma değişimine ışık tutmak açısından gerekli görülmüştür. İncelemenin asıl odak noktası olan arkeoloji ve psikanaliz arasındaki paralelliğın eserdeki yansımaları, bu zemin üzerinden yürütülecektir. Bu paralelliğın kurulmasını sağlayan unsurlar geçmişin şimdiye ve bilinçatının bilince taşınmasını ifade etmektedir. Bireyin bilinçaltıyla insanlığın bilinçaltı arasında bir bağ kurulmasını sağlayan bu unsurlar eserde rölyef ve Pompei olarak açığa çıkmaktadır. Eserde sunulan üç rüyayla paralel olarak giden yolculuk, Norbert’in bilinçaltının ve bu arkeolojik unsurlarla beraber insanlığın bilinçaltının aşama aşama bilince taşındığını göstermektedir. Bu bölümde de bu aşamalar üzerinden bir inceleme gerçekleştirilecektir.

Burada ilk olarak Norbert’i gerilemeye götüren ve bastırdıklarının açığa çıkmasına neden olan antik rölyeften bahsetmek gerekir. Norbert’in ‘Gradya’ adını verdiği rölyefin cinsel dürtüsünü yönelttiği nesne seçimi olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bununla Zoë arasında bilinçsiz olarak bir bağ kurmaktadır. Zoë, mikro kozmik açıdan bakıldığında, Norbert’in çocukluğunda temellenen bastırılmış cinsel dürtülerinin bir ifadesiyken, antik bir rölyefe benzerliği üzerinden ise kültürün bastırdığı dişil prensibin, yani konsept olarak bedenın, ifadesi olduğu çıkarımına

²²⁷ A.g.e., s. 329.

²²⁸ A.g.e., s. 331.

²²⁹ A.g.e., s. 333.

ulaşılabilmektedir. Dolayısıyla, dişil prensip üzerinden geçmiş ile şimdi arasında kurulan bu bağ, kültür ile bireyin bilinçaltı arasındaki bağın kurulmasını sağlamaktadır. Başka bir ifadeyle, Zoë bireyin bilinçaltı, Gradiva ise insanlığın bilinçaltına, yani aydınlanmanın aşmaya çabaladığı dişil prensibi ifade etmektedir.

Bu yoruma ulaşabilmek için ilk olarak metinde Norbert'in ikisi arasında hangi yolla bağlantı kurduğuna daha yakından bakmak gerekir. Burada en temelde gördüğü üç rüyada da Gradiva'nın yer alması belirleyicidir. Rüyadaki 'yerdeğiştirme' mekanizmasına burada önemli bir rol atfedilebilmektedir. İkinci bölümde de üzerinde durulduğu üzere, "yer değiştirme sayesinde rüyanın içeriği ve rüya düşüncelerinin çekirdeği benzeşmez; rüya sadece, bilinçdışındaki rüya arzusunun çarpıtılmış halini anlatır bize". Rüyada çarpıtmanın sebebi ise süperegonun ide uyguladığı sansürden gelmektedir ve çarpıtmanın oluşmasına yol açan temel unsurlardan biri yerdeğiştirmedir.²³⁰ Norbert'in süperegosunun da sansür yoluyla cinsel arzusunun bilimsel bir kılıfa büründürmesiyle bir rölyefe aktardığı, böylece Zoë'nin yerine rölyefi koyduğu gözlemlenebilmektedir.

Bu yer değiştirmeyi sağlayan göstergelerine gelince, bunlardan biri, Rölyefe atfettiği 'Gradiva' isminin Zoë'nin soyadı olan 'Bertgang' ile eş anlamlı olmasına dayanmaktadır.²³¹ Buna ek olarak, Gradiva'ya biçtiği kimlik göz önünde bulundurulduğunda, Yunan asıllı olduğuna karar vermesi ile Zoë isminin Yunancadan gelmesi bağlantılı görülmelidir.²³² Bir diğeri ise, Gradiva'nın daha önce gördüğü rölyeflerdeki mitik kadınlarla hiç alakasının olmaması ve onda şimdiki zamana aitmiş hissi yaratması²³³ bu bağlantının bir göstergesi olarak okunabilmektedir.

Kurulan bu bağın ışığında artık rüyaların ve yolculuğun seyriyle bastırılmışın geri dönüşünün ne şekilde gerçekleştiğine odaklanılacaktır. Burada Norbert'in nesne seçiminin aşama aşama sansürü yitirdiği ve gerçeğine ulaştığı görülmektedir.

İlk olarak Pompei'e varan yolculuğuna çıkmasını tetikleyen ilk rüyasına bakıldığında, bu rüyada, büyük önem atfettiği rölyefteki 'Gradiva' adını verdiği genç kızın M.S. 79 yılında Pompei'de Vezuv yanardağının patlaması anında küller altında

²³⁰ Freud, Rüyaların, s. 339.

²³¹ Jensen, s. 66.

²³² Freud, Der Wahn, s. 111.

²³³ Jensen, s. 3.

kaldığını görmektedir.²³⁴ Burada Gradiva'nın küller altında kalması, cinsel arzusunun bastırılmasının sembolik bir dışa vurumu olarak okunabilmektedir. Bir diğer ifadeyle, bilinçaltında gömülen ile yer altına gömülen arasındaki paralelliktir bu.²³⁵ Buna ek olarak, rüyanın görünür içeriğinin gizli içeriğinden çok uzak olduğu anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle, rüyada gerçekleşen arzusun oldukça yoğun bir sansürden geçtiği görülmektedir. Cinsel arzusunun açığa çıktığı en belirgin unsurların yer değiştirme yoluyla Zoë'nin bir kadın olarak rüyada bulunması ve yanardağın patlamasının cinsel boşalımı simgelemesi olduğu yorumuna ulaşılabilmektedir. Ne var ki bu rüyanın yolculuğa çıkmasında tetikleyici olduğu düşünüldüğünde, rüyada küller altında kalan Zoë'yi su yüzüne çıkarılan antik kent Pompei'de bulma umuduna yol açtığı ve böylece bastırılan arzusunu rüyadan gerçeğe taşıdığı ifade edilebilmektedir.

Yolculuğunun ilk durağı olan İtalya'da gördüğü ikinci rüyada sansürün etkisinin bir aşama azaldığı anlaşılmaktadır. Burada Freud'un rüyaların şekillenmesiyle ilgili belirttiği kurallardan birine değinmek yerinde olacaktır. Buna göre, rüyanın gizli içeriğiyle bağlantı kurmasını sağlayan yeni bir yaşanmışlık görünür içeriğini şekillendirmektedir.²³⁶ İtalya'da kaldığı otelde odasının bitişiğinde bulunan bir balayı çiftinden duyduğu sevgi içerikli sözleri, rüyasında Pompei'de bulunan Apollon Belvedere ile Venüs birbirine söylemektedir. Buna ek olarak, Apollon Venüs'ü kucaklayarak felaketten uzaklaştırmaktadır.²³⁷ Bu görünür içerik değerlendirildiğinde, cinsel arzusunun bu rüyada ilk rüyaya göre daha açık bir ifade bulduğu anlaşılmaktadır. Daha önceki rüyasında Gradiva'yı aynı yerde konumlandırmasından yola çıkarak, burada yine yer değiştirme yoluyla Apollon'u kendisinin, Venüs'ü ise Zoë'nin yerine koyduğu yorumuna ulaşılabilmektedir. Birbirlerine balayı çiftinden duyduğu sevgi içerikli sözleri söylemelerinin ise bir birleşme arzusunun ifadesi olduğu açıktır. Bundan da öte Apollon'un Venüs'ü küller altında kalmaktan kurtarması, arzu nesnesinin bilinçaltından açığa çıkmasıyla ona kavuşmasının isteği olarak okunabilmektedir. Bununla beraber, Venüs'ün aşk tanrıçası olması başlı başına cinsel arzusunun gerçekleşmesine yönelik bir göstergedir.

²³⁴ Jensen, ss. 7-9.

²³⁵ Freud, *Der Wahn*, s. 118.

²³⁶ Freud, *Rüyaların*, s. 206.

²³⁷ Jensen, s. 16-7.

Dolayısıyla, bastırılmış dişil prensibin, bilince ulaşma yolunda, bir katman daha açığa çıktığı görülmektedir.

Bu noktada, üçüncü rüyaya geçmeden önce, Norbert'in rüyalarının gerçek hayatına tesirine değinmekte fayda var. Rüyalarının gerçeğe taşınması sanrı halini yaratmaktadır. Bu sanrının en belirgin ifadesi ise Pompei'de gördüğü Zoë'nin 79 yılında küller altında boğularak ölen Gradiva olduğunu zannetmesidir.²³⁸ Sanrı halinin temel önemi rasyonelliğinin yitimine işaret etmesinde yatmaktadır. Bir diğer ifadeyle bu, artık tam tersine, bilinçaltının bilincine üstün geldiği, dolayısıyla zihin-beden hiyerarşisinin tersine döndüğü anlamına gelmektedir. Norbert'in bir bilim insanı olarak sözü edilen görünürdeki aydınlanmacı kişiliği üzerinden değerlendirildiğinde, daha önce süperegosunun baskın olması nedeniyle bütün eylemlerini bilimsel bir dayanağa oturturken artık idinden gelen bastırılmış unsurların daha güçlü olduğu gözlemlenebilmektedir. Buna açık bir örnek olarak bilime karşı bakış açısındaki değişim gösterilebilir. "Biliminin tamamı onu yalnızca terk etmekle kalmamış, aynı zamanda onu yeniden bulmasına yönelik en ufak bir istek bırakmamıştı" ve hatırında yalnızca "dünyanın en gereksiz varlığı" olan "yaşlı, buruşmuş, sıkıcı bir teyze" olarak kalmıştı.²³⁹ Dolayısıyla bu aşamada artık bilinçaltında bastırılmış dürtülerin süperegonun sansürünü aşarak, bilincine henüz ulaşmış olmasa da, eylem ve duygularını kontrol etmesi nedeniyle, bir katman daha açığa çıktığı belirtilebilmektedir.

Buradan üçüncü ve son rüyasına gelince gerçek arzu nesnesinin daha da açığa çıktığı görülmektedir. Bu rüyada da yine bir önceki günün yaşanmışlığının rüyanın görünür içeriğini şekillendirdiği anlaşılmaktadır. Bir gün önce Zoë'nin zoolog olan babasını kertenkele yakalamaya çalışırken görür ve rüyasında babasının bu eylemi ve Norbert'e söylediği sözleri işler. Bu defa iki katmanlı bir yer değiştirme vuku bulmaktadır. Gradiva'yı aynı zamanda hem Zoë'nin babasının yerine hem de elbette yine Zoë'nin yerine geçmiş olarak görür. Bu durum da bir diğer rüya işlemi olan yoğunlaştırmaya işaret etmektedir. Gradiva'nın Zoë'nin babasının yerine geçmiş olması, bilinçaltındaki nesne seçimiyle gerçeklik arasında artık bir bağlantı kurulduğunu, dolayısıyla sansürün daha da zayıfladığına işaret etmektedir.

²³⁸ A.g.e., s. 28.

²³⁹ Jensen, s. 27.

Netice itibariyle, Gradiva sandığı genç kızın Zoë olduğunun farkına varmasıyla birlikte, Gradiva ile Zoë ve arkeoloji ile psikanaliz arasında kurulan analogiden yola çıkarak, ilk rüyasında gördüğü Gradiva'yı Pompei'de yer altından yeryüzüne, Zoë ise bilinçaltından bilincine çıkardığı yorumuna ulaşılabilir.

Bu noktada Pompei'in sunulan topografya açısından önemine de kısaca değinmekle psikanaliz ile arkeolojinin bu eser üzerinden paralelliği ve böylece her iki bağlamda da bastırılan bilinçaltı unsurlarının açığa çıkmasının ifade ettikleri daha iyi kavranabilecektir.

Bir antik kent olarak öne çıkan özelliği 79 yılında Vezuv Yanardağı'nın patlamasıyla simgeleşmiş anlamında yatmaktadır. Yanardağ patlamasıyla insanların küllerle boğularak ölmesi,²⁴⁰ Pompei'in arkeoloji ve tarih açısından, diğer antik kentlerden ayırmaktadır, çünkü zamanın veya savaşların tahribatına uğramamıştır. Üstünün örtülmesi, antik yaşantıyı o zamanda olduğu gibi barındırması ve keşfedildiği zamana sunmasını sağlamıştır.²⁴¹ Burada özellikle önem arz eden unsur, ölen insanların da taşlaşmış vaziyette ölüm anlarında oldukları gibi muhafaza edilmiş olmalarıdır. Estelle Lazer'in dikkat çektiği üzere, Pompei'de bulunan ölümler ile Mısır'daki mumyalar arasında bir benzerlik kurulabilmektedir.²⁴² Ölümlerin muhafaza edilmiş olması, simgesel olarak bireyin ve insanlığın bilinçaltındaki bastırılmış unsurların en ilkel haliyle korunmasıyla paralel görülebilmektedir.

Buradan yola çıkarak, aydınlanmayla bastırılan doğanın geçmişten gelen ölümle birlikte bilim yoluyla açığa çıkarıldığı ve Norbert'te de, gerilemesine yol açan tetikleyici unsurun rölyef olduğu düşünüldüğünde, yine bilim yoluyla bastırıldığı unsurların açığa çıktığı çıkarımına ulaşılabilir.

²⁴⁰ John Julius Norwich, "Foreword", **Pompeii Awakened: A Story of Rediscovery**, I.B. Tauris & Co Ltd, Londra, 2007, s. x.

²⁴¹ Harris, s. 1.

²⁴² Estelle Lazer. **Resurrecting Pompeii**, Routledge Taylor & Francis Group, New York, 2009, s. 36.

SONUÇ

Çalışmanın başında Batı kültürünün oluşumunun temelinde ölümü aşma güdüsünün yattığı savından yola çıkılmıştır. Ölümü aşma güdüsü ise eril bir güdü olarak değerlendirilmiştir. Doğal döngünün reddi anlamına gelen bu aydınlanmacı hedef yolunda, doğanın ve doğanın içkin olduğu kadın ve bedenin bastırılmasını getirdiği ortaya koyulmuştur. Doğanın aşılması insanlığın erginliğe geçişini, bir diğer ifadeyle eril kimliğin gelişimini ifade etmektedir. Bunun da, doğanın hiyerarşisine karşın, yapay ataerkil hiyerarşik sistemin doğmasına götürdüğü saptanmıştır. Ataerkil hiyerarşi en temel anlamıyla zihnin bedene üstün görülmesine dayandırılmıştır.

Sonraki aşamada eril prensibin dişil prensip ile mücadelesi olarak yorumlanan bu zihin-beden hiyerarşisinin düşünce tarihindeki seyrine odaklanılmıştır. Burada antik Yunan filozofları Platon ve Aristoteles'in 'Büyük Varlık Zinciri' olarak bilinen ataerkil hiyerarşik sistemin düşünsel öncüleri olduğu ortaya koyulmuştur. Hiyerarşinin zirvesinde Orta Çağ boyunca tanrı imgesi korunmuşken, Rönesans ile birlikte başlayan süreçte eski çağ filozoflarının alımlanmasıyla yine insan aklının zirveye konumlandırıldığı, 19. yüzyılın özellikle ikinci yarısına değin hüküm süren bu ana akım Batı düşüncesinin öncülerinin ise yeniçağ filozofları René Descartes ve Immanuel Kant'ın olduğu aktarılmıştır. 19. yüzyılda ise bu aydınlanmacı tutuma karşıt bir söylemin doğduğu ortaya koyulmuş ve bunun başlıca temsilleri olarak Arthur Schopenhauer ve Friedrich Nietzsche'nin temel düşüncelerine yer verilmiştir.

Bu karşıt söylemin gelişmesinin nedeni ise doğaya üstünlük kurulmaya başlanmasıyla gelişen aydınlanmacılığın, doğanın gücüne karşı kullandığı bilim vasıtasıyla gerçeğe ulaşma yolunda bastırdığı doğanın temel gerçek olduğuna ulaşması olarak değerlendirilmiştir. Evrim teorisiyle insanın kökenine dair ortaya koyulan ve arkeolojiyle tarih öncesi zamana ait su yüzüne çıkarılanlar bastırılan gerçeklerle bir yüzleşmeye yol açmıştır. İlerleme temel hedefiyken, bu yolda kaçınılmaz olarak gerilemeye sürüklenmektedir. Eril ve dişil prensipler üzerinden ifade edilecek olursa, erilliğin aşmaya çabaladığı dişilik, aynı zamanda ulaşmaya çabaladığı arzusu olarak durmaktadır. Bu arzuya yaklaşıldığı anda ise erilliğin, inşa

ettiği kurguların çökmesiyle birlikte, zayıfladığı görülmektedir. Bir başka ifadeyle, hiyerarşinin düzeni değişmektedir: ataerkil hiyerarşinin yerini ebedi dışilin hiyerarşisi almaktadır. Böylece zihin-beden hiyerarşisi alt üst olmaktadır.

Buradan arkeoloji ile psikanalizin buluştuğu ortak zemine ulaşılmıştır. Bu iki disiplinin en temelde geçmişi şimdiye taşımalarından temellendirerek paralel disiplinler oldukları ortaya koyulmuştur. Dolayısıyla, aydınlanmanın doğrusal zaman algısını kırıp doğanın döngüsel zamanına bir dönüş gerçekleştirdikleri söylenebilmektedir. Psikanalizde rüyaların yorumlanması yöntemiyle nasıl ki bilinçaltının bilince, dolayısıyla geçmişin şimdiye taşınması hedef alınıyorsa, paralel bir şekilde arkeolojide de katman katman kazı yoluyla geçmişe dair bilinmeyenlerin ortaya çıkarılması ve böylece şimdiye taşınması söz konusudur. Aynı ayrı bakıldığında arkeolojik bulguların insanlığın geçmişine dair bilgileri muğlaklaştırarak ataerkiyi bir illüzyon haline getirdiği anlaşılmaktadır. Bunun ise Batı'nın oluşturduğu kimliğine karşı inancını sarsmış olduğu görülmektedir. Psikanaliz ise geçmişe ait bastırılanların mevcut kişilik üzerindeki temel etken gücünü açığa çıkarmaktadır. Bastırılan ilkel arzulardan beslenen dürtülerin kişiliğin ana güç kaynağı olduğunu iddia etmektedir. Ayrıca, benliğin temel hedefinin bu arzuları tatmin etmekte yattığını öne sürmektedir. Bu iki disiplin arasındaki temel ortak noktanın bilinmeyeni bilinir kılmak olduğu ifade edilebilmektedir. Bu da aydınlanmanın temel güdüsünü hatırlatmaktadır elbette. İki bilim dalı olarak psikanaliz ve arkeoloji, insanın doğayı ve kendi varlığını tanımlama ve böylece doğaya ve kendine dair daha fazla bilgi ve kontrol sahibi olmaya yöneliktir. Ancak burada bir paradoksun söz konusu olduğu çıkarımına ulaşılabilmektedir. Bilgi yoluyla ilerlemeyi amaç edinmiş aydınlanmanın, bu doğrultuda kendi vasıtalarıyla gerilemeye yöneldiği anlaşılmaktadır. Bu iki disiplin de aydınlanmacılığın bastırdıklarını su yüzüne çıkararak, aydınlanmanın kaçındığı gerilemeye ve böylece aşmaya çabaladığı doğaya dönüşün kaçınılmaz olduğunu açığa çıkarmaktadırlar. Arkeoloji insanlığın, psikanaliz ise bireyin uygar kimliğinin maskesini indirmektedir.

Bu kuramsal veriler ışığında, edebi düzlemde yapılan değerlendirmede, edebiyatta erilliğin dışilikle ilişkilenebilirliği üzerinden kültürün nasıl bir süreçten geçtiğinin gözlemlenebildiği anlaşılmıştır. Ataerkil hiyerarşinin zirvesine konumlandırılan yapay gerçeğe inancın sağlam olduğu klasik dönemlerde, erilliğin

dişilikle mücadelesinde akıl yoluyla üstün geldiği görülmektedir. Ancak, bu inancın sarsıldığı kriz dönemlerinde, bastırılanların su yüzüne çıkmasıyla erilliğin zayıfladığı görülmektedir.

Tam da böyle bir krizi ifade eden *fin de siècle* döneminde yazılmış olan Henry Rider Haggard'ın *She* ve Wilhelm Jensen'in *Gradiva* adlı eserlerinde de erillik ve dişilik prensipleri üzerinden kültürdeki paradigma değişiminin yansımalarından temellendirilerek, açığa çıkarılan gerilemenin arkeolojik ve psikanalitik açıdan paralel biçimde karşılıkları incelenmiştir. En temelde incelenen bu iki eserde aydınlanmacı tutumla bastırılan bedensel dürtülerin dışavurumunun arkeolojik imgelemler yoluyla nasıl bireyden taşıp Batı'nın uygarlık tarihine uzanan bir yorumlama sağladığı üzerinde durulmuştur. Bu sayede, bireyin gelişimi ile insanlığın gelişimi arasında kurulan analogiden arkeoloji ile psikanaliz arasındaki paralelliğe ulaşılabilmektedir. Bu bağlamda iki analizde de ilk olarak eserlerin türsel özelliklerine eğilinmiştir. *She*'nin fantastik edebiyat türünde olmasının, gerçeküstü imgelemler barındırmasıyla başlı başına bilinçaltının bilince taşıdığı bir rüya âlemini ifade ettiği saptanmıştır. *Gradiva*'nın ise novella türünde olmasıyla, işlenen konunun gerçeküstü olduğuna dair bir yanılsamanın gerçekleştirildiği ve böylece bilinçaltıyla bilincin içiçe geçmesinin sağlandığı yorumuna varılmıştır.

She'de ilk olarak Leo Vincey karakterinin soyu üzerinden kültür tarihinin açığa çıkmasına ve burada Leo ve atası Kallikrates üzerinden aydınlanmanın oluşumu ve gerilemesine odaklanılmıştır. Eserde sunulan serüvenin tamamı bir rüya olarak ele alınmış ve bunun Horace Holly'nin bilinçaltının dışı vurumu olduğu gösterilmiştir. Bu noktada Leo'nun, bir rüya işlemi olan yer değiştirme yoluyla, Holly'nin özdeşim nesnesi olduğu yorumundan yola çıkılmıştır. Bu bağlamda, insanlığın ana rahmini simgeleyen Afrika aydınlanmacılığın timsali olan Holly'nin bilinçaltının topografyası olarak yorumlanmıştır. Ayesha'nın ise bir *femme fatale* olarak dişil prensibin alegorik ifadesi ve böylece bastırılan cinsel arzusun karşılığı olduğu ortaya koyulmuştur. Son olarak, Afrika'nın içinde ayrıca arkeolojik bir topografya olan Kôr üzerinden bu psikanalitik süreç arkeoloji ile buluşturulmuştur. Bastırılan ıkkelliğin dışı vurumu olarak ele alınan Amahagger insanların, Kôr uygarlığından arda kalan mağara ve harabelerde yaşamalarından yola çıkarak,

uygarlıktan ilkelliğe bir dönüşün sunulmasıyla bireyde bastırılmışın geri dönüşünün insanlık açısından karşılığına ulaşılmıştır.

Gradiva'da daha az katmanlı sembolizmle karşılaşmıştır. Burada bastırılan unsur en temelde cinsel arzu olarak açığa çıkmıştır. Buna ulaşma yolunda ilk olarak, ana karakter Norbert Hanold üzerinden, toplumda gerçekleşen paradigma değişimi analiz edilmiştir. Norbert'in süperegosunun fazla baskın olması nedeniyle bastırılan cinsel arzusunun rüyadaki dışavurumundan taşarak nasıl sanrılara dönüştüğü ortaya koyulmuştur. Arzusunu yönlendirdiği 'Gradiva' adını atfettiği rölyef ile gerçek nesne seçimi olan çocukluk arkadaşı Zoë arasında kurulan bağ ile birey ile insanlığın bastırıldığı beden üzerinden arkeoloji ve psikanaliz arasındaki paralelliğe ulaşılmıştır. Bastırılan bu cinsel dürtünün ise katman katman bilince ulaşması, gördüğü üç rüyayla, buna paralel olarak Pompei'e giden yolculuğun analizleriyle açığa çıkarılmıştır. Sonuç itibarıyla, fantezisinde Pompei'de küller altında kalan bir genç kız olarak biçimlendirdiği Gradiva'nın gerçek hayattaki karşılığı olan Zoë'ye ulaşmasıyla, bilinçaltının bilince ve geçmişin şimdiye taşındığı çıkarımına varılmıştır.

Netice olarak, her iki eserde de sunulan rüya âlemleri ve arkaik geçmişe ait topografyalarla, bireysel ve kolektif bilinçaltına giden bir yolculuk gözlemlenebilmektedir. Bu vasıta ile da bilinçaltında bastırılanların bilince taşındığı görülmektedir. Dolayısıyla, Freud'un bilimsel düzlemde gerçekleştirdiğini, bu iki yazarın edebi düzlemde ortaya koyduğu saptanabilmektedir. Yapay toplumsal inşaların sarsılmasıyla yanılışmaların foyasının ortaya çıktığı ve böylece idealist aydınlanmacılığın tesirini kaybettiği *fin de siècle* döneminde, yeni bir anlam arayışının bireyin ve uygarlığın bastırıldığı gerçeklere yöneldiği anlaşılmaktadır. Bu yüzdendir ki Schopenhauer ve Nietzsche ile felsefe alanında, Darwin ile biyoloji alanında, Freud ile psikoloji alanında ve arkeoloji kendi başına bir bilim dalı olarak temelde aynı yöne eğilmişlerdir: geçmişe. Başka bir ifadeyle, geçmişi şimdiye, bilinçaltını bilince taşımakta yatmaktadır bu yönelim. Bu da aydınlanmanın yapay toplumsal inşalarla aşmaya çabaladığı ilkelliğin yalnızca bastırıldığı ve varlığını değişmez bir biçimde koruduğu gerçeğiyle kaçınılmaz bir yüzleşmeye yol açmıştır. İncelenmiş olan bu iki eser de edebi düzlemde bu dinamiği yansıtmaktadırlar.

KAYNAKÇA

Adorno, Theodor W. ve Max Horkheimer. **Dialektik der Aufklärung**, Philosophische Fragmente, Fischer Verlag, 2000.

Aeschylus, “Eumenides”, **Aeschylus**, çev. Herbert Weir Smyth, Ed. E. Capps, T. E. Page ve W. H. D. Rouse, Cilt: 2, William Heinemann, İngiltere, 1926.

Aristoteles. **Poetika**, çev. Yılmaz Onay, Mitos-Boyut Tiyatro Yayınları, İstanbul, 2008.

Balanuye, Çetin. **Spinoza’nın Sevinci Nereden Geliyor: Reddedilemeyecek Bir Felsefi Teklif**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2017.

Balanuye, Çetin. “Beden ve Aşkınlık”, **Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 6, Güz 2008, ss. 49-59’dan aktaran Çetin Balanuye, **Spinoza’nın Sevinci Nereden Geliyor: Reddedilemeyecek Bir Felsefi Teklif**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2017.

Bell, Michael. “The metaphysics of Modernism”, **The Cambridge Companion to Modernism**, Ed. Michael Levenson, Cambridge University Press, 7. Baskı, Cambridge, İngiltere, 2005, ss. 9-32.

Bloom, Harold. **Death and Dying**. Ed. Harold Bloom, Infobase Publishing, New York, 2009.

Butler, Andrew M. “Psychoanalysis”, **The Cambridge Companion to Fantasy Literature**, Ed. Edward James ve Farah Mendlesohn, Cambridge University Press, Cambridge, 2012, ss. 91-101.

Cohen, Ada. “Mythic Landscapes of Greece”, **The Cambridge Companion to Greek Mythology**, Ed. Roger D. Woodard, Cambridge University Press, New York, 2009, ss. 305-330.

Conolly, Peter. **Pompeii**, Oxford University Press, Oxford, İngiltere, 2003.

Darwin, Charles. **The Descent of Man, and Selection in Relation to Sex**, Cilt: 2, Princeton University Press, New Jersey, 1981.

Descartes, René. **A Discourse on the Method**, çev. Ian Maclean, Oxford University Press, New York, 2006.

Dijkstra, Bram, **Idols of Perversity – Fantasies of Feminine Evil in Fin-de-Siecle Culture**, Oxford University Press, Newyork, 1986.

Dijkstra, Bram, **Evil Sisters – The Threat of Female Sexuality and the Cult of Manhood**, Alfred A. Knopf, New York, 1996.

DuBois, Page. **Centaurs and Amazons: Woman and the Pre-History of the Great Chain of Being**, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 1982.

Eller, Cynthia. **Gentlemen and Amazons – The Myth of Matriarchal Prehistory, 1861-1900**, University of California Press, Kaliforniya, 2011.

Foucault, Michel. **Bilginin Arkeolojisi**, çev. Veli Urhan, 3. Baskı, Birey Yayıncılık, İstanbul, 1999.

Freud, Sigmund. “‘Uygar’ Cinsel Ahlak ve Çağdaş Nevroz Hastalığı”, **Uygarlık, Din ve Toplum**, çev. Selçuk Budak, Öteki Freud Dizisi, Cilt: 13, Baskı: 4, Öteki Yayınevi, Ankara, 1999, ss. 27-53.

Freud, Sigmund. “Uygarlık ve Hoşnutsuzlukları”, **Uygarlık, Din ve Toplum**, çev. Selçuk Budak, Öteki Freud Dizisi, Cilt: 13, Baskı: 4, Öteki Yayınevi, Ankara, 1999, ss. 239-336.

Freud, Sigmund. **Über Psychoanalyse**, Franz Deuticke, Leipzig & Viyana, 1910.

Freud, Sigmund. **Das Ich und das Es**, Reclam Verlag, Ditzingen, Almanya, 2018.

Freud, Sigmund. “Das Unbewusste”, **Gesammelte Werke**, Cilt: 10, Imago Publishing Co., Ltd., Londra, İngiltere, 1946.

Freud, Sigmund. **Jenseits des Lustprinzips**, Gesammelte Werke, Cilt: 13, Imago Publishing Co., Ltd., Londra, İngiltere, 1940.

Freud, Sigmund. **Rüyaların Yorumu**, çev. Dilman Muradoğlu, Baskı: 4, Say Yayınları, İstanbul, 2019.

Freud, Sigmund. **Der Wahn und die Träume in W. Jensen’s “Gradiva”**, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, Almanya, 1973.

Freud, Sigmund. **Die Frage der Laienanalyse**, Internationaler Psychoanalytischer Verlag, Viyana, 1926.

Good, Graham. “Notes on the Novella”, **NOVEL: A Forum on Fiction**, Cilt: 10, Sayı: 3, Tenth Anniversary Issue: III, Duke University Press, Bahar 1977, ss. 197-211, <https://www.jstor.org/stable/1345448>, (15/01/2019 07:27).

Gödde, Günter. “Schopenhauers Entdeckung der Psychologie des Unbewußten”, **Schopenhauer-Jahrbuch**, Ed. Ortrun Schulz, Baskı: 86, Verlag Königshausen & Neumann, Würzburg, Almanya, 2005, ss. 15-36.

Göttner-Abendroth, Heide. **The Goddess and Her Heros**, çev. Lilian Friedberg, Baskı: 10, Anthony Publishing Company, Massachusetts, ABD, 1993.

Haggard, Henry Rider. **Ayişe**, Çev. Nilgün Özcan. İthaki Yayınları, İstanbul, 2003.

Hall, Calvin S. **Freudyen Psikolojiye Giriş**, çev. Ersan Devrim, (Ed. Serkan Özburun), Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999.

Harris, Judith. **Pompeii Awakened: A Story of Rediscovery**, I.B. Tauris & Co Ltd, Londra, 2007.

Homer, **Odysseia**, çev. Azra Erhat ve A. Kadir, 11. Baskı, Can Yayınları, İstanbul, 2000.

Jackson, Rosemary. **Fantasy: The Literature of Subversion**, Ed. Terence Hawkes, Routledge Taylor & Francis Group, Londra, 2009.

James, Edward ve Farah Mendlesohn. **The Cambridge Companion to Fantasy Literature**, Ed. Edward James ve Farah Mendlesohn, Cambridge University Press, Cambridge, 2012.

Janaway, Christopher. **The Cambridge Companion to Schopenhauer**, Ed. Christopher Janaway, Cambridge University Press, Cambridge Companions Online, 2006.

Jensen, Wilhelm. **Gradiva: Ein pompejanischen Phantasiestück**, Contumax GmbH & Co. KG, Berlin, 2016.

Kant, Immanuel. “Aydınlanma Nedir?”, **Liberal Düşünce**, çev. Atilla Yayla, Cilt: 10, Sayı: 38-39, Bahar-Yaz 2005, ss.225-230, <http://www.liberal.org.tr/sayfa/liberal-dusunce-sayi-38-39-bahar-yaz-2005-cogulculuk-ve-demokrasi,309.php>, (24.06.2019).

Kant, Immanuel. “Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?”, **Berlinische Monatsschrift**, Dezember-Heft, 1784, ss. 481-494.

Lazer, Estelle. **Resurrecting Pompeii**, Routledge Taylor & Francis Group, New York, 2009.

Lewis, Pericles. **The Cambridge Companion to European Modernism**. Ed. Pericles Lewis, Cambridge University Press, New York, 2011.

Magnus, Bernd ve Kathleen M. Higgins. **The Cambridge Companion to Nietzsche**, Ed. Bernd Magnus ve Kathleen M. Higgins, Cambridge University Press, Cambridge Companions Online, 2006.

Marshall, Gail. **The Cambridge Companion to the Fin de Siècle**, Ed. Gail Marshall, Cambridge University Press, New York, 2007.

Mazlish, Bruce. “A Triptych: Freud's The Interpretation of Dreams, Rider Haggard's She, and Bulwer-Lytton's The Coming Race”, **Comparative Studies in Society and History**, Cilt: 35, Sayı: 4, Cambridge University Press, Ekim 1993, ss. 726-745, <http://www.jstor.org/stable/179180>, (08/05/2014 21:16).

McLaughlan, Robbie. **Re-imagining the ‘Dark Continent’ in fin de siècle Literature**, Edinburgh Critical Studies in Victorian Culture, Ed. Julian Wolfreys, Edinburgh University Press, İngiltere, 2012.

Merkit, Nuriye. “Sigmund Freud’da Uygarlığın Temel Dinamikleri ve Birey Üzerindeki Etkisi, **FLSF** (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi), Sayı: 21, 2016 Bahar, ss. 123-140, ISSN 1306-9535, www.flsfdergisi.com.

Murray, Tim. “Archaeology and the Threat of the past: Sir Henry Rider Haggard and the Acquisition of Time”, **World Archaeology**, Cilt: 25, Sayı: 2, Conceptions of Time and Ancient Society, Taylor & Francis, Ltd., Ekim 1993, ss. 175-186, <http://www.jstor.org/stable/124812>, (15/01/2015 23:53).

Neumann, Erich. **The Great Mother: An Analysis of the Archetype**, çev. Ralph Manheim, Princeton University Press, New Jersey, 1974.

Nietzsche, Friedrich. **Böyle Söyledi Zerdüşt**, çev. Mustafa Tüzel, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Baskı: 17, İstanbul, 2019.

Norwich, John Julius. “Foreword”, **Pompeii Awakened: A Story of Rediscovery**, I.B. Tauris & Co Ltd, Londra, 2007, ss. ix-xi.

Paglia, Camille. **Cinsel Kimlikler**, çev. Anahid Hazaryan ve Fikriye Demirci, Baskı: 2, Epos Yayınları, Ankara, Şubat 2014.

Platon. **Devlet**, çev. Sabahattin Eyüboğlu ve M. Ali Cimcoz, Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 38. Baskı, İstanbul, 2019. (10. Kitap, ss. 335-368).

Praz, Mario. **The Romantic Agony**, çev. Angus Davidson, Baskı: 2, Geoffrey Cumberlege, Oxford University Press, İngiltere, 1951.

Ruddick, Nicholas. “The fantastic fiction of the fin de siècle”, **The Cambridge Companion to the Fin de Siècle**, Ed. Gail Marshall, Cambridge University Press, New York, 2007, ss. 189-206.

Schopenhauer, Arthur. **İsteme ve Tasarım olarak Dünya**, çev. Levent Özşar, Baskı: 2, Biblos Kitabevi, İstanbul, 2009.

Turner, Frank M. **The Greek Heritage in Victorian Britain**, Yale University Press, ABD, 1981.